

Tijdschrift van de
Vereniging voor Genealogie en Historie

Westerwolde

Redactie

Theo Hofman (eindredactie)
Bert Roossien

Redactieadres:

Nic. Beetsstraat 19
9636 GJ Zuidbroek
tel. 0598-452417 (na 19 uur of in het weekend)
e-mail: info@verenigingwesterwolde.nl

Secretariaat en ledenadministratie

B. Roossien
Purmerlaan 26
9501 AX Stadskanaal
tel. 0599-618897
e-mail: b.roossien@streekhistorischcentrum.nl

Penningmeester

Dhr. B. Maarsingh
gelieve het adres van het secretariaat te gebruiken bij
correspondentie over financiële zaken

Bankrekeningnr.: 3586.06.063 t.n.v. Vereniging voor Genea-
logie en Historie Westerwolde

Gironr.: 4222401
Vanuit het buitenland:
IBAN: NL56 PSTB 0004222401
BIC: PSTBNL21

Lidmaatschap

- contributie: € 15,00 per jaar, inclusief tijdschrift uit te reiken op de driemaandelijke bijeenkomsten of toegezonden per post
- donateurs: € 13,00 per jaar, met tijdschrift, toegezonden per post (alleen voor verenigingen en stichtingen)
- voor toezending van het tijdschrift buiten Europa gelden andere tarieven, informatie hierover kunt u verkrijgen bij het secretariaat

Archief en boekencollectie van de vereniging

Streekhistorisch Centrum
Ceresstraat 2
9502 EA Stadskanaal
tel. 0599-612649
(voor leden gratis toegankelijk)

Internet

U vindt onze vereniging op het internet:
www.verenigingwesterwolde.nl

---

niets uit dit tijdschrift mag worden veelevoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotografie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de redactie

---

Jaargang 29 nr. 2

Juni 2008

Inhoud

Inhoud	70
Van de redactie	70
De Natte Horizon bij Bourtange (1)	71
Werkzaamheden rond Bourtange	71
Redoute de Bakoven en de Linie te Bourtange	77
De Natte Horizon bij Bourtange (2)	82
Westerwoldse import	83
De jonge jeude	101
Jaxon	103
Nieuwe website	102
Burgsteinfurt, Gravenhorst en Bevergern	113
Tijdschriften en Jaarboeken.	117

Van de redactie

Ons bestuurslid Jan Huizing heeft het afgelopen half jaar allerlei mensen en instanties benaderd voor informatie over de ontwikkelingen in en rond de vesting Bourtange. In dit (semi) themanummer de bijdragen vanuit verschillende disciplines die betrokken zijn bij deze ontwikkelingen. Daarnaast schreef hij zelf ook een artikel en vervaardigde hij een prachtige kaart van de situatie in 1832. Wij willen de heer Huizing hartelijk danken voor zijn inspanningen en hopen dat meer leden een dergelijk project voor hun rekening willen nemen.

Bestuur en redactie wensen u fijne feestdagen en een voorspoedig nieuwjaar.

De Natte Horizon bij Bourtange (1)

Beschouwing vanuit de gemeente Vlagtwedde

ROELOF PINXTERHUIS

Dhr. Roelof Pinxterhuis is hoofd Openbare Werken van de gemeente Vlagtwedde. Hieronder geeft hij een samenvatting van de plannen en werkzaamheden die hebben geleid tot reconstructie van de Natte Horizon.

In de jaren '60 van de vorige eeuw besloot het gemeentebestuur van Vlagtwedde voor de plaatselijke bevolking van Bourtange werkgelegenheid te creëren in het toerisme, gebaseerd op de rijke historie van Bourtange. De hiertoe opgerichte stichting "Vesting Bourtange" kende de volgende doelstellingen:

- Bourtange in de toeristische ontwikkeling plaatsen met als oogmerk een bestaansbron voor de bevolking;
- de vesting voor wat er van over was voor verder verval behoeden en in zijn oude staat terugbrengen;
- belangstelling creëren voor de geschiedenis van Bourtange.

Op dat moment was er nog weinig over van de oorspronkelijke vesting: een marktplein met bomen, enkele gebouwen, enige herkenbare vestingbouwkundige structuur, een stukje wal en gracht en wat verdedigingswerken in de omgeving. Als vertrekpunt is toen gekozen voor de reconstructie naar de situatie van omstreeks 1742. De belangrijkste redenen hiertoe waren dat er uit die periode de meeste gegevens bekend waren en dat toen de vesting haar grootste omvang had bereikt.

In de jaren kort voor 1742 was de schans weer in een verdedigbare toestand gebracht. Aan de oostzijde waren twee ravelijnen en halve maan toegevoegd. Het voorterrein werd gefatsoeneerd tot een glacis, zijnde een geleidelijk naar de buitengracht oplopend terrein, dat aan de oostzijde werd begrensd door een afgegraven natte horizon, 24 ha groot, welke een voet beneden de zomerwaterspiegel lag. Deze waterzone vormde voor de aanvallers een lastige hindernis, ter-

wijl het open terrein de vijand extra kwetsbaar maakte en een ruim schootsveld vormde voor het garnizoen van Bourtange. Zo had de vesting haar grootste omvang bereikt.

Bourtange is de enige vesting in Nederland waar de mogelijkheid bestaat om de historische eenheid van vesting en natte horizon in oude glorie te laten zien, een dergelijke reconstructie is uniek.

Aanvankelijk, vanaf de beginjaren '70 van de vorige eeuw, lag de nadruk van de reconstructie op de eigenlijke vesting. De natte horizon was weliswaar een wens maar bleek voorsnog van wege de eigendomsverhoudingen, de planologie en de benodigde financiële middelen buiten bereik.

Het reconstructieproject wordt door de gemeente Vlagtwedde zowel in toeristische als in cultuurhistorische zin belangrijk gevonden. De inhoud van het project concentreert zich dan ook rond de volgende invalshoeken:

- de historische vesting wordt door aanleg van de natte horizon gecompliceerd;
- door de reconstructie vindt er een aanvulling en diversificatie plaats van de recreatieve faciliteiten, die van belang zijn voor de verdere ontwikkeling van het toerisme in en rond Bourtange.

De vesting manifesteert zich hierdoor aan de bezoeker, die Bourtange vanuit het landschap nadert, duidelijk als een imposante vesting. Wezenlijk is ook het gegeven dat het water een aantal elementen toevoegt. De op historische gronden aangelegde waterpartij zal recreatief nevengebruik krijgen. Ten behoeve daarvan is een strandje aangelegd, een ander deel van de oevers zal gaan functioneren als zonneweide en er is een padenstelsel aange-

legd. Ter wille van het recreatieve gebruik en om de plas beter te kunnen onderhouden is deze aanmerkelijk dieper gemaakt dan de oorspronkelijke één voet. Voor het overtollige zand kon een nuttige bestemming worden gevonden, namelijk:

- een deel is gebruikt in Stadskanaal bij het werk aan een weg.
- een deel is eerst in depot gelegd en later gebruikt voor de hermeandering van de Ruiten A.

In 2006 en 2007 is dit project, dat een belangrijk deel van de oorspronkelijke omvang omvat, gerealiseerd. De totale kosten bedroegen circa 2,5 miljoen, waarvan de gemeente Vlagtwedde ongeveer de helft heeft betaald en waarvan de andere helft via Europese subsidies is gefinancierd.

Kort voorafgaand hieraan is in het kader van de Ecologische Hoofdstructuur een natuurverbindingzone aangelegd tussen de vesting Bourtange en de rijksgrens. In samenhang hiermee bleek het mogelijk het aan de vesting aansluitende deel als moerasgebied uit te voeren om zo ook een stuk natte horizon in beeld te brengen. Anders dan in het hierboven omschreven gedeelte ligt hier de nadruk niet op toeristisch gebruik maar op het her-

stel van de natuurwaarden. Als onderdeel van dat project is ook de gracht van de Linie aan de rijksgrens uitgediept en van water voorzien.

Een kleiner deel van het gebied van de oorspronkelijke natte horizon is (nog) niet als zodanig heringericht, maar kent nog agrarisch gebruik. Momenteel zijn er geen concrete plannen om ook dit te reconstrueren.

De gemeente Vlagtwedde zal het onderhoud van de grote waterplas met omliggende terreinen verzorgen, evenals zij dat doet voor de overige vestingwerken. De plas is zo diep gemaakt dat dichtgroeiën wordt tegengegaan. Het onderhoud zal zoveel mogelijk op extensieve wijze plaatsvinden, waarbij ook veel begrazing wordt toegepast.

Inmiddels zijn nog enkele kleinere werkzaamheden uitgevoerd aan de aansluitende aarden vestingwerken in de omgeving, zoals de redoute “de Bakoven”, de soldatendijk en de leidijken bij Bourtange en Ter Apel. Deze werkzaamheden bestonden voornamelijk uit het versterken van de contouren door het weghalen van beplanting en grondaanvullingen.

Werkzaamheden rond Bourtange

Hoornwerken na 333 jaar even weer zichtbaar en de Linie weer zichtbaar gemaakt

---

J.J. LENTING

Aanleiding tot de graafwerkzaamheden en archeologisch onderzoek

In opdracht van de Stichting het Groninger Landschap en de gemeente Vlachtwedde is in 2005 en 2006 een Archeologische Begeleiding uitgevoerd aan de oostzijde van de vesting Bourtange, ter hoogte van de toponiemen ‘Glacis’, ‘Natte Horizon’ en de ‘Linie Abel-tjeshuis’.

De Archeologische Begeleiding kadert in een herinrichtingproject met als titel “Uitbreiding schans en natuurontwikkeling Bourtange”.

Dit herinrichtingproject streeft ernaar het gebied integraal te beheren met daarbij aandacht voor zowel de landschappelijk als cultuurhistorisch waardevolle elementen. Zo is ondermeer de Glacis, Natte Horizon, Redoute Bakoven, Soldatendijk en de Fransche Linie opnieuw gevisualiseerd in het landschap om de oorspronkelijk militair-strategische functie van het gebied aan het grote publiek kenbaar te maken. Om deze reconstructie te realiseren heeft men de bestaande topografie van het terrein versterkt.

De Glacis was namelijk een van oorsprong zwak hellend terreindeel tussen de buitenste wal van de vesting en de Natte Horizon (een brede waterzone). In het westen is het maai-veld circa 0,50 m opgehoogd en in het oosten is het tot ca. 1,50 m afgegraven.

Daarnaast is er ten oosten van de Glacis een moeras ontwikkeld met open water, rietvegetaties en natte en vochtige ruigten. De ontgravingdiepte is daarbij bepaald door de waterstanden waarbij dergelijke vegetaties zich kunnen ontwikkelen. Aan de noord- en oostzijde van de Natte Horizon is een zacht hellend talud aangelegd waarop zich een gradient van voedselrijke verlandingvegetaties, natte ruigten en natte voedselrijke graslanden kan ontwikkelen.

In de gracht voor de Linie waren opschoonwerkzaamheden nodig om de gracht weer watervoerend te maken. Door het dichtslibben van de gracht, komt deze in droge periodes droog te liggen. In de gracht heeft zich een dikke humuslaag van 0,60 tot 0,80 m ontwikkeld van onverteerd en verteerd blad. Binnen de contouren van de gracht, is zo veel mogelijk van het humusmateriaal verwijderd. Reconstructie van de oude gracht was hier niet aan de orde, maar er is wel op gelet dat er niets van de oude gracht verloren ging. Omdat bepaalde vegetatie niet verwijderd mocht worden, zijn hele stukken van de grachtvulling blijven zitten.

Geschiedenis van de vesting Bourtange.

Bourtange was vroeger een belangrijke vesting aan de grens van het aloude Westerwolde met Duitsland en als zodanig de sleutel tot de stad Groningen. In 1580 werd met de aanleg van de vesting begonnen. De natuurlijke grens met Duitsland werd gevormd door het Bourtanger Moeras („Bourtanger Moor“), dat zich uitstreckte van de Dollard voorbij Coevorden tot in Ommen. Vanuit de stad Groningen was het moeras over drie heirwegen min of meer begaanbaar. Eén der wegen liep door Drenthe via Ommen naar het zuiden en was door de vele moerassen dikwijls onbegaanbaar. Over de Hondsrug liep een andere weg, die via de vesting Coevorden een verbinding vormde met het oosten en zuiden en met Duitsland. De derde en meest belangrijke weg

liep via Slochteren, Winschoten, Wedde en Vlagtwedde naar Westfalen. Een gedeelte van deze weg bestond uit een zandrug („Tange“) en werd door de boeren uit de omgeving van Bourtange onderhouden en daarom genoemd „de Boerentange“.

In 1580, tijdens de 80-jarige oorlog, achtte Willem van Oranje het van belang, dat deze weg door het moeras werd afgesloten door een schans. Om de stad Groningen te bedwingen, die in handen was van de Spanjaarden, gaf Willem van Oranje opdracht aan de overste Diederik Sonoy midden in de „Boerentange“ op een wat bredere verhevenheid, waar twee karren elkaar konden passeren, een schans met vijf bastions te graven. Bij gebrek aan geld en gravers bleef het bij een afgreepeling. Pas in 1593 na de moord op Willem van Oranje in 1584, liet de stadhouder en kapitein-generaal van Friesland Graaf Lodewijk van Nassau, de schans verder afbouwen tot een regelmatige vijfhoek. Er waren twee poorten aangebracht, de Friesche poort en de Munstersche poort. Nog in dezelfde maand, op 24 september 1593, eiste Verdugo¹ Bourtange op. Het moeras rondom de nieuwe sterkte bood hem echter geen mogelijkheid tot het maken van loopgraven en geschut viel door de drassige bodem niet meer te plaatsen. In 1594 veroverden Prins Maurits en Graaf Willem Lodewijk de stad Groningen en brachten haar weer terug tot de Unie. Vanaf die tijd gold Bourtange als één der frontiersteden. Een nieuwe dreiging van Spaanse zijde viel te duchten in het begin van de 17e eeuw. Ambrosius de Spinola, een Italiaanse veldheer in Spaanse dienst, viel Twente binnen. Onder deze dreiging werd Bourtange vergroot en versterkt. In 1607 werden aan de westzijde twee ravelijnen aangebracht en aan de oostzijde het Kroonwerk of Schuitendiep, tevens werd een nieuwe buitengracht (contrescarp) gegraven. Als de vijand zou naderen, stonden 2000 man paraat om de vesting te verdedigen.

Ontwikkelingen in het geschut brachten met zich mee dat de wallen verbreed en verhoogd moesten worden. In 1619, tijdens het 12-jarig Bestand, werd de onderwal in het lichaam van de hoofdwal opgenomen. Hier werden later rond 1630 aan de oostzijde van de ves-

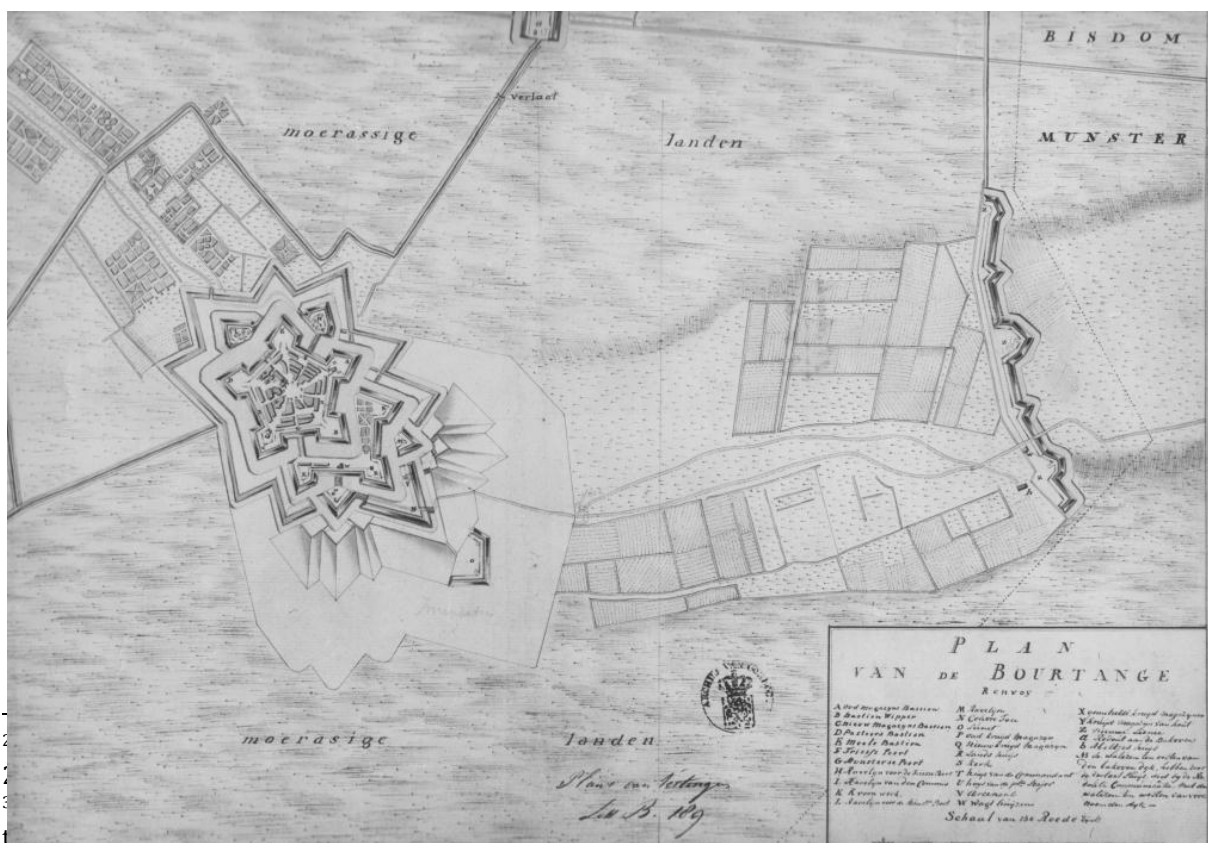
---

¹ Francisco Verdugo was gouverneur in de stad Groningen in Spaanse dienst.

ting net buiten de buitengracht nog twee Hoornwerken aan toegevoegd², zoals een plattegrond van Johannes Bleau uit 1649 laat zien. In 1672 verklaarde de Franse koning de Nederlanden de oorlog en kreeg daarbij Engeland, Munster en Keulen aan zijn zijde. Onder deze nieuwe dreiging werd Carel Rabenhaupt aangesteld als luitenant-generaal van de militia van Stad en Lande. Zijn eerste taak was het herstel en in paraatheid brengen van alle verdedigingswerken, waaronder die van Bourtange. Ten noorden van de vesting werd een leidijk ('soldatendijk') aangelegd om te snel afstromend water tegen te houden. De Redoute Bakoven (een veldschansje) werd aangelegd. Hier werd wacht gehouden tegen moedwillige dijkdoorbraak. In het daarbij aangelegde Bakovendiep werd een sluisje aangelegd, de Bakovenpomp. Hoewel de vesting van twee kanten werd aangevallen, werd onder bevel van kapitein Prott stand gehouden. In juli 1672 werden de twee Hoornwerken die rond 1630 zijn aangelegd al weer gesloopt³, omdat ze moeilijk te verdedigen waren en één maal in handen van de vijand, ze tegen de vesting gebruikt konden worden. Ook werd het kerkhof net buiten de vesting door de soldaten geslecht en werd de aarde "weggekroden" naar sloten en laagten, zodat

onverhoeds aansluipen van de vijand onmogelijk werd gemaakt.

Op voorstel van Menno van Coehoorn en naar tekeningen van Pieter de la Rive uit 1737, waren er in Bourtange in 1742 enige verbeteringen aangebracht. Aan de oostkant zijn er twee ravelijnen aan toegevoegd en is direct buiten de contrescarp, op de plaats waar 70 jaar eerder de Hoornwerken hebben gelegen, een olopemd voorterrein aangelegd (Glacis) en is het terrein voor de Glacis afgegraven tot een Natte Horizon. De vesting had nu zijn grootste omvang bereikt. Overtuigd van het goede dat Holland onder de "Bataafse Vrijheid" te wachten stond, liet kapitein Gockinga op 1 maart 1795 de poorten van de vesting Bourtange openen voor de Franse troepen⁴. In 1795 werden er veel reparatiewerken aan de vesting uitgevoerd. Buiten het fort werden de verzakte leidijken, zoals de Soldatendijk tegen de Linie aan, hersteld. In 1796 kwam voor Bourtange de laatste grote uitbreiding. Op 25 juli, werd door luitenant Croiset het maken van een Linie uitbesteed. Uit vrees voor de Pruisen werden de werken in grote haast tegenover het "Abeltjeshuis" aangelegd. Op 30 september waren de werken volgens plan gereed, voor de prijs van f 13.900,-⁵.

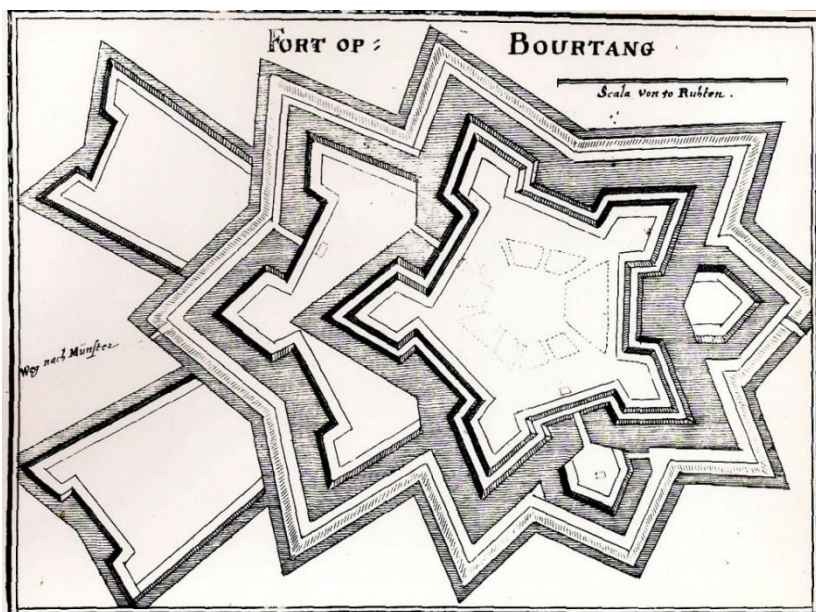
Plan van de Bourtange, 1798

De leidijk tussen de Linie en de redoute wordt de Soldatendijk genoemd. Met behulp van de leidijken kon men het water kunstmatig hoog houden in het moeras.

Veranderde strijdmethoden en modernere wapens deden de kleine vesting in het moeras haar waarde verliezen en geleidelijk werd het garnizoen ingekrompen. In 1835 werd het aantal militairen teruggebracht tot slechts enkele soldaten. In 1851 werd Bourtange als vesting behorende tot de Eerste Linie van de Eems afgevoerd en ontmanteld.

In de jaren zestig van de 20ste eeuw ontstonden er, tegen de achtergrond van de slechte economische situatie in Oost-Groningen, plannen om de vesting voor recreatieve doeleinden weer op te bouwen. Na een uitgebreid archief- en bodemonderzoek werd met de werkzaamheden begonnen. Als uitgangspunt voor de reconstructie koos men de situatie van 1742 en op dit moment ligt de schans er net zo bij als toen. Eén van de soldatenbarakken is ingericht als vestingmuseum waar duizenden voorwerpen, die bij de reconstructie van de vesting tijdens de archeologische begeleiding zijn gevonden, tentoongesteld. De gehele geschiedenis van de vesting Bourtange wordt met behulp van archiefstukken en de bodemvondsten uiteen gezet.

Afb. Vesting Bourtange met links de twee Hoornwerken, 1649.

Hoornwerken

Een Hoornwerk is een vooruit geschoven verdedigingswerk. Waarvan er in het oosten van de vesting Bourtange

twee hebben gelegen, één aan de zuidkant van de Bisschopsweg en één aan de noordkant van de Bisschopsweg. Een Hoornwerk bestaat uit twee half bastions met daartussen de courtine. De Hoornwerken in Bourtange waren ca. 140 m breed en ca. 140 m lang. Rondom het Hoornwerk liep een 10 m brede gracht. De twee Hoornwerken zijn in 1672 ontmanteld, d.w.z. de wallen zijn weer afgegraven en terug gestort in de gracht. Op die plek is later in 1742 de Glacis aangelegd, waarbij het terrein een stuk is opgehoogd.

De verwachting was dan ook dat de Hoornwerken nog ongeschonden in de bodem aanwezig zouden zijn. Om beschadiging tijdens de graafwerkzaamheden te voorkomen, is eerst de exacte ligging bepaald. Met behulp van lange proefsleuven van twee meter breed zijn de contouren van de grachten rondom de Hoornwerken in kaart gebracht. Tijdens het aanleggen van de zoeksleuven, bleek de opbouw van de bodem op de meeste plaatsen nog volledig intact te zijn. Van de verdedigingswallen was niets meer terug te vinden, omdat deze namelijk in 1672 waren afgegraven. De ligging van de grachten was makkelijk te traceren, omdat de zwarte vulling van de grachten zich sterk af tekenden tegen de gele natuurlijke zandbodem. Het aantreffen en de hoge gaafheid van de verdedigingswerken

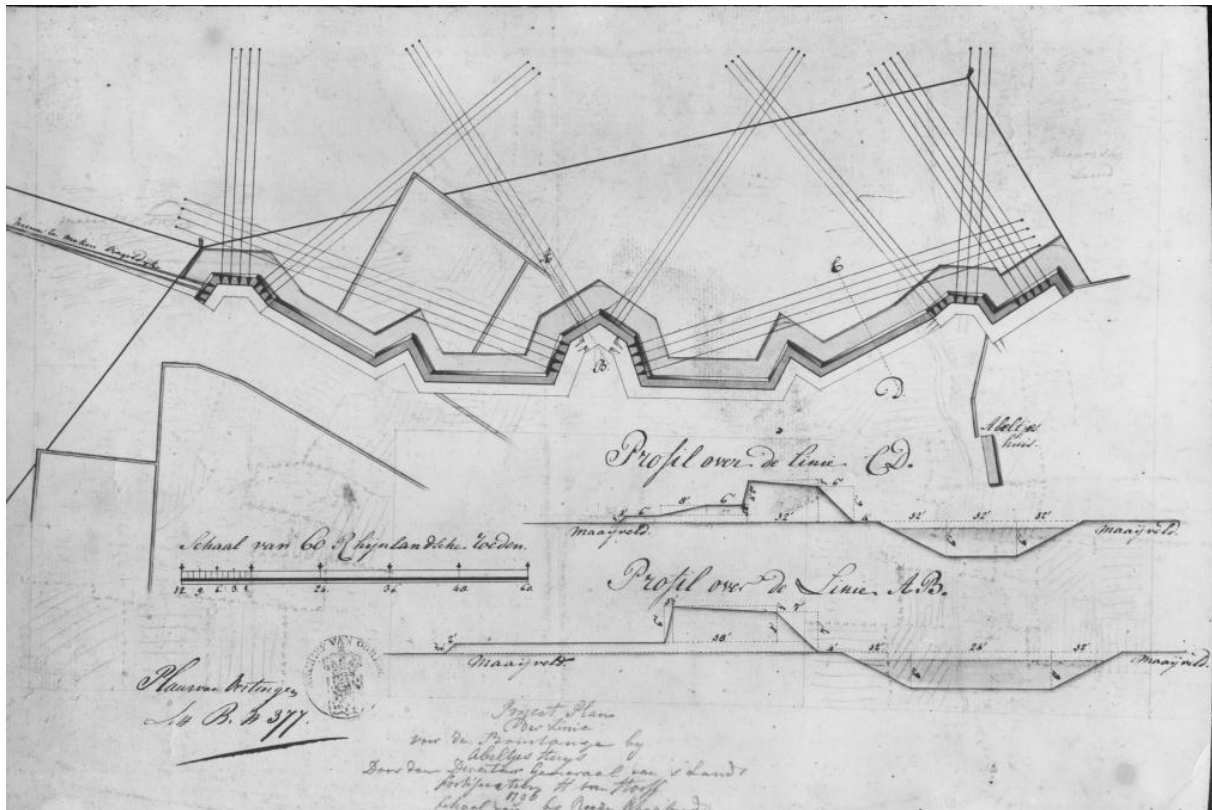
waren aanleiding om de provinciale archeoloog in kennis te stellen. Na overleg met de betrokken partijen, is besloten om de resten voor het nageslacht te behouden door ze weer met een laag zand af te dekken. De oorspronkelijke reconstructieplannen zijn hierdoor iets veranderd. De gereconstrueerde Glacis is nu 0,30 m hoger aangelegd.

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn meerdere bodemvondsten aangetroffen. Het vondstenmateriaal bestaat uit gebruiksardewerk, bouwmateriaal, metalen objecten en glas. Alle archeologische vondsten dateren uit

de vestingperiode van Bourtange (1593-1851).

De Linie

courtines 36 voet (= 11,304 m) breed. Diepte van de gracht, vanaf het maaiveld gerekend, was 6 voet (= 1,884 m). Hoogste punt van de wal van het hele bastion, vanaf het maaiveld

Linie bij Abeltjes Huijs, 1796. Duidelijk zijn de schietbanen in de hoofdwal te zien.

Voor de Linie zijn verschillende benamingen gebruikt, als: de Linie, Franse Linie, Linie Abeltjeshuis en bij de bewoners van Bourtange staat het bekend als "De Batterij".

De Linie is in 1796 aangelegd en behoorde tot 1851, samen met de vesting Bourtange en de redoute Bakoven, tot de 1e Linie van de Eems. De Linie is een vooruitgeschoven verdedigingswerk van 637 m lang, bestaande in het midden uit een heel bastion, aan weerszijden hiervan en met een courtine verbonden twee redans, hiernaast en ook weer met een courtine verbonden twee half bastions en in het zuiden aangrenzend een batterij. Volgens de plattegrond⁶ uit 1796 was de gracht voor de bastions en de batterij 48 voet (= 15,072 m) breed en voor de redans en de

gerekend, was 8 voet (= 2,512 m) en van de rechte wal van de courtines was die 7 voet (= 2,198 m). De Linie werd samen met de redoute "Bakoven" door leidijken aan de vesting Bourtange verbonden.

Uit historische bronnen is bekend dat de Linie binnen twee maanden (25 juli tot 30 september 1796) is aangelegd. Gelijktijdig is toen ook het van noord naar zuid lopende stukje leidijk (Soldatendijk) aangelegd, die de Linie met de oude van oost naar west lopende leidijk moest verbinden. Op de kaart van de Linie uit 1796, staat op die plek geschreven "nieuw te maken trageldijk"⁷. Volgens een kaart uit de Hottinger-atlas van Noord- en oost-Nederland, staan op de kaart van Bourtange, getekend in de periode 1788-1793, nog geen verdedigingswerken of een leidijk op deze plaats. De oude leidijk verderop staat er wel op.

⁶ ARA, Project Plan der Linie voor de Bourtange bij Abeltjes Huys, Door den Generaal van 's Lands fortificatien H. van Hooff, 1796. Collectie: Genie, Plan van Vestingen, B 182

⁷ ARA, Project Plan der Linie voor de Bourtange bij Abeltjes Huys, Door den Generaal van 's Lands fortificatien H. van Hooff, 1796. Collectie: Genie, Plan van Vestingen, B 182

Leidijken moesten regelmatig onderhouden worden. Het kwam meerdere keren voor dat de plaatselijke boeren de dijken doorstaken, vooral in droge periodes.

De plattegronden uit 1798⁸ en 1822⁹ laten twee wachthuisjes voor de soldaten op de Linie zien. Eén wachthuisje stond direct ten zuiden van de oude weg en één stond binnen de wallen van het heel bastion.

Na de opheffing in 1851 is de Linie verlaten en heeft moeder natuur het verdedigingswerk veroverd. Alle contouren van de Linie zijn nu nog goed in het dicht beboste natuurgebied te onderscheiden. De meeste embrasures (schietopeningen voor de kanonnen), die bovenin de verdedigingswal van de redans en de bastions liggen, zijn nog goed te herkennen. Ook de opritten naar de bastions zijn nog aanwezig. De doorgang van de oude weg in het zuiden van de Linie is ook nog goed zichtbaar, doordat hier een onderbreking van de verdedigingswal te zien is.

De enige oorlogshandelingen die zich op de Linie hebben afgespeeld, was in de periode 1940-1945. Op 13 april 1945 is er in en voor de Linie hevig gevochten tussen eenheden van de Duitse krijgsmacht en onderdelen van de 1e Poolse pantserdivisie¹⁰. Er zijn toen 43 zeer jonge Duitse soldaten, die zich in de Linie hadden ingegraven, om het leven gekomen¹¹. Deze oorlogshandelingen gingen gepaard met urenlange beschietingen. Hiervan zijn sporen achtergebleven in de vorm van klein munitie en granaten of fragmenten van granaten. Een ander duidelijk bewijs vormen de 16 schuttersputjes aan de westzijde van de Linie. Ze zijn nog goed herkenbaar als vierkante gaten in de grond.

Nooit eerder is de Linie aan een opknapbeurt onderworpen. De geplande grondwerkzaamheden vormen met andere woorden de laatste kans om nog iets van deze verdedigingswerken, die in 1851 zijn verlaten, te docu-

menteren. De graafwerkzaamheden in de Linie beperkten zich alleen binnen de contouren van de gracht, en waren bedoeld zo veel mogelijk van het humusmateriaal te verwijderen. Reconstructie van de oude gracht was hier niet aan de orde, maar er is wel op gelet dat er niets van de oude gracht verloren ging. Omdat bepaalde vegetatie (o.a. Koningsvaren) niet verwijderd mocht worden, zijn hele stukken van de grachtvulling blijven zitten.

Om de oorspronkelijke opbouw van de gracht te kunnen documenteren zijn voor de opknapbeurt aan, vijf proefsleuven dwars door de gracht gegraven. Aan hand van de profielen is een groot deel van de geschiedenis van de gracht te reconstrueren. De lagen in het profiel laten onder andere zien hoe door verwaarlozing de wal langzaam in de gracht is gegleden. Eén dwarsprofiel is in het uiterste noorden, daar waar de Linie overgaat in de Soldatendijk, haaks op de Soldatendijk tot in de gracht gegraven. Deze gelegenheid deed zich voor, doordat er een stuk uit de Soldatendijk gegraven moest worden waarin een duiker werd geplaatst. Op deze manier had de gracht verbinding met de achter de dijk liggende sloot. In dit profiel is goed te zien hoe de oorspronkelijke dijk is aangelegd. De aanleg van deze leidijk is in twee fases gebeurd.

Er zijn helaas geen aanwijzingen aangetroffen van een constructie van een brug of iets dergelijks, die het mogelijk maakte om over de gracht te kunnen komen. Mogelijk heeft er een ophaalbrug gelegen, waarvan de palen in de taluds van de gracht hebben gestaan. Wel is de ligging van de oude weg nog goed te traceren, omdat er op die plaats een onderbreking is in de verdedigingswal. Direct ten zuiden van de doorgang lag in de insteek van de gracht een concentratie van 7 kanonskogelfragmenten. Het gaat allemaal om 6 ponders die binnen een straal van 2,5 m bij elkaar lagen. Het lijkt erop dat ze in één keer in de gracht zijn gegooid. Mogelijk sortering van breuk in de lading. De oude weg is later ca. 34 m zuidwaarts verplaatst, waar de Bisschopsweg nu ligt.

Het gedeelte van de Linie wat ten zuiden van de Bisschopsweg ligt, is behoorlijk door grondverzet aangetast. Dit gedeelte valt niet onder de Monumentenwet en is in particulier bezit. Tot aan het moment dat er open grenzen kwamen, was dit gedeelte van de Linie in

⁸ ARA, Plan van de Bourtange, 1798. Collectie: Genie, Plan van vestingen, B 189.

⁹ Fort de Boertange, getekend door J.H.M., 1822.

¹⁰ War Diary 1^e Polish Armd Div. 171-4703.

¹¹ Interview met mevr. Huls van het Lutje Winkelte te Bourtange

het bezit van de domeinen. Aan de kant van de Bisschopsweg heeft hier vanaf 1892 een grenskantoor gestaan. Volgens een bestekboekje¹² uit 1892, stond precies geschreven waaraan de aannemer zich te houden had bij de bouw van een Kommies Ontvangers woning te Bourtange. Zo moest de gracht voor het grootste gedeelte dicht gegooid worden. In het bestek staan de werkzaamheden als volgt omschreven:

§5. Grondwerken. De aannemer moet het terrein in de geheel groot 4718 m2, eerst voor zoveel nodig ontzoden, de zoden op een geschikte plaats opbergen, de bovengrondlaag ter dikte van 50 cm afgraven en afzonderlijk houden te vorming van de tuingrond en vervolgens het terrein volgens nadere opgave met behoud van een bergje en toegang op den zuidwestelijke hoek, enigszins glooiend afwaterend afgraven en met den uitgegraven grond, de grachten aan de oost- en aan de zuidzijde dempen, met behoud evenwel ener omgaande sloot breed gemeten op den waterspiegel 2 m. ....

De wallen en de gracht zijn hier dus verdwenen. Op de plaats waar het contrescarp (buitentalud) van de gracht heeft gelegen, ligt nu een brede sloot. De begrenzing van de batterij is goed te volgen, dit geldt ook met die van de westelijke face van het zuidelijke half bastion. De zuidelijke flank van het zuidelijke half bastion is nu echter in één lijn met de westelijke face. Het in 1892 gebouwde grenskantoor is op 13 april 1945 door Poolse tanks in brand geschoten. Een tijdje daarna is het huidige pand gebouwd.

Bewapening van de Linie.

Op de kaart van de Linie uit 1796 zijn de schietbanen van de kanonnen aangegeven. Volgens die kaart, konden 35 kanonnen op de Linie geplaatst worden, namelijk: 10 op het noordelijke half bastion; 14 op het heel bastion; 6 op het zuidelijke half bastion en 5 op de batterij.

In werkelijkheid en dat is nu nog te zien aan de embrasures in de verdedigingswal, konden er op de beide redans ook kanonopstel-

lingen geplaatst worden, namelijk: 4 op de noordelijke redan en 4 op de zuidelijke redan. Dus in totaal konden er 43 kanonnen opgesteld worden. Of ze er ook gestaan hebben is niet bekend, ook het kaliber van de kanonnen is niet bekend. Meestal werden er op de vooruit geschoven verdedigingswerken, zoals de Linie, lichtere types geschut geplaatst. Het geschut moest gemakkelijk verplaatsbaar zijn. Kanonnen van 6 en 12 pond zouden hiervoor geschikt zijn.

Vondsten

Er zijn 202 metalen voorwerpen gevonden. De voorwerpen zijn bijna allemaal met de metaaldetector verzameld. Omdat er tot aan het onderzoek allerlei voorwerpen in de gracht gedeponneerd konden worden, zijn er veel metaalvondsten bij van na de vestingperiode (1851). Vondsten die onderdeel uitmaken van de geschiedenis van de Linie zijn allemaal verzameld. Vooral uit de periode 1940-1945 zijn al 172 voorwerpen (munitie) aangetroffen. Op 13 april 1945 is er in en voor de Linie hevig gevochten tussen eenheden van de Duitse krijgsmacht en onderdelen van de 1e Poolse pantserdivisie¹³. Omdat er in het verleden meerdere scherpe granaten in en om de Linie waren aangetroffen, is vooraf een vooronderzoek uitgevoerd door het Explosieven Opruimingscomando van de Koninklijke Landmacht (EOCKL) te Culemborg¹⁴. Het vooronderzoek wees uit dat het onderzoeksgebied niet gevaarlijker was dan andere gebieden in Nederland, als het gaat om het aantreffen van scherpe munitie. Er werd niets bijzonders aangetroffen wat gevaarlijk kon zijn. Alleen werd er later bij de archeologische begeleiding in de gracht ten zuiden van de Bisschopsweg een complete pantsergranaat van 76 cm aangetroffen. Na inspectie van de EOCKL, bleek dat de ontsteking er al uit was verwijderd. Wat verder is aangetroffen zijn: 13 complete patronen, 47 hulzen, 91 kogels en 21 granaatscherven of onderdelen ervan.

¹² Ontwerptekening voor een Ontvangers Kantoor te Bourtange en het bestekboekje voor de bouw van Kommies Ontvangers woning te Bourtange, 1892. Tekening en bestekboekje zijn beide eigendom van Johan Sanders wonende op de Linie aan de Bisschopsweg 52 te Bourtange.

¹³ War Diary 1^e Polish Armd Div. 171-4703.

¹⁴ EOCKL: Rapport van vooronderzoek, 2005/334.004 uo nr 2005/0635, 9 juni 2005.

Redoute de Bakoven en de Linie te Bourtange

J.S.A HUIZING

Inleiding

Wat wij thans zien van de redoute¹⁵ 'Bakoven' is een ruitvormige versterking, afm. 10 x 11,5 roede (ca. 36 x 42 m) van aarden wallen, die ongeveer 3 m hoog zijn. Het geheel is aan alle 4 zijden omgeven door een gracht, thans ca. 3 m breed. Het huidige aanzien van de Bakoven dateert van 1965, toen het waterschap 'Westerwolde' het geheel heeft gerestaureerd.

Die wallen zijn sinds die tijd begroeid met bomen, ook aan de buitenkant langs de gracht staan veel bomen, wat een romantisch aanzicht geeft. Een aanzicht dat uiteraard nooit eerder in deze omgeving is gezien, want de redoute was een verdedigingswerk en uit militair oogpunt waren in vroeger tijd bomen of andere obstakels in de nabijheid van zo'n versterking uit den boze.

De Bakoven is gebouwd in 1672 op ongeveer 650 m ten noorden van de vesting en ligt ca. 1000 m ten westen van de grens.

Hij had als doel het beheersen van de waterstand in het gebied tussen Bourtange en de Duitse grens.

Hij lag strategisch gelegen op het punt waar 3 dijken bij elkaar komen:

- A. de bovengenoemde dijk 'de Bakovenkade' richting Duitse grens.
- B. de leijdijk tussen de vesting en de Bakoven.
- C. de leijdijk richting Veelerveen en Vriescheloo.

Toentertijd lag de Bakoven in een volledig kaal en moerassig veld, met een vrij uitzicht naar alle zijden. Elke vijandige beweging (of poging van boeren om de dijk door te steken) kon onmiddellijk worden waargenomen.

Een 4^e dijk – ca. 1500 m verder naar het westen – was de Leijdijk. Komende vanuit Sellingen liep deze dijk, die was aangelegd om te voorkomen dat het water over de landerijen van de Westerwoldse dorpen zou lopen, maar juist de waterstand in het Bourtanger moeras hoog moest houden, westelijk van Bourtange langs naar het noorden, om ca. 2 kilometer noordelijk van de Bakoven noordwestelijk af te buigen richting Vriescheloo.

Vanuit de Bakoven kon men ook dit gebied met de bijbehorende dijk controleren.

'De Bakoven' heeft zijn naam waarschijnlijk te danken aan de bakoven die hier gestaan zou hebben en waarin het brood voor het – op zijn hoogtepunt – 800 man sterke garnizoen werd gebakken.

Er heeft vroeger een wachthuis binnen de omwalling gestaan. Een omschrijving van uit te voeren onderhoudswerkzaamheden uit 1886 vermeldt o.a: het leggen van een zolder van vurenhout, het herleggen van de stenen vloer en metselwerk van gele klinkers.

Het controleren van de waterstand

Thans ziet men ca. 50 m ten oosten een klein stenen verlaat in de Bakovenkade, waarmee de waterstand kan worden geregeld. In één van de gemetselde stenen wanden is een natuurstenen peilschaal ingemetseld.

Op deze steen staat vermeld: "s Rijks peilschaal boven Aa peil". De schaalverdeling begon (bij de huidige waterstand nog afleesbaar) bij 4 EL en eindigt op een hoogte van 5 EL 90.

Daarnaast bevindt zich nog een 2e steen, die – d.m.v. een horizontale lijn – mogelijk een hoge waterstand aangeeft.

Boven deze lijn is deze waterstand aangegeven als volgt: 5 EL 0 d(ui)m boven W.P. (= Winschoter peil)

Onder deze lijn is deze waterstand aangegeven als volgt: 5 EL 81? d(ui)m boven A.P. (= Amsterdams peil)

¹⁵ redoute: kleine veldschans met alleen uitspringende en geen inspringende hoeken

De verlaat bij de Bakoven

De horizontale lijn is aangebracht op een hoogte van 5 EL 35.

In de loop der eeuwen is dit verlaat van plaats veranderd. Op een kaart uit 1798 (Alg. Rijksarchief B 189 Genie) staat het verlaat getekend in de leijdijk - ook wel 'Bakoven-dijk' genaamd - tussen Bourtange en de Bakoven. Op de kadastrale kaart uit ca. 1832 staat het verlaat getekend in de 'gracht' aan de oostzijde van de Bakoven.

In een bericht d.d. 22-8-1874, door de ambtenaar van de Waterstaat, wordt melding gemaakt van een klacht door de Amtshauptmann van Aschendorf, over de schade door het bestaan van een schuif in de pomp in de Bakovenkade, aan de Pruisische landen toegebracht.

Hij schrijft hierin "Ik geloof echter, dat het bestaan eener opstuwing, van welke hoogte ook, strijdig is met het grenstractaat van 1824". Hierin wordt gesproken van "een vrijen en ongehinderden waterafvoer uit en naar Hannover". Door het aanbrengen van een beweegbare schuif was een vrije afvoer na-

tuurlijk niet meer mogelijk en kon men de opstuwing naar believen zelf bepalen. Hij adviseert dan ook het Tienkarspelen zijlvest aan te schrijven, om de schuif te verwijderen. Kennelijk was deze beweegbare schuif kort tevoren aangebracht.

Ook heel goed zichtbaar vanaf de Bakoven is de sloot, die vroeger de scheiding vormde tussen de gemeenten Vlachtwedde en Bellingwolde. Helaas is er bij het uitdiepen van deze sloot een stukje geschiedvervalsing gepleegd: De in opdracht van Het Groninger Landschap uitgediepte sloot wilde men niet geheel recht op zijn oorspronkelijke plaats laten aansluiten op de Linie, omdat men van mening was, dat het laten staan van een zestal, enkele tientallen jaren oude eiken en berken belangrijker was, dan recht doen aan de historische ligging van deze sloot. Zodoende zitten er nu nabij de Linie 2 merkwaardige sprongen in.

De Bakovenkade

Deze dijk is al afgebeeld in de Hottinger atlas waarvoor het veldwerk tussen 1788 en 1792 is verricht. Ze bestond toen uit een vrijwel

rechte dijk, die vlak tegen de grens ophield. Het 'haakse' stuk, dat thans aansluit op de Linie was toen nog niet aangebracht. Op de atlas van Huguenin - vervaardigd tussen 1819 en 1829 staat dit aansluitende stuk niet getekend. Kennelijk is dit stuk dus na het vervaardigen van de Linie aangebracht. Voor die tijd was dat deel ook niet zinvol. Al wel zichtbaar op de kaart is de 1^e overgang over de Bakovenkade, om zo over de dijk bij de moerassige velden te kunnen komen.

In een bericht d.d. 8-10-1884 wordt vermeld dat omstreeks 1872 de Bakovenkade opnieuw in profiel is gebracht, waarbij de 1^e overgang weer is aangebracht.

In hetzelfde bericht d.d. 8-10-1884 wordt tevens vermeld, dat de Ortsvorsteher Stubbe uit Neurhede vergunning heeft gevraagd om een overrid te mogen aanleggen over den Rijksleidijk (door hem "Soldatendeich" genoemd) bij Bourtange, tot vervoer van het hooi uit zijn landen. Reeds in 1883 was deze door de boeren van Neurhede - al het land boven de Bakovenkade blijkt in 1832 in het bezit te zijn van boeren uit Neurhede - aangelegd, in het volgende jaar werd een officieel verzoek hiertoe ingediend. Op een kaartje behorende bij een brief d.d. 26-8-1886 is deze overgang reeds aangegeven.

De Linie

In 1796 werd nabij het Abeltjeshuis vlakbij de grens een linie of retranchement met een lengte van 637 m aangelegd. Hij werd voorzien van een bastion, 2 redans en een batterij. De weg naar Lathen liep toen zoals zichtbaar is op de bij dit stuk behorende kaart, dwars door de Linie.

In een bericht d.d. 5-10-1886 geschreven door de ingenieur van de waterstaat, wordt vermeld betreffende de verkoop van stukken grond bij de Linie dat "het regt van zoden of plaggen halen en beweiden reeds vroeger omstreeks het jaar 1853 (was) afgestaan".

Op een kaartje d.d. 21-3-1893 is de weg door de Linie al rechtgetrokken en loopt ze dwars door één van de beide redans heen.

Mocht u er eens gaan wandelen, wat ik overigens zeer kan aanbevelen, dan zult u een 'gat' in de Linie aantreffen, dit is de plaats, waar dus vroeger de weg doorheen liep. Als u het

pad boven over de wal afloopt, zult u merken, als u bij de Batterij bent aangekomen, dat er nog 'gaten' in het pad zitten. Dit zijn de plaatsen, waar vroeger de kanonnen achter de wal stonden en waardoor men kon schieten. Aan het eind van de Linie kunt u bij de gracht nog grenspaal nr. 182 vinden, ook interessant.

Grenspaal no. 182

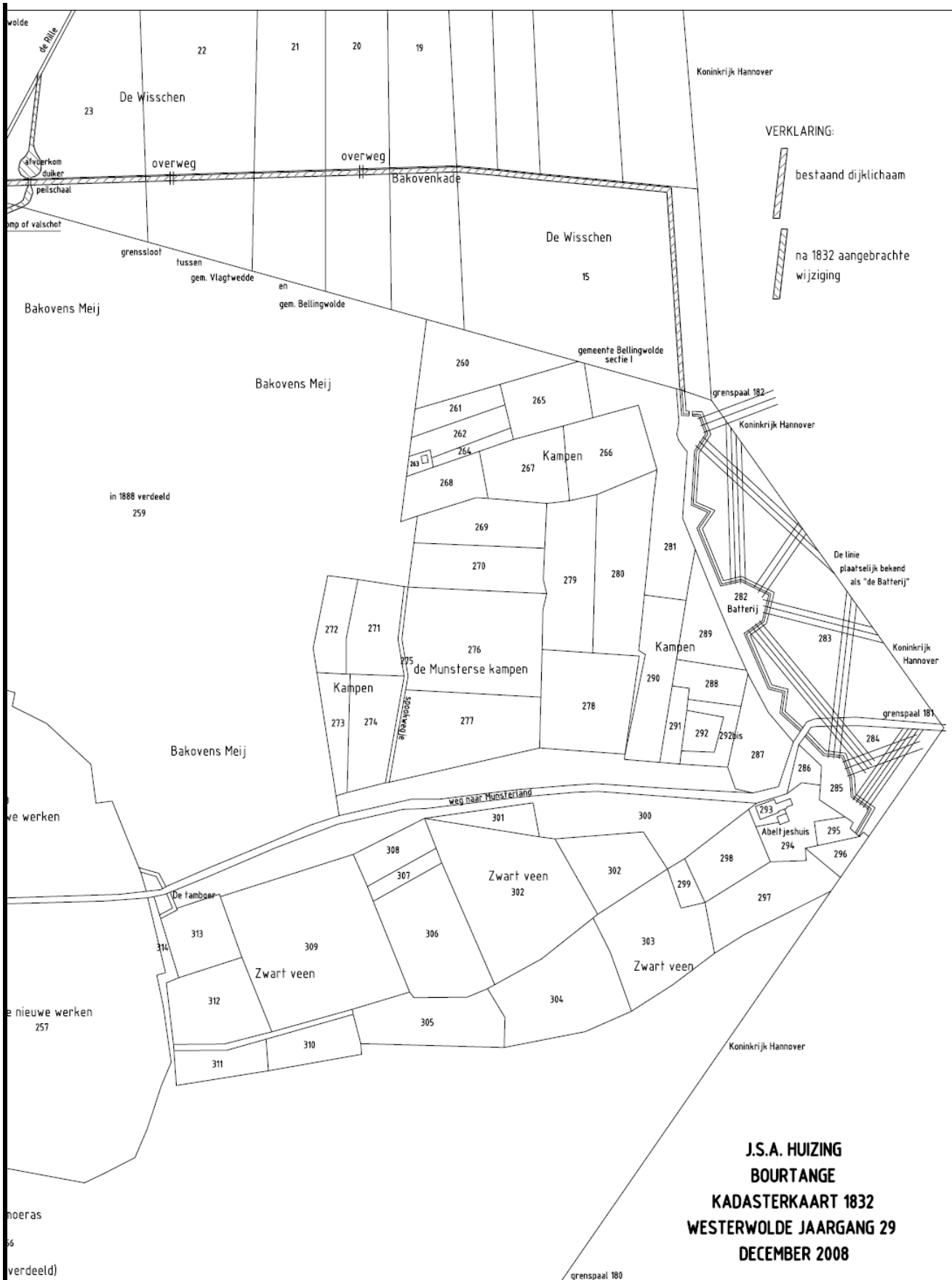
Mocht u echter het pad achter de Linie - dus onder aan de voet - langs lopen, dan ziet u hier en daar nog de mangaten die de terugtrekkende Duitse soldaten daar in 1945 hebben gegraven. Er zijn toen 43 Duitse soldaten omgekomen, waaronder 6 of 7 jonge soldaten, die door hun commandant terecht zijn gesteld tegen een muur van de schuur naast het Abeltjeshuis. Aan het eind van de Linie stond geschut opgesteld en vlak voordat de Canadezen kwamen, heeft men hiermee het Abeltjeshuis en de boerderij van de grootvader van ons lid Jochem Abbes in puin geschoten.

Bronnen

Bourtange, overdruk uit: Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond, jaargang, 67, aflevering 2, 1968.

Met dank aan Jochem Abbes, die zijn privé archief betreffende dit onderwerp ter inzage heeft gegeven en tevens de nodige inlichtingen heeft verstrekt.

De Natte Horizon bij Bourtange (2)

Beschouwing vanuit Stichting Groninger Landschap

SILVAN PUIJMAN

De heer Puijman is rayonbeheerder bij Stichting Groninger Landschap

Doelstelling Stichting Groninger Landschap

Uit het beheerplan voor de Schans Bourtange. In het natuurreservaat Schans Bourtange wordt gestreeft naar een integraal beheerd gebied, waarin sprake is van een gevarieerd, overwegens open, parkachtig landschap met overgangen van structuurrijk wintereiken-beukenbos via struvelen en mantel- en zoomvegetaties naar open terrein, waarin lokaal goed ontwikkelde zandige, droge graslanden en droge heischrale vegetaties voorkomen. De cultuurhistorisch waardevolle elementen als Glacis, natte horizon, Redoute, Soldatendijk en Linie worden goed zichtbaar in stand gehouden en vormen het casco voor een recreatief aantrekkelijk gebied.

De Realisatie

Via de herinrichting Westerwolde zijn percelen binnen de Ecologische Hoofdstructuur aan ons toebedeeld. Door ingenieursbureau Oranjewoud is een inrichtingsplan gemaakt op basis van het beheersplan. In de tussentijdse periode zijn percelen verpacht aan agrariërs. Op de ingebruikgeving zaten beperkingen om verschraling enigszins te bevorderen.

De doelstelling is als volgt uitgewerkt:

- In het open grazige terrein wordt gestreeft naar een zo groot mogelijk areaal aan graslanden die een overgang vormen naar, of behoren tot de klasse der zandige droge graslanden en waar mogelijk, vochtige heischrale vegetaties.
- In de natte horizon ligt het accent vooral op structuurdiversiteit, variatie en geleidelijke gradienten. Er komt een overgang van open water voor naar moeras

en natte ruigte vegetatie. Het gebied vormt een aantrekkelijk terrein voor watervogels, entomofauna (vlinders, sprinkhanen e.d.) en mogelijk amfibieën.

- De cultuurhistorische elementen worden door een adequaat beheer in stand gehouden, zijn goed zichtbaar, waardoor de militaire-strategische functie zichtbaar blijft. De Linie blijft als aparte bosstrook aanwezig.
- De Glacis, het zwak glooiende terrein buiten de oostelijke wal, zal worden gereconstrueerd.
- Het voormalige schootsveld zal open blijven.
- Een aantal informatiepanelen zal de recreant de gelegenheid bieden kennis te nemen van de natuurwetenschappelijke- en cultuurhistorische waarden van het gebied.

De maatregelen die getroffen zijn om een juiste abiotische (bodem en waterhuishouding) uitgangssituatie te bieden, die samen met het te voeren beheer moeten leiden tot de gewenste ontwikkeling zijn:

- het verwijderen van de bouwvoor (snelle verschraling, door afvoer van de laag met veel stikstof en fosfaat)
- het dempen/afsluiten van greppels en sloten
- het uitgraven van de natte horizon
- het verwijderen van delen van wegen in het gebied
- het reconstrueren van de Glacis

Het project is inmiddels gereed. Wat we nog wel doen, is de Redoute vrijstellen van opslag en de gracht eromheen uitbaggeren. Dit past in het grote provinciale Leidijken project. De Redoute wordt, als vanouds, van grotere afstand weer zichtbaar in het landschap.

Er komt meer bezinning op het water wat het waterleven ten goede komt. Vlakbij de Redoute, langs de Rille, ligt een Leidijk. Waterschap en gemeente gaan deze in ere herstellen.

De uitvoering

De uitvoering is geschied door aannemer Bouwhuis uit Beerzerveld. Er is een bestek geschreven door Ingenieursburo Oranjewoud. Op basis van dit bestek is een aanbesteding geweest. Inschrijvers moeten aan een aantal zaken voldoen en dit ook schriftelijk aantonen. De laagste inschrijver heeft het werk gekregen. Cultuurmaatschappij

Grontmij heeft de directie gevoerd op de uitvoering.

De kosten

Voor het cultuurhistorische deel:

240.000 euro

Voor de natuurontwikkeling:

420.000 euro

Deelnemers

Deelnemers aan het project, op verschillende niveau's, zijn ondermeer de gemeente Vlagtwedde, het Waterschap Hunze en Aa's en de Dienst Landelijk Gebied geweest. Financiers waren het Rijk, de Provincie en de Stichting Groninger Landschap.

Westerwoldse import

Duitse immigranten in de gemeentes Onstwedde en Vlagtwedde in de 19^e eeuw (7)

J. GEERTSEMA

Inleiding

In het historische deel van deze serie zal in een aantal afleveringen worden ingegaan op de oorzaken van de moeizame relatie tussen overheid en godsdienst vanaf de laatste periode van het Romeinse Rijk tot de jaren zestig van de 19^e eeuw. In dit deel gaat het globaal om de periode tot het einde van de Vroege Middeleeuwen.

Daarop volgt de parenteel Poker: nakomelingen van Theodor Henrich (Dirck) Poker en een andere (nog) niet te koppelen familie met dezelfde naam.

Mijn bijzondere dank gaat (ook) nu weer uit naar de heren J. Poker, A. Schomaker, J. Sijbom en G. Fischer voor hun bijdrage aan dit onderdeel.

Aan het einde wordt ingegaan op de mogelijke betekenis van de naam, de herkomst en de verspreiding van de parenteel Poker.

Historie (deel 7)

Aspecten van machtsuitoefening door en voor de kerk(en) in relatie met die van de wereldse overheden

(West-Europa, van Constantijn de Grote tot einde Vroege Middeleeuwen, ca. 300-900)

Inleiding

Op het punt aangekomen dat er een eerste Katholieke kerk in de nieuwe veenkolonien binnen Zuid-Westerwolde van de grond is gekomen, is het gezien de geconstateerde moeizame strijd tussen de overheid en praktische geloofsuitingen van de nieuwe bevolking aldaar, wenselijk om wat dieper in te gaan op de oorzaken daarvan.

Daarom kan het toch zinvol zijn om te kijken naar de verstrengeling van macht die er sinds de christianisering is geweest tussen (1^e) de geestelijke en seculiere overheid en (2^e) die tussen de georganiseerde gelovigen c.q. nieuwe bewegingen en (3^e) tussen de genoemde groepen onderling. In de praktijk zou je dit vanaf de christianisering tot de moderne tijd toe in zekere zin een ontwikkeling van staatsgodsdienst naar vrijheid van godsdienst (en tot op zekere hoogte scheiding van kerk en staat) kunnen noemen.

In het kort wordt geprobeerd de factor macht te tonen in zijn relatie tot persoonlijk ervaren, of in een groep gedeelde geloofswaarheden in de loop van de geschiedenis, vanaf de kerstening van West-Europa tot in de tweede helft van de 19^e eeuw.

De opzet is om eerst een paar delen te wijden aan de middeleeuwen in groter verband, dat wil zeggen ontwikkelingen in West-Europa en daarna te kijken naar de ontwikkelingen in de provincie Groningen. Vervolgens komen er nieuwe periodes vanaf de Reformatie, die op dezelfde wijze worden behandeld. Het accent ligt steeds op de verstrengeling van macht tussen kerk en wereldlijke macht, maar voor het verloop is het wel belangrijk dat de grote historische lijn niet uit het oog geraakt.

Situatie in West-Europa

Een belangrijk markeringspunt in de kerkgeschiedenis is geweest de invoering van godsdienstvrijheid onder Constantijn de Grote in het jaar 313. Vanuit de rol van onderdrukte en vervolgte minderheid kon men nu eindelijk zijn geloof vrijuit beleven en volwaardig deelnemen aan het maatschappelijk leven. Dit betekende echter ook al gauw dat niet-christenen minder rechten hadden. Wilde men maatschappelijk iets bereiken dan was het wenselijk en geleidelijk aan vaak ook noodzakelijk om aanhanger te worden van

het nieuwe geloof. De overgang naar het christelijke geloof is enorm groot. Hoe dan ook, vanuit puur geestelijke motieven en/of vanuit maatschappelijke belangen, is waar te nemen dat binnen 40 jaar het percentage christenen al is toegenomen van 10 tot ongeveer 50%.

Op het hoogste niveau binnen het Rijk ontstond ook al gauw het conflict aan wie eigenlijk het hoogste gezag toegekend zou moeten worden: de keizer of de bisschop(en). In eerste instantie waren het de keizers die bepaalden wie welke geestelijke ambten kon bekleden en Constantijn de Grote had zeker niet de bedoeling om deze machtspositie op te geven. Hij koos duidelijk voor het gezamenlijke belang. Door de kerkelijke hiërarchie te verbinden aan het staatsbestel, konden beide hun gezag uitbreiden. De keizer versterkte zijn eigen bureaucratie en tegelijkertijd verkreeg de kerk machtsinvloed die ver boven het geestelijke terrein uitging. De macht van de kerk deed aan het einde van de vierde eeuw niet onder voor die van de staat. En zeker als het ging om geschilpunten op geloofsgebied, dan wilde de kerk geen wereldlijke gezagsdrager die in laatste instantie de definitieve beslissing hierover mocht nemen.

Na de ineenstorting van het Romeinse Rijk vond er een grote volksverhuizing plaats. Vooral de Hunnen die zelf min of meer verdreven werden uit Oost-Azië waren een grote katalysator voor het op drift raken van verschillende andere volkeren. Eerst overspoelden Germaanse stammen het oude Romeinse Rijk en later de Gothen. De West- en Oost-Gothen trokken vanuit oostelijk Europa westwaarts en kregen uiteindelijk na elkaar de heerschappij over het huidige Italië en een gedeelte van de Balkan. Deze volken kenden al de Gotische bijbel, vooral door het werk van *Wulfila*. De Gotische koning *Theodorik de Grote* probeerde er in Italië voor te zorgen dat de leerstellige verschillen, die te maken hadden met de visie op de drieëenheid, tussen de Gothische en Romeinse christenen, niet tot onbeheersbare conflicten zouden leiden.

Opmerkelijk is dat de positie van de bisschoppen van Rome sterker werd na het uit-

eenvalen van het West-Romeinse rijk en zeker na het overbrengen van de keizerlijke zetel naar het Oost-Romeinse rijk in Constantinopel. Van primus inter pares (eerste ondergelijken) werd het bisschoppelijk aanzien groter naarmate het verval in het Rijk toenam. Waarschijnlijk kwam dit ook doordat het volk een leider wilde hebben. Als er geen keizer meer was, dan maar een bisschop. Dat de bisschoppen dit welgevallig was lijkt geen twijfel, met name door te wijzen op Petrus, die ze als de eerste bisschop zagen. Al de anderen waren daar opvolgers van. De eerste bisschop die óók paus van Rome werd genoemd, was *Leo I, de Grote* (ca. 450).

De 'verhuizing' van de Franken en Saksen heeft een grote invloed gehad op de cultuur van Noordwest-Europa. De Franken veroverden geleidelijk aan het gebied vanaf onze grote rivieren tot uiteindelijk zelfs tot aan de Pyreneeën, vaak met veel verwoestingen en geweld gepaard gaande. Maar veel van wat hen later van pas zou kunnen komen werd zoveel als mogelijk gespaard, ook de christelijke kerken. Daardoor konden ze ook meeprofiteren van de Romeinse en christelijke cultuur, bestuurlijke ervaring, enzovoort, die zich in het voormalige grote Romeinse rijk hadden ontwikkeld.

Toen de Frankische koning *Clovis I* (465-511) zich liet dopen leidde dit er mede toe dat het samensmeltingsproces van de culturen van de veroveraars en veroverden bevorderd werd. Tevens werd het arianisme, de leer die de goddelijkheid van Jezus Christus loochende, als gevolg van zijn doop in het Frankische Rijk de kop ingedrukt.

Paus *Gregorius I, de Grote* (590-604), nam de kerstening van Noordwest-Europa krachtig ter hand. Een grote invloed had hij op de ontwikkeling van het kerkelijk recht en de ontwikkeling van kloosters tot centra voor wetenschap en kunst.

Intussen was tengevolge van de volksverhuizing ook Engeland overspoeld door een aantal volkeren uit Noord-Duitsland en Denemarken, namelijk de Angelen, de Juten en de Saksen. Zij verdreven de Kelten naar Wales, Cornwall en andere 'uithoeken'.

Gregorius zond in het jaar 596 een groep zendelingen onder leiding van *Augustinus* naar deze nieuwe, nog heidense 'invaders' van

Engeland. De opdracht was dat ze niet in één keer alle heidense gebruiken en instellingen behoeften op te geven maar dat deze geleidelijk aan een christelijke vorm of invulling kregen. Dit bleek in de praktijk erg succesvol.

Maar ver daarvoor had al een andere inwoner van Engeland veel bekeerlingen gemaakt, namelijk *Patrick*. In het begin van de 5^e eeuw bedreef hij in Ierland zending door zich primair te richten tot de stamhoofden, vanuit het idee dat als je deze gewonnen had, dat dan de onderdanen ook wel zouden volgen. Het resultaat was er vaak ook naar, waarbij niet vermeld wordt in hoeverre men als onderdaan vrij was om wel of niet mee te gaan. Er werden ook veel kloosters gesticht. Door de opdracht aan de kloosterlingen te geven dat het van echte ascese getuigde als men ver van familie en vaderland ging leven, dus dat 'zwerven' in verre landen een goede zaak was, ontstond er bij hen vanzelf een neiging om van hun geloof te getuigen. Eén van hen, *Columba* werd de prediker van Schotland. Een ander, *Columbanus*, had zelfs invloed in het gebied tussen het Kanaal en de Apenijnen. Vanuit Engeland land ontstond later ook een verlangen om naar de Friezen en de Saksen te trekken.

De Saksen veroverden het gebied dat ten oosten ligt van de IJssel en de Tjonger. De rest, dat wil zeggen het gebied dat we nu kennen als Noord-Groningen, Friesland, Noord-Holland, een stukje van Zuid-Holland en een gedeelte van Utrecht, inclusief de toen nog kleine Zeeuwse eilanden, bleven in eerste instantie nog in Friese handen.

Het Frankische rijk breidde zich onder de reeds genoemde *Clovis* verder uit. En dat wilde men nu ook uitvoeren in noordelijke richting. Daardoor werd Utrecht een stad die vaak van eigenaar wisselde: dan weer in Friese en dan weer in Frankische handen.

Frankische zendelingen zoals *Eligius*, *Amandus* en *Bavo* hadden weinig succes omdat ze gewantrouwd werden door de Saksen en Friezen, vanwege hun militair strategische belangen. Een Engelsman, genaamd *Willibrord* werd hier later met een groep naartoe gestuurd. Helaas juist in een periode dat de Friezen een nederlaag tegen de Franken hadden geleden, waardoor *Willibrord* alleen de mogelijkheid had om in het door de Franken bezette gebied van de Friezen, ten zuiden van

de Rijn, te werken. Het bekeringswerk gebeurde dus constant met ondersteuning van de wereldlijke macht, met name van die van de Franken.

Zijn opvolger was *Winfied* die later de naam *Bonifatius* kreeg. Leerstellig week hij wat af van *Willibrord*, omdat hij tegen sommige praktijken van de Keltisch-Ierse zending was. Maar hij was wel een voorstander van het 'verchristelijken' van heidense gebruiken, zoals ten aanzien van feestdagen. De adel had moeite met zijn visie op benoemingen van bisschoppen door de kerk, omdat dit al eeuwen gebeurde door henzelf. Het celibaat en een verbod op jacht was eveneens niet wenselijk volgens hen. Van de Frankische leider *Karel Martel* ontving hij in die periode onvoldoende steun, vanwege diens strijd tegen de binnengevallen Mohammedanen in Zuid-Frankrijk.

Van *Karels zoons* ontving hij meer steun. *Bonifatius* was aanvankelijk graag gezien bij de leiders en de paus. Maar door zijn strengheid in de leer en met name ten aanzien van praktische leefregels kreeg hij steeds meer vijanden. Dat gold niet allen voor de Franken, ook de Friezen en Saksen hadden moeite met zijn idee van christelijke deugden van nederigheid, lijdzaamheid, enzovoort die op gespannen voet konden staan met deugden als moed, kracht en wedijver in de strijd!

Als hoogbejaarde is hij nog een tijd werkzaam geweest in Friesland. Alhoewel de afloop bekend is, dient toch gezegd te worden dat hij nog velen heeft gedoopt. Alles wat hij daar deed was trouwens wel onder bescherming van ten dele gewapende metgezellen, omdat toentertijd Friesland nog niet was veroverd door de Franken. Waarschijnlijk heeft door het feit dat hij heidense heiligdommen vernietigde ook veel weerstand opgeroepen bij de Friezen.

Meer succes had *Liudger* later, die, nadat de Saksen verslagen waren, ook toegang kreeg tot het gebied van het Hoogeland en Ostfriesland. Hij werd later uiteindelijk bisschop van Münster, alwaar de Groninger gouwen ook toebehoorden.

De al eerder genoemde *Karel Martel* was begonnen als hofmeier. Dat betekende dat hij de hofhouding van de koning moest verzorgen. Tengevolge van de verzwakte dynastie van

Clovis heeft hij de kans gegrepen om zijn macht te vergroten. Hij is uiteindelijk ook bekend geworden als degene die het Frankische gebied weer tot een eenheid heeft gebracht en uitgebreid. Aan de noordgrens pakte hij gebieden die de Friese *Radboud* had heroverd tussen de Rijn en Maas terug en later, na de dood van *Radboud* drong hij door tot in het huidige Friesland. Rond het jaar 733 was de Lauwers bereikt. Aan de zuidkant van zijn rijk versloeg hij de Mohammedanen in 732 in de omgeving van Poitiers in West-Frankrijk en dreef hen terug tot over de Pyreneeën.

Met name door de strijd tegen de Mohammedanen leerde hij dat ruiters een zeer belangrijke rol konden spelen tijdens een veldslag. Dit vergde een rigoureuze verandering van het leger, waarvoor hij niet beschikte over de financiële middelen. Daarom beloofde hij trouwe dienaren een stuk land in leen te geven. In een later stadium impliceerde dit ook het in gebruik geven van goederen van de kerk. Zo ontstond het feodaal stelsel, waarbij een soort piramide ontstond vanaf de koning, met daaronder leenmannen, vervolgens daaronder achterleenmannen en ten slotte daàronder de horigen (boeren).

Onder *Pepijn de Korte*, een zoon van *Karel Martel* werd het rijk nog groter. Met steun van de paus, die zelf ook belang had bij een sterke Frankische vorst, eigende *Pepijn* zich de titel koning toe. *Pepijn* hielp de paus in diens strijd tegen de Longobarden, en schonk hem een groot deel van hun gebied zodat de paus ook kon uitgroeien tot een wereldlijke heerser.

De zoon van *Pepijn*, *Karel de Grote*, heeft het rijk enorm vergroot. Hij breidde het gebied verder uit door de Longobarden in het noorden van het huidige Italië te verslaan. De Friezen en Beieren moesten zich eveneens aan hem onderwerpen.

Bij *Karel de Grote* gingen onderwerping van volkeren en christianisering altijd samen, alhoewel er zeker bij de strijd tegen de Saksen een zwaar accent lag op politieke belangen en toepassing van veel geweld.

Van 772 tot 804 heeft deze strijd geduurd. In het eerste jaar vernietigde men de 'Irmensul' in Westfalen, het geestelijke symbool voor de Saksen, bestaande uit een zuil en een complex van gebouwen in een 'heilig' woud. Het jaar

daarop werden er afspraken gemaakt tijdens een uitgebreid bezoek aan de paus. *Karel* schonk onder andere de paus gebieden in Italië. Vanaf 775 tot 777 werd er weer strijd geleverd tegen de Saksen, met als resultaat dat hij in Paderborn een rijksdag hield, waarbij hij de Saksen kon dwingen hem als koning hulde te bewijzen. Maar zijn grootste vijand, *Widukind* genaamd was naar de Denen gevlucht. Toen *Karel* het jaar daarop zijn aandacht moest richten op Spanje, zag *Widukind* zijn kans schoon om wraak te nemen door kerken in brand te steken. Zelfs monniken uit het klooster Fulda moesten vluchten, met medeneming van het gebeente van *Bonifatius*. Als reactie daarop kwam *Karel* terug met zijn legers en verjoeg *Widukind* opnieuw, waarna er in Paderborn weer een rijksdag gehouden werd. Er werden zware kerkelijke bepalingen opgelegd aan de Saksen: Onder andere moesten ze een tiende van hun inkomsten geven aan de kerk en een tiende deel van hun bezittingen afdragen. De doodstraf werd uitgevoerd bij: geweld tegen kerk of priester, het eten van vlees in de vastentijd, de onwil van volwassenen om zich te laten dopen, enzovoort.

Later zwakte *Karel* dat onder invloed van zijn geestelijke vriend *Alcuin(ius)* wat af.

Heel veel Saksen lieten zich nu dopen, maar zo gauw het leger zich weer terugtrok kwam *Widukind* terug en moesten de kerken en de gelovigen het weer ontgelden.

Karel kwam daarna weer terug met een groot leger en versloeg de Saksen opnieuw. Bij Verden ten zuidoosten van Bremen liet *Karel* veel opstandelingen onthoofden. Het aantal van 4500 wordt wel genoemd, alhoewel dat niet helemaal zeker is. Na weer een nieuwe opstand kwam *Karel* terug en liet 10.000 gezinnen gevangennemen en hen verspreiden over het Frankenland. *Widukind* gaf zich gewonnen en liet zich in het jaar 785 dopen met *Karel* als peet (= doopvader). Alhoewel de grote gevechten nu waren afgelopen ontstonden er toch nog weer nieuwe maar kleinere brandhaarden. *Karel* gebruikte als oplossing het meenemen van gijzelaars naar Frankenland, waarvan steeds enkele bekeerlingen uit hun midden later als zendeling terug gestuurd werden naar het land der Saksen.

Zo rond het jaar 800 lagen de buitengrenzen van het rijk van *Karel de Grote* ongeveer bij Hamburg, Wenen, Rome, Middellandse Zee, een grensstrook in Noord-Spanje, langs de Atlantische Oceaan en Noordzee tot ongeveer de grens van Denemarken.

Hij was op geestelijk gebied heel actief. Onder zijn bewind werden er veel kerken, kloosters en scholen gebouwd. Monniken gaven les op de scholen, vooral aan begaafde leerlingen. Hij beschermde de paus meerdere malen en werd uiteindelijk door hem tot keizer gekroond. De kerk werd door *Karel de Grote* gezien als een middel om zijn rijk tot een eenheid te smeden. Hij stelde bekwame bisschoppen aan, liet prediken in de volkstaal, stimuleerde monniken om nuttig werk te doen, ten behoeve van de bevolking. Maar ook probeerde hij allerlei vormen van bijgeloof tegen te gaan.

Vrij snel na zijn dood viel zijn rijk uit elkaar. Zijn zoon *Lodewijk de Vrome*, was geen sterk leider, waardoor de graven zich steeds meer als onafhankelijke heersers gingen gedragen. Na zijn overlijden in 840 werd het rijk verdeeld onder zijn drie zoons en werd het vaak een gemakkelijke prooi van de toenemende macht van de Vikingen die met hun ranke schepen kustplaatsen en steden aan de grote rivieren gingen plunderen. Ze gingen tot de 'uithoeken' van Europa: IJsland, Ierland, Frankrijk, Zuid-Italië, Rusland en zelfs de landen rond de Zwarte Zee.

Gegevens per familie: (deel 7)

De eerste generatie(s) van families Poker

- 1e Familie Poker

Theodor Henrich (Dirck) Poker (* Lathen? Ca. 1749, ov. Lathen 9.10.1809) trouwt (2e) op 29.5.1781 te Lathen, kerkelijk gehuwd te Steinbild met **Anna Gebina (Gepke) Wocken** (* Niederlangen 1753, doop Lathen, ov. Sustrum? 24.8.1826

*(Één keer wordt deze stamvader **Pauker** genoemd, namelijk in de civiele huwelijksakte van zijn zoon Johann Heinrich: vader als Pauker, zoon als Poker)*

Uit dit huwelijk 6 kinderen, waarvan 3 maximaal enkele maanden oud zijn geworden. De drie anderen zijn:

A. **Margaretha** (* 1785, zie onder)

B. **Johann Heinrich** (* 1791, zie onder)

C. **Johannes Wilhelm** (* Sustrum 29.10.1795, doop Steinbild, ov. Walchum 12.3.1870)

A. Margaretha Poker (* Sustrum 4.8.1785, doop Steinbild, 'Landwirtin', ov. Sustrum 12.1.1819, begr. Steinbild 14.1.1819) huwt te Steinbild op 26.11.1811 met arbeider **Henricus / Heinrich Borchers** (* Steinbild (?) ca. 1785)

1 **Anna Gebina Borchers** (* ca. 1814) trouwt te Onstwedde op 22.3.1849 met **Reinder Harms** (* Eexta, Scheemda, ca. 1812; zoon van arbeider Albert Harms en Jeltje Reinders)

B. Johann Heinrich Poker (* Sustrum 16.1.1791, ov. Dankern 1.10.1859; arbeider, landbouwer, timmerman) huwt op 29.5.1813 te Dünenborg met **Angela Adelheid / Engelina Alleid Schür** (* Bockholt 18.1.1788, ov. Bockholt 15.12.1844; dochter van timmerman Johann Hermann Schuur (Schür) en Tecla Schulten.

Uit dit huwelijk zijn 8 kinderen geboren, waarvan er vier doodgeboren zijn of niet ouder dan zes maanden zijn geworden.

De andere vier zijn:

B-1 Johann Heinrich Poker (* Bockholt 28.7.1814; 'Heuermann'; ov. Altharen 9.8.1894) huwt (1^e) op 9.6.1840 te Wesuwe met **Tecla Robben** (* Dankern ca. 1815, ov. Dankern 11.3.1856). Zij krijgen 5 kinderen die allemaal vroeg zijn gestorven.

Hij hertrouwt op 30.9.1856 te Wesuwe met **Maria Angela Gesenhof** (* Altharen 5.12.1825, ov. Altharen 25.4.1904). Uit dit huwelijk vier kinderen. Het oudste is 26 jaar geworden, het derde 17 jaar en het 4e slechts tien maanden.

Het 2^e kind is:

1. **Franz Poker** (* Altharen 26.10.1863, ov. Haren, Kellerberg 17.7.1941) gehuwd met **Maria Catharina Jasken** (* Husberg bij Haren [D] 17.1.1867).

Zij krijgen 5 kinderen:

- a. **Angela Poker** (* Husberg, Haren 2.8.1892) gehuwd met Hermann Oortman.
- b. **Maria Helena Poker** (* Altharen 13.11.1894, ov. Nieuw Schoonebeek 8.2.1976, begr. Kopstukken).
- c. **Johann Heinrich Poker** (* Husberg, Haren 22.1.1897, ov. Haren [D] 15.11.1975) trouwt op 27.5.1923 te Altharen met Maria Gezina Fehrmann (* Haren [D] 13.3.1901, ov. Haren [D] 29.1.1969).
- d. **Bernhard Heinrich Poker** (* Husberg, Haren 21.9.1899, ov. Emmeln, Haren 18.5.1984) gehuwd met Katharina Margaretha Lohuis (* Zwartemeer 16.12.1903, ov. Meppen 18.3.1965, dochter van Bernardus Gerhardus Lohuis en Maria Adelheid Wehkamp. B.G. Lohuis hertrouwt op 7.5.1906 met Maria Gesina Schoenmakers).
- e. **Johann Herman Poker** (* Altharen 25.10.1901, ov. 10.4.1991) trouwt op 6.8.1924 te Schöningsdorf met **Maria Anna Thole** (* Emmen 4.1.1904, ov. Berse-de 6.8.1968).

Zes van hun zeven kinderen zijn in Barger Compasuum geboren. Eén van de kinderen, Franz is gesneuveld in Rusland in WO II.

- f. **Anton Poker** (* Haren 2.5.1907, ov. Haren 22.6.1984) trouwt met **Anna Drost** / **Dursten** (* 16.9.1911). Zij krijgen 3 kinderen.

B-2 Anna Tecla Poker (* Bockholt 5.2.1816, doop 16.2.1816; arbeidster 1866/85; overl. Emmer Compasuum 21.1.1893) trouwt op 23.2.1852 te Onstwedde met **Gerhard Hermann / Geert Harm Wielage** (* Andrup, Haselunne 7.4.1820; arbeider 1852/3/4/7/60/6, landbouwer 1859/72; overl. Exloërveen 26.8.1872; zoon van Johann Heinrich Wielage en Euphemia Catharina Poel / Trientien Pool). (*Laatstgenoemde ouders ook in jrg. 27, nr. 4, dec. '07, p.69*)

1. **Jan Hindrik Wielage** (* Horsten 13.9.1852; ov. Horsten 2.3.1853)
2. **Engel Aleid Wielage** (* Horsten 13.10.1854, overl. Weerdingerveen 25.9.1885) trouwt op 24.11.1875 te Odoorn met **Jan Berend Tubben** (* Zandberg 14.5.1854, ov. Emmen 13.9.1938; arbeider; zoon van Jan Berend Tubben en Wilhelmina Kramer). (*hun kinderen in jrg. 28, nr.4, dec.'07, p.111*).
3. **Maria Catharina Wielage** (* Horsten 27.1.1857; overl. Schoonebekerveld 28.12.1929) trouwt te Odoorn op 19.2.1877 met **Jan Aaike Kramer** (* Odoorn 17.9.1849; arbeider; zoon van Hindrik Kramer en Antrijn Granger). In een notitie bij het overlijden van Jan Kramer staat dat deze familie tot de eerste bewoners van het dorp Zwartemeer behoorde. Aanvankelijk werd het gebied waarin Zwartemeer ontstond ook wel Compasuum of Barger Oosterveen genoemd.
  - a. **N.N. Kramer** (*/ov. Compasuum 10.10.1892)
  - b. **Anna Tecla Kramer** (* Barger Oosterveen 5.7.1894, ov. Erica 1984) trouwt 1e te Emmen op 28.10.1915 met **Willem Moes** (* Ooststellingwerf ca. 1891; arbeider; ov. Emmen 25.5.1919; zoon van Koop Moes en Sijke Bruinsma) en 2e te Emmen op 24.7.1920 met **Bernardus Henderikus Jeurissen** (* Erica 29.4.1895, ov. 1972)
  - c. **Geert Harm Kramer** (* Zwartemeer 14.10.1896, ov. Weiteveen 24.10.1975) trouwt op 7.6.1917 te Emmen met Lieuwktje Walda (* Erica 11.7.1897, ov. Klazienaveen 12.9.1971)
4. **Jan Hendrik Wielage** (* Horsten 1.4.1859)
5. **Jan Hendrik Wielage** (* Horsten 11.8.1860). *Is m.i. de hieronder genoemde: Jan Hendrik Wielage (* Onstwedde 25.7.1861, overl. Exloërveen 17.4.1866 (geb. datum uit overlijdensakte!) waarbij dan waarsch. een verkeerde geb. datum is opgegeven.*

B-3 Ger(h)ard Wilhelm Poker (* Dankern 14.7.1823, ov. Sellingerbeetse 9.12.1894; kleermaaker, arbeider, landbouwer) gehuwd op 25.5.1852 te Wesuwe met **Helena Aleid / Adelheid Gertzen / Geerdzen / Geerdsen** (* Dankern of Altenberge 9.12.1827, ov. Borgertange 16.10.1873). Ze wonen in 1855 in Dankern. Gerhard Wilhelm had een knecht die hem 's zomers op het land hielp en 's winters het weefgetouw bediende. Dit gezin is in 1855 twee keer de grens overgezet vanwege het ontbreken van een geldig legitimatiebewijs en middelen van bestaan. De eerste keer via Ter Apel samen met één kind. De tweede keer via Bourtange samen met twee kinderen, waarvan de jongste slechts enkele maanden oud was, maar ze zijn waarschijnlijk snel weer teruggekeerd naar Nederland.

Ze hebben achtereenvolgens gewoond in Dankern, Exloërveen, Borgertange en Sellingerbeetse. (Op 9.3.1854 koopt Gerhard een stuk veengrond, groot 7 bunder, 72 roeden en 30 ellen in sectie D, nr. 293, gem. Odoorn).

Uit dit huwelijk:

1. **Johann / Jan Heinrich Poker** (* Haar, bij Dankern 17.4.1853 fabrieksarbeider; overl. Zwartemeer 10.5.1922) trouwt te Onstwedde op 13.8.1881 met **Maria Aleid(a) Schür** (* Horsten 27.4.1857; arbeidster; dochter van arbeider, landbouwer Hermann Heinrich Schür / Harm Hindrik Schür en Maria Margaretha (Grietje) Ellerman). Maria Aleida Schür heeft een buitenechtelijk kind: Anna Angela Schür (* ca. 1877).

Johann / Jan Heinrich Poker hertrouwt te Onstwedde op 7.10.1911 met **Anna Maria Catharina Traudes** (* Onstwedde ca. 1867; dochter van Johannes Traudes en Grietje Dokter; weduwe van Jan Overberg).

- a. **Helena Adeleid Poker** (* Borgertange [ten zuidwesten van Sellingen] 2.7.1882; overl. Groningen 14.12.1929) trouwt te Onstwedde op 3.11.1906 met **Jan Geert Manning** (* Mussel of Oomsberg [vlgns.ov.akte] 14.11.1868; ov. Oomsberg 13.3.1916; arbeider, landbouwer 1906/16; zoon van arbeider Hendrik Antoon Manning en Carolina Beren(d)s; weduwnaar van Lisabet Tieben).(ook genoemd in jrg. 28, nr. 2, jun. '07, p.55)
  - (1) **Maria Margaretha Poker** (* Sellingerbeetse of 2e Oomsberg 20.10.1901; ov. Emmen 15.2.1976; vader onbekend!) gehuwd met Jan Pieter Heijne (* Valthermond 6.8.1902; ov. Emmen 21.3.1981, begr. Klazienaveen; zoon van arbeider Jan Kasper Heijne en Anna Helena Heller)
    - o Jan Herman Heijne (* Emmen 31.8.1930)
  - (2) **Maria Aleida Poker** (* Sellingerbeetse 10.6.1904)
  - (3) **Hendrik Antoon Manning** (* Vlagtwedde 11.9.1907)
  - (4) **Jan Hendrik Manning** (* Oomsberg 29.8.1909)
  - (5) **Jan Geert Poker** (* Oomsberg 14.3.1920, ov. Musselkanaal 7.2.1988) trouwt op 20.2.1946 met **Trientje Piek** (* 11.2.1924; ov. 28.4.1997)
- b. **N.N. Poker** (* / ov. Vlagtwedde 2.7.1882)
- c. **N.N. Poker** (* / ov. Vlagtwedde 8.10.1885)
- d. **N.N. Poker** (* / ov. Vlagtwedde 9.9.1886)
- e. **Harm Hendrik Poker** (* Sellingerbeetse 6.12.1887; arbeider; ov. Barger Compascuum 2.5.1971, begr. Barger Compascuum) trouwt op 23.12.1915 te Emmen met **Maria Margaretha Rolfes** (* Barger Compascuum 10.3.1893, ov. Emmen 8.4.1944; dochter van Johan Rolfes en Anna Catharina Bos).
  - (1) **Anna Catharina Poker** (* Barger Compascuum 29.12.1915, ov. Emmen 5.9.1992) trouwt op 8.7.1933 met **Johan Bernard Tholen** (* Zwartemeer ca. 1913; metselaar; ov. Barger Compascuum 28.6.1990)
    - o **Harm Hendrik Tholen** (* 14.8.1933; ov. Barger Compascuum 7.7.1980)
    - o **N.N. Tholen** (* / ov. Emmen 29.3.1938)
    - o **Johan Rudolf Tholen** (* Barger Compascuum 1940)
    - o **Maria Aleida Tholen** (* Emmen ca. 1944; ov. Emmen 15.9.1947)
  - (2) **Jan Hendrik Poker** (* Barger Compascuum November 1917; ov. Zwolle 27.8.1987) trouwt op 19.7.1941 te Emmen met **Tetje Hoogeveen** (* Zwartemeer 21.5.1920; ov. Zwolle 29.1.2005). Ze hebben 3 dochters waarvan de oudste in Emmer Compascuum [1942] en de tweede [1949] en derde [1953] in Zwolle zijn geboren.
  - (3) **Maria Aleida Poker** (* Barger Compascuum 25.12.1919, ov. Hardenberg 22.2.2000) gehuwd met **Johannes Cornelis (Jans) van Os** (* Groningen 5.3.1917, lid gemeenteraad gem. Emmen; ov. Zwartemeer 15.4.1986). Zij krijgen 5 kinderen.
  - (4) **Herman Poker** (* Barger Compascuum 19.3.1921)
  - (5) **Helena Aleida Poker** (* Barger Compascuum 13.3.1925, ov. Emmen 4.5.1926).
  - (6) **N.N. Poker** (* / ov. Emmen 29.1.1927).
  - (7) **Johan Herman Poker** (* Barger Compascuum 24.12.1928; ov. Barger Compascuum 26.3.1929)
  - (8) **N.N. Poker** (* / ov. Emmen 17.11.1929; 1 van een tweeling)
  - (9) **N.N. Poker** (* / ov. Emmen 17.11.1929; 1 van een tweeling)
  - (10) **Helena Aleida (Lenie) Poker** (* Barger Compascuum 22.12.1930, ov. Klazienaveen 28.6.2001) trouwt op 14.2.1953 te Emmen met **Adrianus (Arie)**

- van Os** (* Zwartemeer 2.6.1921, ov. Klazienaveen 24.8.1970; zoon van Jacobus van Os en Susanna Maria Sulmann). Zij krijgen 3 kinderen.
- (11) **Johan Herman Poker** (* Barger Compasuum 22.12.1930)
- (12) **Johan Bernard Poker** (* Barger Compasuum 15.3.1933, ov. Barger Compasuum 2.11.2000) trouwt op 21.1.1956 te Emmen met **Hillechien Kracht** (* Zwartemeer 23.2.1936; dochter van Hendrik Kracht en Mari Helena Kuhl). Hun 7 kinderen allen geboren in Barger Compasuum.
- (13) **Geertruida Henderika Poker** (* Barger Compasuum 25.8.1935, ov. Utrecht 1.2.1999) gehuwd met **Pieter Cornelis van Oort** (* ca. 1930, ov. 6.7.1982). Zij krijgen 4 kinderen.
- (14) **N.N. Poker** (* / ov. Emmen 29.1. 1939).
- f. **Johannes Gerhardus Poker** (* Beetse 6.4.1891; pakhuisknecht; ov. Winschoten 5.4.1916).
- g. **Theodorus Poker** (* Sellingerbeetse 11.11.1894; boer; ov. Lathen-Wahn 7.11.1972, begr. Lathen) gehuwd met Maria Klaas (* Klein Dörge 9.8.1901, ov. Lengerich 17.11.1947)
- (1) **Heinrich Poker** (* Geeste 23.5.1925, ov. 13.1.2002)
- (2) **Hermann Poker** (* Geeste 7.10.1926)
- (3) **Hermine Poker** (* Handrup 12.10.1928, ov. Lathen 29.3.1998)
- (4) **Dorothea Poker** (* Handrup 27.3.1933)
- (5) **Gregor Poker** (* Thuine 27.5.1944, ov. Hamm 20.1.1991)
- (6) **Paul Poker** (* Handrup 28.4.1931) trouwt met **Agnes Aselage** (* 11.1.1934). Zij krijgen 3 kinderen.
- (7) **Hubert Poker** (* Handrup 3.4.1935)
- h. **Johann Bernard Laurentius (Berend) Poker** (* Sellingerbeetse 9.8.1897, ov. Zwartemeer 28.3.1977, begr. Zwartemeer) trouwt op 20.5.1922 te Emmen, kerkelijk huw. 23.5.1922 te Zwartemeer met **Maria Gesina Brokmann** (* Barger Oosterveld 7.5.1898; dochter van arbeider Bernard Heinrich Brockmann / Brokmann en Anna Maria Elisabeth Peters; ov. Emmen 9.9.1981, begr. Zwartemeer).
- (1) **Johann Hendrik Poker** (* Zwartemeer 2.2.1923, ov. Schoonebeek 26.11.1977, begr. Erica) gehuwd in Emmen in 1947 met **Maria Katharina Kolmer** (* Zwartemeer ca. 1923). Zij krijgen 10 kinderen.
- (2) **Johann Heinrich Poker** (* Zwartemeer 2.10.1924; ov. Schoonebeek 26.11.1977)
- (3) **Bernard Hendrik (Bennie) Poker** (* Zwartemeer 2.10.1924, ov. Emmen 1.1.2004) gehuwd met **Grietje Verschoor** (* Hoorn 1931). Hun kinderen geboren in de gemeente Emmen. Zij hebben 6 kinderen.
- (4) **Maria Aleida (Marie) Poker** (* Zwartemeer 6.9.1927) huwt op 4.5.1962 te Emmen met **Johannes Bernardus Gerhadus (Geert) Falke** (* Klazienaveen 20.5.1928).
- (5) **Harm Hendrik Poker** (* Emmen 31.12.1929, ov. Schöningsdorf 12.1.1971, tengevolge van een verkeersongeval; begr. Zwartemeer) huwt op 3.10.1953 te Emmen met **Maria Elisabeth Francisca (Bertha) Wesseling** (* Emmen 15.5.1932; dochter van Johannes Wesseling en Anna Maria Funke). Zij krijgen 7 kinderen.
- (6) **Gerhard Herman Poker** (* Zwartemeer 10.6.1932; ov. Zwartemeer 23.3.1986)
- (7) **Anna Maria Elisabeth (Annie) Poker** (* Zwartemeer 12.1.1935, ov. Emmen 22.10. 2003) huwt op 8.8.1953 te Emmen / kerk. huw. te Zwartemeer met **Johannes Henderikus Heidotting** (* Zwartemeer 18.3.1932, ov. Zwartemeer 18.9.1990; zoon van Berend Heidotting en Maria Roufs). Zij krijgen 4 kinderen.
- (8) **Engelina Helena (Engelien) Poker** (* Zwartemeer 16.8.1937) trouwt op 4.4.1959 te Emmen met **Machiel (Giel) Bergsma** (* Klazienaveen

- 14.3.1937; zoon van Klaas Bergsma en Grietje Moes). Hun kinderen worden geboren in Zwartemeer en Klazienaveen. Zij hebben 4 kinderen.
- (9) **Theodorus (Theo) Poker** (* Zwartemeer 21.2.1941) trouwt op 6.5.1966 te Emmen met **Maria Angela Hoogenberg** (* Rühlertwist 24.1.1944). Zij krijgen 2 kinderen te Emmen.
- (10) **Helena Adelheid (Lenie) Poker** (* Zwartemeer 18.11.1943)
2. **Johan Bernard Poker** (* Exloërveen 8.5.1855, doop Zandberg, ov. Braamberg 1.11.1935; landbouwer) trouwt op 10.4.1880 te Onstwedde met **Anna Elisabeth Krops** (* Horsten 11.7.1850; dochter van schoenmaker Jan Berends Krops en Wilhelmina / Willemina Brink)
- a. **Johannes Bernardus Poker** (* Sellingerbeetse 2.11.1881; ov. 4.11.1881)
- b. **Anna Wilhelmina Poker** (* Sellingerbeetse 6.2.1883, ov. Musselkanaal 10.8.1969, begr. Zandberg) trouwt op 5.4.1902 te Onstwedde met **Johannes Bernardus Schomaker** (* Kopstukken 31.12.1872; klompenmaker, later landbouwer te Braamberg; ov. 23.10.1955; zoon van Johannes Bernardus Schomaker en Adelheid Lenzing / Lensing).
- (1) **Johannes Bernardus Schomaker** (* Braamberg 7.1.1903)
- (2) **Anna Elizabeth Schomaker** (* Braamberg 20.9.1904)
- (3) **Johan Bernard Schomaker** (* Braamberg 17.4.1906, ov. Braamberg 3.2.1907)
- (4) **Johan Bernard Schomaker** (* Braamberg 5.2.1908; gesneuveld bij Heumen [a.d. Maas bij Mook] 10.5.1940)
- (5) **Aleida Schomaker** (* Braamberg 27.2.1910)
- (6) **Johannes Bernardus Schomaker** (* Braamberg 14.4.1913)
- (7) **Anna Thecla (Tekie) Schomaker** (* Braamberg 14.8.1916, ov. Stadskanaal 11.6.1998) trouwt op 23.6.1942 te Vlagtwedde met **Johan Hendrik Scholte** (* Laudermarke 26.3.1918; zoon van Johan Bernard Scholte en Maria Gesina Scholte).
- (8) **Anna Margaretha Schomaker** (* Braamberg 19.7.1919)
- (9) **Johanna Willemina Schomaker** (* Braamberg 12.12.1921)
- (10) **Bernardus Hendrikus Schomaker** (* Braamberg 20.6.1924)
- (11) **Lambertus Theodorus Schomaker** (* Braamberg 9.8.1928, ov. Braamberg 14.7.1934)
- c. **Gerhard Poker** (* Sellingerbeetse 8.12.1885; timmerman, caféhouder in Mussel, genaamd "Het Centrum" ; ov. Enschedé 5.6.1959, begr. Enschedé) trouwt te Vlagtwedde op 3.5.1913 met **Maria Gesina Wolbers** (* Vlagtwedde 17.10.1888, ov. Enschedé 30.8.1964; dochter van kastelein Harm Hendrik Wolbers en Maria Angela Feringa).
- Zij verhuizen op 10.6.1927 naar Enschedé.*
- (1) **Maria Angela Poker** (* Vlagtwedde 3.3.1914, ov. Enschedé 16.10.1971) gehuwd met Joseph Leuverink.
- (2) **Anna Elisabeth (Bertha) Poker** (* Onstwedde 22.5.1915; grootgebracht door fam. Wolbers in Ter Apel; ov. Ter Apel 17.11.1999) gehuwd met **Johannes Maria Joseph (Jans) Jager** (* 1916; ov. 20.11.1995).
- (3) **Harmannus Henderikus Poker** (* Onstwedde 28.6.1916, ov. Enschedé 11.3.1990) gehuwd met **Anna Aleida Reimerink**.
- (4) **Johan Bernard (Ben) Poker** (* Onstwedde 24.11.1917, ov. Enschedé 11.6.1992) gehuwd met **Dirkje Geesje Grietje (Dicky) Post** (* Losser 28.10.1922)
- (5) **Maria Anna (Marie) Poker** (* Onstwedde 11.5.1919, ov. Enschedé 29.11.1999) gehuwd met **Marinus Leonardus (Rinus) Achterbos** (* Enschedé 1.5.1919; ov. 25.9.1999).
- (6) **Maria Gesina (Gea) Poker** (* Onstwedde 11.3.1921, ov. Borne 7.11.2003) gehuwd met **Theo Klepper**.

- (7) **Helena Poker** (* Onstwedde 24.2.1923; ov. Almelo 28.6.1986)
- (8) **Johannes Gerhardus (John) Poker** (* Onstwedde 31.7.1924; werkte tijdens de oorlog op een boerderij, vocht van 1947 tot 1949 in Indonesië en emigreerde in 1952 naar Australië, werd daar lasser; ov. Albury [New South Wales, Austr.] 12.4.1988) gehuwd met **Elaine Mason** (* Melbourne 8.2.1936). Zij krijgen 2 kinderen (jongens).
- (9) **Anna Wilhelmina Poker** (* Onstwedde 5.2.1926)
- (10) **Hermann Johanna Poker** (* Enschedé 22.7.1928; ov. 11.6.2008 Oldenzaal) trouwt met **Gerard Garretsen** (* 26.12.1925 Oldenzaal, ov.6.6.2006). Zij krijgen 2 kinderen.
- (11) **Theodorus Johannes (Theo) Poker** (* Enschedé 18.7.1931, emigreerde in 1955 naar Australië, ov. Adelaide 22.6.1980 [vrachtwagen-ongeluk]) gehuwd met **Theresia Johanna Busschers** (* 8.4.1929).
- (12) **Petronella Elisabeth (Nel) Poker** (* Enschedé 13.11.1932) gehuwd met **Bernardus Franciscus Wilhelmus (Bernard) Spaay** (* Enschedé 22.10.1932)
- d. **Johan Bernard Poker** (* Braamberg 10.8.1889, landbouwer Braamberg; na het afbranden van de boerderij tengevolge van blikseminslag, begonnen als caféhouder en later als winkelier, beide op de Zandberg; ov. Zandberg 9.12.1971, begr. Zandberg) trouwt op 26.4.1918 te Odoorn met **Johanna Helena Deuling (Jo)** (* Exloërmond 29.8.1898; ov. Groningen 30.5.1964, begr. Zandberg; dochter van grofsmid Gerhardus Fredericus Johannes Cornelis Deuling en Maria Gezina Fischer).
- (1) **Johan Bernard (Bé) Poker** (* Onstwedde 23.6.1919; winkelier kruidenierswaren Zandberg, medewerker Avebe; ov. Zandberg, gem. Stadskanaal 12.11.1998, begr. Zandberg)
- (2) **Anna Elisabeth (Lies) Poker** (* Braamberg 13.4.1922)
- (3) **Gerhardus Fredericus Johannes Cornelis (Gradus) Poker** (* Braamberg 13.4.1922) trouwt op 15.1.1960 te Onstwedde met **Margaretha Twickler** (* Onstwedde 27.6.1929)
- (4) **Maria Gezina (Siena) Poker** (* Braamberg 13.4.1923, ov. Stadskanaal 26.8.2002, begr. Zandberg)
- (5) **Anna Wilhelmina Poker** (* Onstwedde 2.2.1925, ov. Braamberg 29.9.1926)
- (6) **Frederikus Theodorus (Free) Poker** (* Onstwedde 4.7.1926)
- (7) **Johannes Henderikus (Henk) Poker** (* Vlagtwedde 2.10.1927, ov. Hoogezand 3.12.1975) trouwt op 28.12.1957 te Onstwedde met **Catharina Helena (Tiny) Hofstetter** (* Onstwedde 18.10.1935; dochter van Antoon Hofstetter en Alegonda Elisabeth Bleeker)
- **Johannes Bernardus Poker** (* Hoogezand 18.10.1958)
- **Antonius Engelbertus (Tonny) Poker** (* Sappemeer 6.5.1960)
- **Johannes Hendrikus (Henk) Poker** (* Sappemeer 17.10.1963)
- (8) **Anna Wilhelmina Poker** (* Onstwedde 24.11.1928, ov. Hilversum 20.2.1999, begr. Zandberg) gehuwd met **Antonius Gerardus Donker** (* Steenwijkerwold 10.6.1930, ov. Laren 8.12.1989, begr. Zandberg; zoon van Cornelis Donker en Antonis Smoorenburg). Zij kregen 4 kinderen.
- (9) **Maria Elisabeth (Marietje) Poker** (* Onstwedde 29.3.1931, ov. Ter Apelkanaal 21.11.2001, begr. Zandberg) trouwt op 27.4.1957 te Onstwedde met **Bernardus Johannes (Bennie) Westen** (* Ter Apel 8.8.1929; auto-monteur; ov. Ter Apelkanaal 20.3.1999, begr. Zandberg)
- (10) **Johanna Helena (Joke) Poker** (* Onstwedde 5.5.1932) gehuwd op 2.8.1958 met **Frans van Rieke** (* 24.3.1935; zoon van Johan Henricus van Rieke en Everdina Boelm). Hun 2 kinderen zijn geboren in Groningen.
- (11) **Henderika (Rika) Poker** (* Onstwedde 30.9.1933) gehuwd op 19.4.1963 te Stadskanaal met **Hendrik Keizer**. Zij krijgen 2 kinderen te Ter Apel.

- (12) **Catherina Geertruida (Ina Greta) Poker** (* Onstwedde 23.1.1935. ov. Veendam 15.5.2005) gehuwd met **Cornelis Franciscus van Rieke** (* Musselkanaal 29.11.1934, ov. Veendam 19.3.1991; neef van de eerder genoemde Rieke; zoon van Cornelis Franciscus van Rieke en Johanna Berendina Scholte). Hun oudste 2 kindereen zijn geboren in Musselkanaal; het jongste te Ter Apel.
- (13) **Maria Geziena (Sien) Poker** (* Braamberg 8.11.1936) trouwt op 20.9.1963 te Odoorn met Johannes Bernardus (Bennie) Heijnen (* Emmer Compasuum 12.4.1937, ov. Emmen 30.6.1986, begr. Emmen)
- (14) **Johan Gerard Poker** (* Onstwedde 20.11.1938)
- (15) **Maria Geziena (Sientje) Poker** (* Onstwedde 17.8.1940)
- e. **Johan Heinrich Poker** (* Braamberg 20.2.1892; arbeider, landbouwer; ov. Musselkanaal 9.1.1972. begr. Zandberg) huwt op 18.4.1914 te Onstwedde met **Maria Engelina Musters** (* Exloërveen 23.1.1891, ov. Ter Apel 7.10.1986, begr. Zandberg; dochter van landbouwer Harm Musters en Anna Maria Schepers; weduwe van Hinderikus Zoomer).
- (1) **Anna Elisabeth (Lies) Poker** (* Onstwedde 16.7.1914) gehuwd met **Harm Hendrik Kone** (* 7.10.1909; ov. Musselkanaal 21.2.1997).
- (2) **Johann Herman (Herman) Poker** (* Kopstukken 9.6.1916, ov. Ter Apel 23.3.1986, begr. Ter Apel) trouwt op 8.2.1943 te Onstwedde met **Anna Theresia (Trees) Scholte** (* Roswinkel 16.9.1920, ov. Ter Apel 2.6.1995, begr. Ter Apel; dochter van Johan Herman Scholte en Margaretha Aleida Borghuis). Hun 7 kinderen zijn geboren te Onstwedde, Musselkanaal en Kopstukken
- (3) **Anna Maria Poker** (* Kopstukken 4.6.1919; ov. Musselkanaal 26.6.2002, begr. Kopstukken) trouwt met **Jan Hendrik Bruns** (* 16.6.1921; ov. 21.4.1986; begr. Kopstukken). Zij krijgen 2 kinderen.
- (4) **Anna Wilhelmina Poker** (* Kopstukken 9.2.1921; ov. Musselkanaal 23.8.2008, begr. Zandberg) gehuwd met **Johann Hermann Albers** (* Braamberg 1.9.1914, ov. Musselkanaal 18.3.2007)
- (5) **Anna Catharina Poker** (* Kopstukken 15.10.1922, overl. Groningen [Ac. Z.] 6.10.1945).
- (6) **Maria Engelina Poker** (* Kopstukken 15.1.1924; ov. 16.4.1926)
- (7) **Maria Engelina Poker** (* 18.3.1928) trouwt met **Harm Scholte**.
- (8) **Johan Bernard Poker** (* Kopstukken 7.7.1930; ov. Ter Apel 6.9.1998, begr. Emmer Compasuum) gehuwd met **Maria Helena Caspers**
- f. **Johannes Theodorus (Dorus) Poker** (* Braamberg 11.5.1894; ov. Sao Paulo (Braz.) 21.10.1965) gehuwd met **Henderika Roelfs** (* Onstwedde 25.6.1903, ov. Sao Paulo 26.4.1979; dochter van Johannes Hermannus Roelfs en Maria Margareta Mestemaker). (*ook jrg. 29, nr.2, jun. '08, p. 43/4*)
Na een periode in Wijster op een boerderij, vanaf ca. 1940, emigreerden zij naar Brazilië. Johannes Theodorus in december 1947. In juni 1948 volgden zijn vrouw met de kinderen, uitgezonderd de drie oudste. Ook niet alle kinderen zijn later in Brazilië gebleven.
- (1) **Johan Bernard (Ben) Poker** (* Onstwedde 6.2.1924; mijnwerker; ov. Sellingen 17.5.1995) gehuwd met **Riek Pragt** (* Emmen 30.3.1923; ov. Heerlen 3.11.1976)
- (2) **Johannes Hermanus Poker** (* Onstwedde 30.4.1925; fabrieksarbeider Dordrecht; overleden na een explosie in de fabriek 19.4.1947, begr. Dordrecht)
- (3) **Anna Elizabeth Poker** (* Onstwedde 18.8.1926; ov. Musselkanaal 18.5.2005) gehuwd met **Johannes Henderikus Husman**

- (4) **Maria Margaretha (Margreet) Poker** (* Onstwedde 13.1.1928, ov. Stadskanaal 7.8.1996, begr. Musselkanaal) gehuwd met [1e] **Josef ter Schegget** (* Duisburg 20.9.1908, ov. Borne 7.9.1981) en [2e] **Johannes Hinderikus (Hendrik) Sanders** (* Kopstukken 9.10.1918; ov. Ter Apel 5.8.1996)
- (5) **Anna Wilhelmina Poker** (* Onstwedde 25.10.1929, ov. Onstwedde 28.10.1929)
- (6) **Johannes Gerhardus Poker** (* Onstwedde 6.5.1931; leraar middelbaar onderwijs; ov. Brazilië 21.12.1989) gehuwd op 8.12.1960 met **Simira Bertoncini**. Zij krijgen 3 kinderen.
- (7) **Hendrik Johan Poker** (* Onstwedde 26.8.1932; ov. Brazilië 15.5.1990) gehuwd met [1e] **Mathilda Zamini** en [2e] **Aparecida Antonia**. Uit 1e huwelijk 2 kinderen.
- (8) **Anna Wilhelmina (Willie) Poker** (* Onstwedde 18.10.1934; verpleegster; wonende te Zevenaar)
- (9) **Maria Geziena Poker** (* Onstwedde 25.11.1935) gehuwd met **Johannes Hermannus Mensen**. Zij hebben 1 dochter.
- (10) **Johannes Theodorus (Theo) Poker** (* Onstwedde 14.9.1937) trouwt met **Maria Angelina Daroldi**. Zij hebben 7 kinderen, waarvan 2 pleegkinderen.
- (11) **Hinderika (Riekie) Poker** (* Onstwedde 28.11.1938) trouwt met **Theodoro Nelson Gebara** (* 15.2.1931, ov. 5.12.1978). Zij hebben een dochter.
- (12) **Bernardus Johannes Poker** (* Beilen 27.8.1940)
- (13) **Anna Thecla Poker** (* Beilen 14.11.1942) gehuwd met **Johannes Hendrikus Mensen**
- (14) **Johan Hendrik (Henk) Poker** (* Hoogeveen 29.10.1945) trouwt met **Thezinha Bühl**. Zij hebben 3 kinderen.
- (15) **Hermana Rosa Maria (Emmie) Poker** (* Itu, Braz. 30.8.1948) trouwt met **Odival Fernandes de Campos**. Zij hebben 3 kinderen.
3. **Anna Helena Poker** (* Exloërveen 14.6.1863, ov. Exloërmond 28.12.1945) trouwt op 9.6.1888 te Onstwedde met **Theodorus Krops** (* Onstwedde 27.8.1859; schoenmaker, landbouwer 1926; ov. Mussel 27.8.1926; zoon van Berend Krops en Willemina Brink).
- Aleida Krops** (* Mussel 15.6.1889; Mussel 16.9.1889)
  - Johannes Bernardus Krops** (* Mussel 16.7.1890; Mussel 16.9.1895)
  - Gerhardus Krops** (* Mussel 7.10.1891; Onstwedde 20.6.1892)
  - Gerhardus Krops** (* Mussel 4.10.1893; schoenmaker) trouwt te Hoogezand op 30.10.1920 met **Anna Margaretha Visscher** (* Geestemünde 13.9.1898; winkeljuffrouw; ov. Groningen 18.9.1974; dochter van Hinderikus / Hendrikus Visser / Visscher en Christina Anna Teuben).
  - Wilhelmina Helena Krops** (* Mussel 13.4.1895)
  - Bernard Krops** (* Mussel 10.12.1896, ov. Vroomshoop 29.12.1957) trouwt op 5.5.1923 te Odoorn / kerk. huw. Zandberg 5.5.1923 met **Geertruida Soelman** (* Odoorn 11.7.1899, ov. Emmen 19.1.1990; dochter van Jan Hendrik Soelman en Martha van Rieke)
  - Harmannus Henderikus Krops** (* Mussel 29.5.1899; overl. Mussel 5.4.1900)
  - Wilhelmina Aleida Krops** (* Mussel 20.1.1901)
  - Anna Helena Wilhelmina Krops** (* Mussel 30.9.1902)
  - Hermannus Henderikus Krops** (* Onstwedde 8.10.1906)
4. **Harmannus Poker** (* Exloërveen 25.11.1859; arbeider; overl. 10.10.1901) trouwt te Vlagtwedde op 19.12.1894 met **Grietje Sterken** (* De Wijk ca. 1868; dochter van Johan Wilhelm Sterken en Geesje Snijder). Wettiging van 1 kind, namelijk Anna Helena).
- Anna Helena Poker** (* Munnekemoer 15.7.1893)
  - Johannes Gerhardus Poker** (* Munnekemoer 4.4.1896; boerenknecht; ov. Groningen 13.2.1962, begr. Kopstukken) trouwt te Vlagtwedde op 3.4.1920 met **Thekla Catharina Sanders** (* Braamberg 17.6.1891, ov. 21.4.1950, begr. Kopstuk-

ken; dochter van Johannes Henderikus Sanders en Anna Helena Schoemaker; weduwe van Geert Teuben).

(1) **Harmannus Poker** (* aug. 1923, ov. 21.2.1925).

- c. **Maria Helena Aleida Poker** (* Munnekemoer 12.12.1899, overl. Valthermond 6.1.1931; voogd van de bruid is Johannes Hendriks, toezienend voogd is Hendrik Poker) trouwt te Odoorn op 22.8.1919 met **Pieter de Jonge** (* Odoorn 11.8.1898; arbeider; zoon van Jan de Jonge en Stientje Boender).

(1) **Harm Grietinus de Jonge** (* Valthermond 22.11.1923; overl. Valthermond 6.12.1923)

- d. **Harmannus Poker** (* Munnekemoer 26.1.1902; werkmans in polder; ov. Nieuw Weerdinge 1970) gehuwd met **Harmke Bunk** (* 16.8.1908; ov. Nieuw Weerdinge 16.3.1968)

(1) **Grietje Poker**

(2) **Cornelis Gerardus (Corrie) Poker** (* Odoorn 14.5.1936, ov. Ter Apel 3.12.1991) gehuwd met **Wemeltje Stuiver** (* Nieuw Weerdinge 17.12.1936).

(3) **Geert Harmannus Poker** (* Nieuw Weerdinge 17.5.1962) trouwt met **Janneke Luttje** (* Nieuw Weerdinge 31.7.1966). Zij hebben 2 kinderen, geboren te Emmer Compascuum.

5. **Engel Aleid Poker** (* Exloërveen 15.10.1857; arbeidersche) trouwt te Vlagtwedde op 26.10.1895 met **Johann Hermann Cosse** (* Altenberge 26.9.1867; arbeider; zoon van arbeidster Maria Gesina Cosse)
6. **Gerhard Poker** (* Exloërveen 2.5.1866; ov. Sellingerbeetse 29.1.1888).
7. **Rudolf Poker** (* Exloërveen 11.12.1870; overl. Exloërveen 27.12.1870)

B-4 Anna Gebina Poker (* Dankern 14.7.1823) trouwt te Onstwedde op 23.6.1849 met **Nicolaus Paschen** (* Niederlangen ca. 1813; kleermaker; zoon van Heinrich Paschen en Anna Schulte).

1. **Jan Hindrik Paschen** (* Horsten 18.10.1849)
2. **Harm Hindrik Paschen** (* Horsten 31.10.1851; arbeider; overl. Emmen 23.3.1929; weduwnaar van **Anna Maria Schulte**) trouwt (2^e) op 19.5.1903 te Emmen met **Maria Catharina Berens** (* Hebelmeer 11.4.1856; overl. Zwartemeer 16.3.1939; dochter van Maria Gesina Berens; weduwe van Hindrik Antoon Wolters).

Uit het 1^e huwelijk:

- a. **Maria Katharina Pasken** (* Rütenbrock 14.9.1876; ov. Klazienaveen 8.11.1964) trouwt op 7.12.1918 te Emmen met **Johan Gerhard Brüning** (* Hebelmeer 11.9.1880, ov. Klazienaveen 29.3.1962)
- (1) **Johann Heinrich Brüning** (* Emmen 2.2.1928, ov. Emmen 5.2.1928)
- b. **Maria Adelheid Pasken** (* Lindloh 1888, ov. Emmen 12.11.1918) trouwt op 20.7.1916 met **Johannes Henderikus Lohuis** (* Barger Compascuum 26.5.1894, zoon van Johannes Henderikus Lohuis en Maria Gesina Koop)
- c. **Maria Gesina Paschen / Pasken** (* Lindloh 11.10.1891; ov. Zwartemeer 10.1.1971 en aldaar begraven) trouwt op 17.7.1920 te Emmen met **Bernard / Berend Kracht** (* Zwartemeer 18.1.1882; arbeider; ov. Weiteveen 28.1.1960; weduwnaar van Geertje van der Spoel)
- d. **Anna Helena Paschen / Pasken** (* Lindloh 19.3.1897, ov. Zwartemeer 6.8.1949) trouwt op 7.10.1922 te Emmen met **Johann Backs** (* Hebelmeer 23.5.1889, ov. Zwartemeer 22.8.1976)
3. **Engel Aleid Paschen** (* Horsten 16.11.1854); trouwt (1^e) vòòr 1886 te Rütenbrock met **Johann Bernhard Bernzen**
Engel Aleid hertrouwt op 17.11.1893 te Emmen met **Franciscus (Frans) Fiskker / Fischer** (* Horsten 4.12.1852; arbeider; zoon van kleermaker Hermann Peter / Harm Pieter Fischer en Elisabeth Trechsel; weduwnaar van Maria Margaretha Neehus).
Kinderen uit het 1^e huwelijk:

- a. **Anna Bernzen Berendsen** (* Schwartenberg 12.3.1886)
  - b. **Maria Bernzen Berendsen** (* Schwartenberg 5.5.1889)
- Kinderen uit het 2^e huwelijk:
- c. **Maria Margaretha Fiscker** (* Emmer Compasuum 19.10.1894)
  - d. **Maria Helena Fiscker** (* Emmer Compasuum 15.10.1897)
  - 4. **Johannes Paschen** (* Horsten 5.6.1858, ov. Horsten 12.3.1859)
  - 5. **Johannes Paaschen** (* Horsten 25.4.1861; ov. Horsten 14.10.1861)
  - 6. **Johannes Paaschen** (* Horsten 9.3.1863)

- 2^e Familie Poker

Een andere, uit Duitsland afkomstige Oost-Groninger familie Poker, die ook enkele contacten had met Zuid-Westerwolde

P. Jurjen / Jurrien Koerts / Coerts Poker (* Colstee Lipskerland of bij Zetel , ca. 1735; ov. Nieuwe Pekela 21.12.1818; zoon van Coert Poker en Annegijn Lubbers)

p-1 Koert Poker (* Nieuwe Pekela 7.6.1762)

p-2 Stientje Jurjens Poker (* Nieuwe Pekela 28.2.1765) en Wolter Alberts (landbouwer 1813).

1. **Jurjen Wolters Poker** (* Nieuwe Pekela 30.3.1784, ov. Termunterzijl 22.8.1853; landbouwer 1813, schipper 1845) trouwt op 29.5.1813 te Nieuwe Pekela met **Geessien Geerts Kram** (* Nieuwe Pekela 31.12.1783, ov. Scheemda 11.2.1853; dochter van landbouwer, schipper Geert Geerts Kram en Grietje Jans)

- a. **Geert Jurjens Poker** (* Stadskanaal 17.9.1817; schipper; ov. Helling 16.3.1900) trouwt te Termunten op 22.3.1845 met **Elsien Stoffers Begeman** (* Woldendorp 12.1.1822; dienstmeid; ov. Schildwolde 26.2.1907; dochter van arbeider Stoffer Harms Begeman en Jantje Fokkes Wold)

- (1) **Stoffer Poker** (Termunterzijl 16.1.1853; arbeider; landbouwer 1917; ov. Ter Apel 2.3.1941) gehuwd met **Grietje van der Werf** (* Termunten ca. 1858, Vlagtwedde 20.10.1935; dochter van Hindrik van der Werf en Attje Harms Soldaat).

Ze gingen met hun schip naar Barnflair, alwaar hun schip voor hun huisje aan het kanaal bleef liggen. Na het overlijden van Elsien ging Stoffer bij zijn dochter wonen.

- Geert Poker (* Termunten ca. 1894; kommies belastingen) trouwt op 17.8.1921 te Vlagtwedde met Geertje Huls (* Vlagtwedde 28.4.1897; onderwijzeres; dochter van koopman, kleermaker 1897 Geert Huls en Stientje Hindriks).

- Grietje Poker (* Termunterzijl 29.4.1897; dienstbode; ov. Ter Apel 1.4.1942) trouwt te Vlagtwedde op 19.5.1917 met Harm Stoker (* Vlagtwedde 11.3.1889; tramconductor; zoon van Teunis Stoker en Willemtien Brinks)

- Foktje Poker (* Termunterzijl 17.3.1900; ov. Emmen 17.5.1995) gehuwd te Vlagtwedde op 11.1.1924 met Albertus Henderikus (Harm) Lukkien (* Vlagtwedde 25.3.1895, huisschilder; ov. Ter Apel 18.11.1974; zoon van Harm Lukkien en Lammechien Keizer)

- N.N. Lukkien (* /ov. Ter Apel 28.12.1924)

- Harm Lukkien (* Vlagtwedde 23.4.1927)

p-3 Elsien Jurjens Poker (* Nieuwe Pekela 11.11.1767, ov. Stadskanaal, gem. Wildervank 23.5.1846) gehuwd te Nieuwe Pekela op 13.11.1796 met Harmannus Andries Knoppius / Knoppien (* Borger Compagnie ca. 1764; arbeider; ov. Nieuwe Pekela 28.6.1835; zoon van Andries Jurjens en Geessien Jans). Een broer van Harmannus Andries Knoppius heette Jan

Andries Knoppjen. Deze behoorde tot de drie eerste gezinnen die zich aan het Stadskanaal, gemeente Wildervank, hebben gevestigd.

1. **Andries Harmannus Knoppius** (* Nieuwe Pekela 14.8.1797; ov. Stadskanaal 1.8.1858)
2. **Annechien Harmannus Knoppjen** (* Nieuwe Pekela 1.1.1800; ov. Nieuwe Pekela 23.2.1855) gehuwd op 10.3.1836 te Gasselte met **Lambert Scheper / Lammert Herders**
3. **Geesjen Harmannus Knoppius** (* Nieuwe Pekela 8.5.1802; dienstmeid; ov. Stadskanaal 28.5.1836)
4. **Jurrien Harmannus Knoppjen** (* Nieuwe Pekela 19.1. 1804; boerenknecht en schutter; ov. Stadskanaal 27.2.1886) gehuwd op 11.2.1839 te Wildervank met **Annechien Meertens Muske**.
5. **Hinderkien Knoppjen** (* 1805)

Poker: betekenis naam, verspreiding en plaatsen van herkomst

Betekenis

De naam Poker is niet eenvoudig te verklaren. Volgens de site 'Verwandt.de' zijn er op dit moment slechts circa 170 mensen met deze achternaam, waarvan de meesten wonen in het Emsland en in een iets groter gebied ten zuidoosten daarvan. De site van Christoph Stoepel zit nog iets lager, nl. zo'n 160 personen, maar komt ook ongeveer tot dezelfde conclusies.

De oudste Poker van de eerste familie die besproken wordt kwam uit dit gebied. Deze naam Poker werd in het oudst bekende gezin ook één keer als Pauker geschreven. Maar ... de naam Pauker komt juist veel meer voor in Zuid-Duitsland. De geografische herkomst van de 2e familie Poker is nog niet bekend: Colstee bij Zetel in Jeverland of bij Paderborn in Lipskerland, of ..?

Poker/Pauker: beroepsnaam paukenslager?

Indien Poker is afgeleid van Pauker, dan zou er een beroepsnaam aan ten grondslag kunnen liggen, namelijk Pauker als muzikant: de paukenslager. Als beroepsnaam werd dit in de Middeleeuwen ook wel gespeld als: Paukert, Päuker(t), Peucker(t), Peikert, Pûker en Pawker.

Aantallen mensen met bovengenoemde namen en andere namen, gebaseerd op telefoonaansluitingen, (dus vermenigvuldigd met een bepaalde factor):

Pauker (ca. 500 mensen): komt in verhouding het meest voor in Zuidoost-Duitsland,

maar ook relatief iets meer ten oosten van het Ruhrgebied.

Paucker (ca. 120 mensen) komt ook voor, maar verspreid over Duitsland; ook een aantal in en bij Jeverland.

Paukert (ca. 325 mensen): heel weinig in Noord-Duitsland en niet in Emsland.

Peucker (ca. 430 mensen) is ook verspreid over Duitsland, met relatief iets meer ten zuiden en zuidwesten van Paderborn.

Peuker (ca. 2400 mensen) komt wat meer voor, met - voor wat het noorden betreft - een cluster rond Osnabrück en Hannover, en enkele in het Emsland en Kreis Leer.

Peukert (ca. 3570) ook verspreid over Duitsland met relatief meer in Noord-Duitsland. In het Emsland relatief weinig.

Peuckert (ca. 1000 mensen) komt weer veel minder voor. Niet in het Emsland en slechts een paar in Leer en omgeving.

Päuker (ca. 18 personen), met een accent op Lippe.

Peikert (ca. 1400 mensen). In Noordwest-Duitsland centra het Teutoburgerwoud, Oldenburg, en op de lijn Hamburg-Hannover).

Aangenomen dat we hier de meeste schrijfwijzen van de beroepsnaam Pauker in beeld hebben, kunnen we stellen dat er bijna 10.000 personen zijn met deze beroepsnaam.

Een Paukensläger werd in het Middelhoogduits ook wel 'pûkaere' genoemd.

Ook al is niet bekend of 'onze' oudste voorouder werkelijk *pauker* van beroep was, dan nog is er een mogelijkheid dat een voorouder van vaders of moeders kant dit beroep uitoefende. In Nederland zien we ook wel eens dat

men een beroepsnaam van de vader of grootvader van moederszijde overneemt. Er is ook nog een mogelijkheid dat het een tijdelijke naam is geweest van de betreffende persoon of voorouders. Iemand kan die naam bijvoorbeeld hebben ontvangen tijdens zijn periode als militair in de functie van trommelslager.

In Nederland komt de naam pauken(slager) voor het eerst in Zwolle voor en wel in de 18e eeuw. Het betreft hier iemand die in het leger bij de 'bereden wapens' dienst deed, waarbij aan beide kanten van zijn paard een pauk was bevestigd.

Ook waren er in Duitsland paukers die samen met de fluitisten en violisten behoorden tot de 'Spilleute der Stadtmusiker'.

Poker/Pauker: beroepsnaam en/of bijnaam voor leraar?

Pauker wordt ook wel gebruikt als alternatieve naam voor onderwijzer, vanuit de betekenis dat iemand de kennis er 'in moet slaan'. Dit laatste moet natuurlijk niet al te letterlijk worden genomen. Alhoewel, er bestaat in het Duits ook een 'Hosen- of Arschpauker', waarmee bedoeld wordt, iemand die gedurende het lesgeven de leerling de 'Hosenboden versohlt' (= op zijn achterste slaat). In het Nedersaksisch kan het ook spreken of prediken betekenen. Een voorbeeld is: 'Wat hett uns Pastor vandaag weer an t' pauken west!'

Het zit zelfs in de titel van een modern Duits onderwijsboek: "Vom Pauker zum Coach", hetgeen blijkbaar suggereert dat dit een hele vooruitgang betekent. Pauken wordt ook vaak gebruikt in de betekenis van intensief leren. (Dus beide kanten: zelf leren of een ander leren, analoog aan het verschil tussen 'lernen' en 'lehren'). Maar, in hoeverre werd er ten tijde van onze 'oudste' Poker, dus in de tweede helft van de 18e eeuw, al echt onderwijs gegeven?

Vanaf het einde van de dertigjarige oorlog (1648) was men al van staatswege bezig om te zorgen dat niet alleen de kerk de schoolcultuur bepaalde. In 1698 werden er al op verschillende plaatsen 'Seminare' voor schoolonderwijzers gevestigd. Dat gebeurde geleidelijk aan in andere gebieden, zodat er in de 2e helft van de 18e eeuw op allerlei plaatsen opleidingsinstellingen waren, verspreid over het toenmalige Duitse territorium. Ook al werd met name vanuit het Verlichtings-idee

enthousiast gewerkt aan het onderwijzen en vormen van de jeugd, de resultaten vielen vaak nog erg tegen, vooral op het platteland. Later begonnen de overheden meer uitvoering te geven aan het verplichtende karakter van onderwijs, maar tegelijkertijd heerste er bij de machthebbers ook de angst dat teveel vorming kon leiden tot "Freiheitsliebe" van de onderdanen.

In het voor-industriële tijdperk waren onderwijzers vaak mensen die er wat bij moesten verdienen om zelf rond te kunnen komen: soldaten, die 'uitgediend' waren, kosters, enz. Daar het onderwijs rond 1750 vooral op het platteland nog niet erg van de grond was gekomen en het zelfs na 1800 nog vaak een financieel gezien aanvullende functie had, is de kans dat de naam 'pauker' hier een beroepsnaam zou betreffen, niet zo groot.

Poker/Pocher: bijnaam / schimpnaam voor pocher of vechter?

In het Engels, dat voor een groot gedeelte is gevormd vanuit de talen van de Angelen en Saksen, bestaat ook het woord 'poker' in de betekenis van ons woord *pook* (denk aan kachelpook), maar *poker* kan ook slaan op degene die de *pook* hanteert.

Indien overdrachtelijk gebruikt kan het op iemand slaan die zich met iemands zaken bemoeit.

Een *poker* kan ook op een persoon slaan die stug en onbuigzaam is.

In Haarlem kwam het woord *poken* al voor in de 16e eeuw in de betekenis van steken en duwen. Nog iets vroeger kon het ook de betekenis hebben van 'met een mes steken'.

Het andere Engelse woord *poker*, dat voor een kaartspel gebruikt wordt zou misschien afgeleid kunnen zijn van het Duitse woord 'pochen'. Maar ... dan kan het ook weer in de betekenis van pralen ontwikkeld zijn vanwege het demonstratief op de tafel kloppen, door iemand die aan het grootspreken is. Het Engels 'poke' en het Duitse 'pochen' zijn namelijk verwant met oudduitse schrijfwijzen van woorden zoals 'bochen', 'puchen', 'boken', 'buchen', 'puggen', 'pukken'; en met het oudnederlandse 'boken' en het huidige 'beuken'. Ook in het Scandinavisch kent men vormen als: 'boge' (= stoten) en 'boka', 'buka' (= slaan, kloppen). Al deze klanken zijn min of meer klanknabootsend.

De naam Pocher komt ook voor; echter nauwelijks in het noorden van Duitsland, uitgezonderd een aantal ten noorden van Bremen.

Conclusies trekken uit het bovenstaande is moeilijk.

Poker, afgeleid van Pauker, als beroepsnaam voor een paukenslager is mogelijk.

Maar ook onderwijzer, alhoewel die kans waarschijnlijk een stuk kleiner is.

Ten slotte kan Poker de bijnaam zijn geweest van iemand die onbuigzaam was, zich teveel bemoeide met andermans zaken, iemand die graag vocht, of iemand die bekend stond als een pocher.

Tenzij we meer gewaar worden over verdere voorouders van beide families Poker en hun beroep, blijft het een beetje gissen. Maar tevens blijft het de vraag of Poker zondermeer van Pauker is afgeleid, of dat het en verbastering van een andere naam is.

Verspreiding

In 1947 zijn er totaal 126 mensen met de naam Poker in Nederland. De provincie Groningen staat bovenaan met 57 mensen, dus bijna de helft. Daarop volgen Drenthe met 27, Overijssel met 18 en Zuid-Holland met 14 personen.

In de provincie Groningen zijn deze Pokers als volgt verdeeld over de toenmalige gemeenten: 27 in Onstwedde, 10 in Groningen, 8 in Slochteren, 7 in Vlagtwedde, in Hoogezand 2, Termunten 2 en Wildervank 1.

In 2002 waren er, verdeeld over de gemeentes Stadskanaal en Vlagtwedde slechts 7 Pokergezinnen met een telefoonaansluiting: 4 in Musselkanaal en 4 in Ter Apel.

De Pokers in de provincie Drenthe wonen in 1947 allemaal in de gemeente Emmen.

De naam Pauker kwam in 1947 in beide provincies niet voor.

Op dit moment zijn er 44 Pokers met een bekend telefoonnummer in Nederland. Daarvan zijn er 11 aansluitingen in de provincie Groningen en eveneens 11 stuks in Drenthe. Samen dus de helft. Aangenomen dat de verdeling tussen vaste, 'niet-geheime' nummers gelijkmatig verdeeld is over de bevolking mag men voorzichtig concluderen dat het percentage Pokers dat nu nog in Groningen of Dren-

the woont, vergeleken met 1947, gedaald is van 67 % naar 50 %.

Plaatsen van herkomst van mannelijke en vrouwelijke nazaten van de familie Poker:

De oudste Pokers van de eerste familie, kwamen uit *Lathen* (aan de Ems ter hoogte van Ter Apel). Andere Pokers kwamen uit *Niederlangen* (tussen Ter Apel en Lathen); *Sustrum* (iets ten noorden van Lathen); *Bockholt* (vlak boven Haren, D.); *Dankern* en *Altharen*, beide iets ten zuidwesten van Haren; *Andrup* (iets ten zuidoosten van Haselünne, dat op zijn beurt ten oosten van Meppen ligt); *Handrup* (ook ten zuidoosten van Haselünne, maar wat zuidelijker); *Haar* (tussen Emmer Compasuum en Haren, D.); *Thuine* (ten oosten van Lingen); *Geestemünde* (nu onderdeel van Bremerhaven); *Hebelermeer* (iets ten zuidoosten van Barger Compasuum over de grens); *Lindloh* (ten oosten van Emmer Compasuum, net over de grens); *Hamm* (ten zuidwesten van Haselünne); *Rühlertwist* (bij Twist, ten oosten van Nieuw Schoonebeek, over de grens); *Klein Dörigen* (tussen Meppen en Haselünne).

Geraadpleegde literatuur, oa.:

58 miljoen Nederlanders en hun kerken – E. de Jongh en Th. van Tijn
 Geschiedenis der Nederlanden – Winkler Prins
 Grote geïllustreerde geschiedenis – E. Lousse
 De strijdende kerk – P.A. de Rover
 Abenteuer Weltgeschichte – Manfred Pawlak
 Verlagsgesellschaft
 Deutsche Namenkunde – Max Gottschald
 Duden Familiennamen – Rosa und Volker Kohlheim
 Buch der Familien Namen – Horst Naumann
 Deutsches Namen Lexikon – Hans Bahlow
 Nederlands Etymologisch Woordenboek – Jan de Vries
 Etymologisches Wörterbuch – Friedrich Kluge
 Shorter Oxford English Dictionary
 The Oxford Names Companion – Patrick Hanks e.a.
 Elementarschule und schulische Lernkultur um 1800 - Rolf Messerschmidt

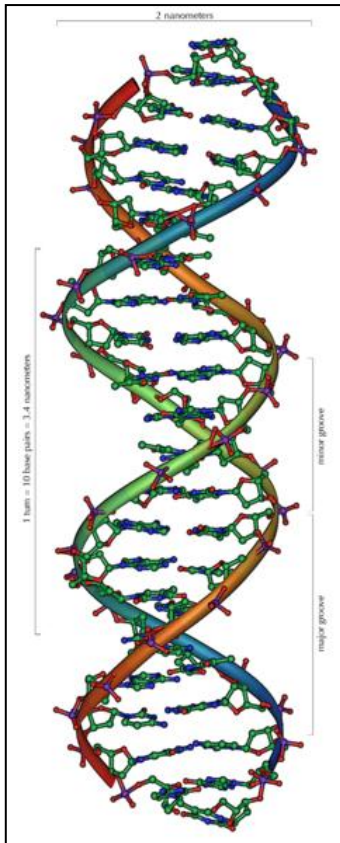
De jonge jeude

Herziene versie

LUBBE KROEZE

Mijn vader had geen vader. Dat was in onze familie bekend. Voor Kruize/Kroeze zoekers in Onstwedde en omstreken geef ik even een korte stamreeks:

- Harm Hendrickx (Kruize) * ca. 1685, trouwt 26-10-1710 met Gepke Jans Harberts
- Jan Harms Kruize * 08-09-1724 tr 17-04-1763 met Jantijn Hensums
- Harm Jans Kruize * 18-06-1762 tr 08-05-1795 met Antje Geerts Wessels
- Geert Harms Kruize * 01-01-1796 tr 09-04-1828 met Harmke Harms (Kloppenborg),
- Harm Kruize/Kroeze * 07-04-1857 tr Sara Holm *02-06-1835. Zover alles in Onstwedde. Harm trouwt als Kruize ook in Onstwedde, verhuist naar Nieuw-Buinen en later naar 2^e Exloërmond en geeft zijn eerste zoon in Borger aan als Kroeze en tekent de geboortekte ook als KROEZE, hun dochter
- Hillechien Kroeze * 10-07-1878 trouwt NIET, haar zoon
- Lutje Kroeze* 12-12-1906 tr 03-11-1928 met Hendrikje Boxem en ik,
- Lubbe Kroeze * 06-07-1937 ben getrouwd op 09-08-1963 met Janni Laferté. Mijn vader Lutje Kroeze kreeg dus de naam van zijn moeder.

De dubbele helix van het DNA molecuul

In dit tijdschrift, jaargang 19 nr. 1 (maart 1998), heb ik destijds een verhaal geschreven over mijn al dan niet 'echte grootvader', die ik nu fictief *De Wilde* zal noemen. De zuster van deze *De Wilde* leefde toen nog en zij vertelde mij een boeiend verhaal waarin zij duidelijk stelde dat er geen sprake van kon zijn dat haar broer de verwekker van mijn vader geweest kon zijn. Zij vertelde uit de eerste hand in duidelijke taal dat ik afstamde van de joodse slagersknecht Lezer die vanuit Musselkanaal zijn vleeswaren per fiets rondventte in 2^e Exloërmond! Zij was getuige geweest en had het zelf gezien. Dat was een geheel nieuw gezichtspunt. Het sprak mij wel aan, maar bewijzen had ik niet. Omdat mijn vader dus 'geen vader' of in elk geval een onbekende vader had, bleef in onze familie het raadsel onopgelost. Geruchten en vertelsels waren er in overvloed, maar ja, wat moet je ermee als de 'dader en/of medewerk(st)er' letterlijk op het kerkhof liggen. Het liet mij niet los. De diverse politieberichten waar DNA een steeds grotere rol speelt brachten mij op een idee. Als ik nou eens een lid uit de familie van de meest genoemde verwekker of van de nieuw opdraven-de slagersknecht kon strikken om met mij een 'bloedtest' te ondergaan??

Ik ben begonnen met een telefonische informatieronde langs Het Rode Kruis en de Bloedbank waar donorbloed wordt verzameld. Via Groningen belandde ik in Amsterdam tot bij de directeur. Hij was zeer geïnteresseerd in mijn zoektocht, maar met hem kwam ik niet verder dan de mogelijkheid om bloed te vragen aan negen personen uit dezelfde familie met uiteindelijk een resultaat met een maximale zekerheid van 70 % en een rekening van ongeveer € 5000. Hij was zo aardig mij een betere en eigenlijk de enige goede weg te wijzen. Dit was de weg via het Y-chromosoom die in de mannelijke rechte lijn 100 % zekerheid verschaft!

Voorwaar een prachtig perspectief. Ik geef onderstaand kort weer hoe deze weg te bewandelen is, te beginnen met het opnemen van contact met:

Forensisch Laboratorium voor DNA onderzoek (FLDO), Centrum voor Humane en Klinische Genetica, Leids Universitair Centrum (LUMC), Divisie 5. Wassenaarseweg 72, Postbus 9503, 2300 RA Leiden. Telefoon 071 5274318 Directeur Prof. Dr. P.de Knijff, Hoofd FLDO.

Ik had een stevige 'bouwvakker/familielid' uit de *De Wilde*-familie bereid gevonden mij te helpen met het oplossen van het raadsel. Hij is een kleinkind van mijn te zoeken 'grootvader'. Wij beiden moesten (het liefst) onze eigen huisartsen bereid vinden mee te werken. Leuk was dat zij beiden zelfs bereid waren gratis te assisteren! Het komt niet elke dag voor dat ze deze vraag kregen, ze kenden zelfs beiden de procedure helemaal niet. Het FLDO stuurde verzegelde containertjes naar de huisartsen in kwestie. Die riepen ons op om bloed te geven. Een paar druppels bleken voldoende. Die werden met een verklaring van de arts over onze identiteit aangetekend naar het FLDO gestuurd. Onze contactpersoon aldaar had er lol in en 14 dagen later kreeg ik reeds een (geheim) rapport waarin stond:

A: Vraagstelling: Met behulp van een vergelijkend DNA onderzoek werd de (mogelijke) biologische verwantschap tussen LK (dat ben ik) en BdeW(ilde) onderzocht.

B: Vergeleken en vastgesteld werd van beiden een DNA profiel bestaande uit 16 chromosoomkenmerken.

C: Conclusie: Bij een chromosoom Y- DNA profiel heeft een zoon altijd een Y profiel welke volledig overeenkomt met die van de biologische vader (en dus ook met het Y profiel van zijn broers, zijn grootvader en al de andere in de mannelijke lijn verwante familieleden.)

D: De chromosoom Y DNA profielen van LK en BdeW komen volledig met elkaar OVEREEN. Derhalve kan geconcludeerd worden dat een verwantschap in mannelijke lijn NIET kan worden uitgesloten.

Het rapport is volledig rechtsgeldig! Hiermee had ik er van het ene op het andere moment een volledige grote familietak *De Wilde* bij. De zaak is nu 100 % duidelijk. Mijn broer en zus moesten wel even slikken toen ik hun een kopie overhandigde. De behulpzame *B. de Wilde* heb ik ook een afschrift gegeven. We hebben afgesproken dat we elkaar verder niet lastig vallen met onze 'nieuwe' verwantschap. Hij maakt nu in zijn familie de geruchten tot waarheid. Hij belde me een poosje geleden dat er nog een paar oude tantes niet te overtuigen waren dat hun vader ooit had gedaan wat was geschied. Maar ja, de moderne technieken spreken duidelijke taal. En...het verhaal van de fietsende en vleesventende 'jonge jeude Lezer' kunnen we naar het rijk der fabelen verwijzen. Mochten er in onze vereniging leden zijn die ook nog in onzekerheid leven en duidelijkheid wensen, aarzel niet, mijn telefoonnummer is 0591 622816. Ik zal hen met plezier op weg helpen.

Noot redactie: voor meer informatie over de achtergronden van DNA en chromosomen vind u een aardig overzicht op <http://nl.wikipedia.org/wiki/DNA> en <http://nl.wikipedia.org/wiki/Y-chromosoom>. Meer specifieke informatie over vaderschapstesten is te vinden op <http://www.erfelijkheid.nl/erfelijkheid/vaderschapstest.php>

Nieuwe website

Helaas bleek een paar maanden geleden dat onze website, beheerd door dhr. Frits Jager, 'uit de lucht' was gehaald door de webhost. Aangezien er op korte termijn geen uitzicht was op continuering van de website bij deze webhost, is besloten om een compleet nieuwe website op te zetten. De domeinnaam www.verenigingwesterwolde is door onze vereniging geregistreerd. Inmiddels is een proefversie online. Naast de items die voor iedereen toegankelijk zijn, willen wij ook service bieden aan onze leden: leden kunnen hun eigen producties hier promoten, hun eigen website bekend maken en vragen stellen. Wij horen graag van u of u ideeën hebt voor de verdere invulling. U kunt uw ideeën, wensen en bijdragen voor de

verschillende rubrieken kenbaar maken in een e-mailbericht naar info@verenigingwesterwolden.nl of via het contactformulier op de website. Per 1-1-2009 moet de website compleet en online zijn.

Wij danken de heer Jager hartelijk voor het jarenlang beheren van de oude website. Dankzij zijn inspanningen beschikte onze vereniging al vroeg over een eigen website. Vele nieuwe leden kwamen via dit medium voor het eerst met de vereniging in contact.

Vriendelijk verzoek aan andere verenigingen, instellingen en website beheerders om het nieuwe webadres op hun pagina's op te nemen.

Jaxon

PETRONELLA J.C. ELEMA EN ABRAHAM VAN DER LAAN

Inleiding

Eerder verscheen in dit tijdschrift, jaargang 28 (2007) no. 3, een artikel (één uit een reeks van vier over de verschillende geslachten - of misschien takken - Bontjes in Oudeschans en Bellingwolde) waarin een dochter Bontjes, Anna of Antje, werd vermeld. Zij trouwde in 1697 met een Jochum Roberts, die de familienaam Jaxon droeg. Het leek ons interessant om de nazaten Jaxon een keer uit te werken; die onderneming viel trouwens wel mee, want de familienaam heeft de BS maar nauwelijks gehaald.

De verdere herkomst hebben wij alleen speculatief (op grond van de vrij karakteristieke voor- en achternamen) kunnen behandelen. De gevonden gegevens worden hier in de vorm van een werkhypothese weergegeven, generatiegewijze, maar dan met letters in plaats van cijfers. Vierkante haken zijn gebruikt voor niet-aangetroffen maar veronderstelde personen en relaties.

- B. **Robert Joris**, corporaal van de adelborsten onder hopman Poppo van Burmania, lidmaat te Oudeschans 1629, tr. Anna N. (samen met hem vermeld lidmatenlijst Oudeschans 1629).
- C. **Joris Roberts**, boomsluiters *op Bellingwolde* (1648), overleden na 1 oktober 1651, tr. 1. (voor 1637) **Marijen** [Marritjen] **Sijmens**, overleden voor 1642, tr. 2. Oudeschans 26 maart 1642 **Elsijen Hansens**, van Groningen.
- Joris Roebers en Marritien Simens el. in Bellingwolder Schanse woonachtig, verkochten in 1637 aan de manhaften veendrich Wilhelm Hijlckens en Geertruijt Sijmons hun aandeel in de erfenis nagelaten door Andries Jaspers¹⁶. Noch de waarde, noch de aard van de overgedragen goederen werd genoemd, maar er was sprake van roerende en onroerende goederen, binnen en buiten de provincie. Geertruijt Simons was als jongedochter (voor wie de raadsheer Folckers verscheen, mogelijk haar werkgever) Groningen 6 september 1634 ondertrouwd met haar vaandrik. Zij was zonder veel twijfel een zuster van Marrigje.
- Joris Robers kwam van 1639 tot 1652 voor in de breukboeken van Bellingwolde en Blijham¹⁷, (op de data 16 januari 1639, 8 juli 1642, 25 september 1646, 5 juli 1647, 20 april 1650 en 1 oktober 1651). De eerstgevonden vermelding betrof een mandaat van vijf mark op Jan Fongers, "van Joris Robers overgegeven" en ook de overige vermeldingen zijn niet bijzonder verhelderend. Met één uitzondering, uit 1640¹⁸: toen stond er "Joris Engelßman hefft

¹⁶ GrA RA III x 17, fol. 326v, 28 september 1637. (Vriendelijke mededeling van K. Bijsterveld te Groningen).

¹⁷ Ander Ontfangh van breucken des gerichtes van Bellingwolde ende Blijham, M.J. Hofman (Zuidbroek 2001).

¹⁸ Ibid., 5 oktober 1640.

Borchert Nijman gescholden" en dat misdrijf werd op vijf caroligulden afgemaakt. Het lijkt ons zeer aannemelijk dat dit onze Joris Roberts, van Engelse afkomst, geweest is! Joris Roberts werd in 1648 genoemd als boomsluiters op Bellingwolde tegen een jaarsalaris van 10 £¹⁹. Zijn voorganger was Hilcke Siccema geweest.

Uit het eerste huwelijk:

a. **Robert Joris**, ged. Oudeschans 18 oktober 1640, volgt Ca.

Uit het tweede huwelijk:

b. [**Jan Joris**, volgt Cb.]

c. **Annijen Joris**, ged. Oudeschans 26 maart 1651.

Ca. **Robert Joris**, ged. Oudeschans 18 oktober 1640, vermoedelijk de gene die 4 maart 1660 lidmaat te Oudeschans werd, [tr. ca. 1670 Sijna Jochums].

De onderhavige Robert Joris, hier opgevoerd als de hypothetische vader van Jochum Roberts, kan gehuwd zijn geweest met een Sijna [Jochums?], want die naam komt in het nageslacht steeds terug en hij is niet afkomstig uit de familie van de vrouw van Jochum Roberts Jaxon: deze was, zoals gezegd, gehuwd met Anna Bontjes en haar moeder heette Geertje. Het is overigens nog juist denkbaar dat Sijna ontleend is aan Elsijen Hansen: El-siena = Siena? Dan zou de vrouw van Robert Joris ook een heel andere naam gedragen kunnen hebben.

Uit dit huwelijk:

a. **Jochum Roberts**, tr. 1697 Antie Bontkes, generatie I. in de hier volgende genealogie.

Cb. [**Jan Joris**, tr. N.N.]

Uit dit huwelijk:

a. **Anna Jans Jaxon**, tr. (voor 1697) de constapel Willem Andries.

Zij lieten Oudeschans 9 mei 1697 een dochter Wijde (Willems) dopen.

Deze veronderstelde voorouders van Jogchum Roberts komen waarschijnlijk uit Engeland. Joris [= George] is Engels, Robert is ook Engels, en Jaxon = mogelijk Jackson, zoals ze later wel voorkomen! Overgrootvader Robert Joris zou dan een Engelse soldaat zijn geweest.

I. **Jogchum Roberts [Jaxon]**, van Oudeschans, tr. Bellingwolde 24 januari 1697 **Antie Bonties**, dochter van Jurt/Diurt Bonties en Geertien Beerens van Drijl.

Zij wordt als Anna Bontjes 12 juni 1698 lidmaat te Oudeschans.

Jochem Robers wordt 29 december 1698 genoemd in de rekeningen van de kerkvoogdij van Bellingwolde.

De spelling van de naam van de man is Jochum, Jochem, Joghum, Jogchum, Roberts, Robers, en soms is Jaxon toegevoegd; zij heet soms Anna, soms Aantje.

Uit dit huwelijk:

1 **Sijna (Jochums)**, ged. Oudeschans 15 februari 1699, overleden na 4 maart 1769.

2 **Diurt Bonties (Jochums Jaxon)**, ged. Oudeschans (volut) 25 september 1701, camerbewaarder, overl. Groningen (Deurw. Jurdt Jaxon een geselle in Oud Ebb. Str., lijk-laken M.K. 15 januari 1753; Juurt Jaxon, vrijgesel, O. Ebb. Str., breuk betaald) 20 januari 1753.

Lidmaten Groningen: Duiert Bonties Jackson in Heerestraat, lidmaat juni 1727.

5 februari 1734²⁰ Duiert Jaxon laat zich in als zelfstandig borg voor Robert Jaxon m.b.t. diensfunctie als dienaar van de rentemeester der predicanen goederen, tot een bedrag van f 400.

Op 2 december 1740²¹ is Mons. D.B. Jaxon, camerbewaarder der Provinciale Rekenkamer van Stad en Lande, gevolmachtigde bij een verkoop.

¹⁹ GrA, SA 1231, Staten van Oorlog, 1648, onder: Tractementen op Stadt ende Lande. Deze "Staten" zijn niet jaarlijks overgeleverd, zodat dit een losse vermelding betreft. (Vriendelijke mededeling van K. Bijsterveld te Groningen).

²⁰ GrA, RA III x 111, fol. 134.

²¹ GrA, RA III x 122, fol. 182vo.

- Camerbewaarder D.B. Jaxon koopt 25 september 1744 van de voorstanderen over de minderjarige zoon van wijlen Hindrik Assijs en Gesina Hindriks de behuizing Oostzijde Oude Ebbingestraat op vrij eigen grond, zwetten ten N. en O. Derk Joris, ten Z. Hindrik Bos en ten W. de straat. Prijs f 1075, voldaan f 360, de rest in twee termijnen van f 357.10.0 elk.
- 3 **Geertje (Jochums)**, ged. Oudeschans 19 augustus 1703, overl. Groningen (Grietien [sic] Jaxon vrouw van Lubbert Hofstee in Cattenhage, breuk betaald) 13 november 1762, tr. (als **Geertien Jakon**), otr. Groningen 24 maart 1736, tr. Oudeschans 6 mei 1736 **Lubbertus Hofstee**, ged. Emden (als Lubbert) 25 augustus 1708, overl. Groningen (Lubbert Hofstee, wedewenaar, in Cattenhage, breuk betaald) 24 november 1764, zoon van Hinderk Hofstee en Swaantie Harms. Oudeschans 19 december 1734 Geertie Jaxon tot lidmaet aengenomen. 12 mei 1769²² Scheiding tussen Swaantje, Anna Lubberdina, Hendrica en Duijt Hofstee en hun gehuwde broer Jochum Hofstee. De laatste neemt het ouderlijk huis "in Kattenhage" over. Uit dit huwelijk, ged. te Groningen (geb. Singel):
- a. **Zwaantien Hofstee**, ged. (Gr.K.) 22 maart 1737.
  - b. **Anna Hofstee**, ged. (A.K.) 14 mei 1738, otr./tr. Groningen M.K. (voor haar Jochum Hofsteede broer) 16 oktober/2 november (huwelijkscontract 14 oktober²³) 1773 **Derk Staats Derksma**, geb. Ebbingestraat, ged. 31 oktober 1735, zoon van Staats Derksma en Trijntje Michiels. Derk hertr., otr./tr. Groningen 19 december 1778/7 januari 1779 Aaltje Keiser, wed. Arent Willems Grashuis.
  - c. **Lubberdina Hofstee**, ged. (Gr.K.) 30 augustus. 1739, otr./tr. Groningen M.K. (voor haar Joachim Hofstee broer) 16 april/20 mei (huwelijkscontract 14 april²⁴) 1774 **Jannes Weuring**, geb. Guldenstraat, ged. Groningen A.K. 5 november 1749 (moeder heet dan Helinga Vinks), zoon van Jan Weuring en Helena Vinks. Jannes hertr. Groningen 28 november 1782 Wijcheltje Geerts Schuitje, van Martenshoek, dochter van Geert Jans Schuitje.
  - d. **Jochem Hofstee**, ged. (Gr.K.) 7 januari 1742, tr. Groningen 29 april (huwelijkscontract 7 april²⁵) 1768 **Lukkijn Meulenkamps**, geb. Westzijde van de A, ged. Groningen 9 februari 1746, dochter van Eltje Meulenkamp en Sieke de Quade.
  - e. **Hinrika Hofstee**, ged. (M.K.) 30 juli 1743.
  - f. **Sijna Hofstee**, ged. (M.K.) 25 juli 1745.
  - g. **Hindrika Hofstee**, ged. (M.K.) 21 oktober 1746, otr./tr. Groningen A.K. (voor haar Joachim Hofsteede broeder) 1/19 mei (huwelijkscontract Groningen 18 mei) 1773 **Wessel Deelman**, geb./ged. (Luthers) Groningen 11/18 februari 1748, zoon van Gerardus Deelman en Harmtijn Jans Abbering.
  - h. **Duidt Hofstee**, ged. (N.K.) 21 november 1748, tr. Groningen 5 mei (huwelijkscontract Groningen 13 april²⁶) 1786 **Be(e)rendina Ottenhoff**, geb. Oude Ebbingestraat, ged. 7 januari 1761, dochter van Beerent Ottenhoff en Anna Maria Averages (Everts).
- 4 **Robert Joris**, volgt II.
- 5 **Heijltie (Joghums)**, ged. Oudeschans 20 februari 1707, begr. Oudeschans (bij de begraffenis van Heila Jochems in de arme bus bevonden f 17.13.6), tr. (als **Heijle Jakon**) Oudeschans 13 juni 1734 **Harm Remkes**, ged. Beerta 3 oktober 1706, zoon van Remko Roelfs en Jantjen Hermans. Uit dit huwelijk, ged. te Oudeschans:
- a. **Remke (Harms)**, ged. 15 mei 1735, tweeling met het volgende kind.

²² GrA, RA III ij, met verwijzing naar III x 160, fol. 111.

²³ GrA, RA III ij.

²⁴ GrA, RA III ij.

²⁵ GrA, RA III ij.

²⁶ GrA, RA III ij.

- b. **Jochem (Harms)**, ged. 15 mei 1735, tweeling met het vorige kind.
- c. **Jochem (Harms)**, ged. 3 februari 1737.
- d. **Düürt Bonties Jaxon**, ged. (voluit) 25 december 1738, tr. Beerta (als Duurt Harms, verbeterd uit Duurt Berents) 27 mei (huwelijkscontract 27 mei²⁷) 1765 **Eppijn Jans [Bontkes]**²⁸, dochter van Jan Bonnekes en Hilje Harms. Bij het opmaken van het huwelijkscontract te Beerta 27 mei 1765 zijn voor hem aanwezig: Harm Remkes en Haille Jakzon (tekent: Hijla Jaxon) vader en moeder, Remke Harms, Jochum Harms en Roelof Harms volle broer. Geert Jans Nieborg verkoopt 11 mei 1803²⁹ aan Duurt Harms Bontkes en Eppijn Jans een behuizing met hof erachter ten O. in de Nieuwe Boteringestraat tussen Kerk- en Fiolenstrate, doende tot grondpacht aan de stad f 3.5.0, voor f 2700 klin-kende munt. Voldaan f 1100, restant (blijkens kantmelding verstrekt door de coopman Jannes Schaapschoe en vrouw Claasien Jaxon) d.d. 24 mei 1805. Duurt Harms Bonnekes verkoopt 7 december 1805³⁰ aan J.F. Voogt en vrouw Sara Catharina Knijpinga bovengenoemde behuizing. Prijs slechts f 2422 (voldaan).
- e. **Jan (Harms)**, ged. 30 oktober 1740.
- f. **Christiaen (Harms)**, ged. 17 november 1743.
- g. **Roelf (Harms)**, ged. 19 december 1745.
- h. **Jan Gerard Georg (Harms)**, geb./ged. 14/20 oktober 1748.
- 6 **Jorijs (Joghums)**, ged. Bellingwolde 16 december 1708 (zoon van Jochem Roberts en Antie Djurts!).
- 7 **Leentje (Joghums)**, ged. Bellingwolde 14 mei 1710, tweeling met het volgende kind.
- 8 **Hinderina (Joghums)**, ged. Bellingwolde 14 mei 1710, tweeling met het vorige kind.
- 9 **Lientje (Joghums)**, ged. Bellingwolde 14 mei 1711.
- 10 **Joaghimus (Joghums)**, ged. Oudeschans 12 februari 1713. (vader heet: Joghum Ro-bers Jaxon).
- 11 **Gerrit (Joghums)**, ged. Oudeschans 11 augustus 1715, tweeling met het volgende kind. Oudeschans 30 november 1736 Gerardus Jochems Jaxon tot lidmaat aengenomen.
- 12 **Adriana Maria (Joghums)**, ged. Oudeschans 11 augustus 1715, tweeling met het vori-ge kind.
- 13 **Sina (Joghums)**, ged. Oudeschans 17 maart 1719.
- II. **Robert Joris (Jochums Jaxon)**, ged. (voluit) Oudeschans 5 juli 1705, overl. Groningen (Monsr. Robert Jaxon man van Agien Olthuijs in de Oude Jat Str. kreemer gilde, lijklaken N.K. 12 juli 1768, Robert Jaxon man van Agijn Olthuis, in de O. Kijk in't Jatstraat, breuk betaald) 16 juli 1768, otr./tr. Groningen (als Robert Jackzon, van Bellingwolde) 27 fe-bruari/N.K. 17 maart 1740 (voor haar Harm Dieterman als neef) **Aegtjen Olthuijs**³¹, ged. Groningen AK 26 mei 1706, overleden Groningen (wed. Jaxon, lijklaken N.K. 22 decem-ber 1794) 21 december 1794, dochter van Louter [Jans] Olthofs [sic; =Olthuijs] en Ida [Thies] Grashof [sic; =Grofholt]; Aegtjen trouwde eerder, otr./tr. Groningen A.K. 20 maart/14 april 1728 Lucas Brands, van Veendam. Lidmaat Aagtien Holthuis [sic] j.d. op Schoolholm, december 1724. Zij bracht in de boedel het graf no. 212 op het Akerkhof in. Dit was door haar vader, de bakker Louter Holthuis, op 14 november 1700 gekocht van de erfgenamen van Neesjen Hansens (de weduwe van de sol-daat Jan Dercks, die het zelf in 1673 had aangeschaft). Op 22 april 1701 werd het op Louter's naam overgetekend en op 19 juli 1713 nog een keer. Behoudens een tussentijdse betaling wegens "verhoging" in 1720 staat er daarna een halve eeuw niets in de grafboeken geno-teerd, tot de volgende overschrijving d.d. 1 juni 1761 op R. Jaqson (erboven staat: Jacson)

²⁷ RA Oldambt, inv.nr. 7083, oud Beerta V ee 12.

²⁸ BBB 66. Boerderijen en hun bewoners, afd. Beerta van de Groninger Maatschappij van Landbouw (Win-schoten 1968).

²⁹ GrA, RA III x 212, fol. 207vo.

³⁰ GrA, RA III x 217, fol. 200.

³¹ Een aantal gegevens over haar in dank ontvangen van Henk Hartog te Groningen.

namens diens vrouw, de erfgename van bovengemelde L. Holthuis. Daarna wordt er in 1763/64 nog eens een verhoging voldaan, en dan ligt de registratie weer ruim een halve eeuw plat. Op 12 december 1826 wordt de eigendom bevestigd van Clasje Jacson "dogter van bovengenoemde", die dan alweer enkele jaren dood is (Klaasje stierf namelijk al in 1819) en in één moeite door het graf overgetekend op haar weduwnaar, Jannes Schaapschoe, en hun kinderen. Ze kunnen dan alleen nog het briefje van de verhoging uit 1763 tonen, de resterende eigendomspapieren zijn "verloren".

Graf nr. 212³², Akerkhof NW pad

Wijbe Teerts
Den 12 Aprill 1673 overteijckent op de naem van Neesjen Hansens wed. van Jan Dercks soldaet onder capt. Hind. Losecaet, Actum als boven
1701 den 22 April is dit graft overgeteijckent op Louter Holthuijs die t selve van de erfgen. van Neesjen Hansens weed. heeft gecoght ingevolge coop zedull van den 14 novemb. 1700 bij mij gesien en gelesen
1713 den 19 julius is dit graf geteikent op de naam van Louwter Holthuis bakker hebbende hetselve van Paulus Janssen eenigste erfgenaam van voorschr. Niesje Hanssen angekocht ingevolge blijk van den 14 9br. 1700 bij mij geleezen
Verhog. A° 1720 bet.
Overgetekent op R. Jaqson [er boven staat Jacson] nne. uxis. erfgenaam van opgem. L. Holthuis d. 1 Junij 1761 sijnde 't blijque bij mij gesien en getekent
De verhog. de A° 1763 bet. 1764
1826 den 12 december overgeteekend op Clasje Jacson dogter van bovengenoemde, echtgenoot van Jannes Schaapschoe in leven ehelieden
Eodem dato op Jannes Schaapschoe en mede erven, kinderen van bovengenoemde en verklaerende te zijn eigenaars van dit graf
Eodem dato hiervan extract afgegeven omdat de brief verloren was, verhooging cedul van 1763

De erfgenamen van wijlen Tiberius van Huisen verkopen 17 januari 1742³³ aan Robert Jaxon en Aagjen Louters Olthuijs de behuizing van de overledene ten W. van de Turftoornstrate op vrij eigen grond, met uitzondering van de winckel en diens toebehoren, voor f 1440. Het pand zal worden aanvaard "soo gauwe het water vaarbaar sal sijn". Koopman Frans Liefing stelt zich borg voor vrije levering, Sara Kam wed. van Loenen en ontfanger Harm Dieterman voor goede betaling. R. Jaxon en Aagtje Olthuis verkopen 1 februari 1742³⁴ voor f 3350 aan de secret. H. Th. Entrup en Harmanna Cranssen e.l. hun behuizing beneden, boven en kelder aan de Poelestraat op vrij eigen grond, ten N. de straat, ten O. Lambertus Cuipers wed., ten Z. het hofje en de schuur van mons. Gerlacius en ten W. de smit Manuel Meulencamp.

Roebert Jaxon mede voor zijn zwager en zuster Harm Remkes en Heila Jaxon, Geertjen Jaxon en Lubbert Hofte [sic], Sijna Jaxon erfgenamen van wijlen hun broeder, de deurwaarder D.B. Jaxon, verkopen 30 oktober 1753³⁵ aan Isebrant Lammerts en Hindricktjen Hindriks Melis diens behuizing OZ Oude Ebbingestraat op vrij eigen grond, voor f 1175. Zwetten ten N. en O. Frans Gibal [=Guibal], ten Z. Theodorus Bosch en ten W. de straat.

R. Jaxon en Agien Olthuis verkopen 20 februari 1755³⁶ aan de olderman M. Molencamp en Fennegien Janssens, alsmede aan de coopman L. van Letten en Jacoba van der Borg (ieder voor de helft) hun behuizing ten Z. in Turftorenstraat op vrij eigen grond, voor f 1600. Zwetten ten N. de straat, ten O. Lambertus Nitering en capt. Schuilenberg, ten Z. de gang nae't Nie straatje waarover dit huis een vrije uitgang heeft, en ten W. Gerrit Floerman en olderman Hemsing.

Jacob Maillard verkoopt 11 augustus 1755³⁷ aan Robert Jaxon en Aagtje Olthuis zijn behuizing in de Oude Kijk in't Jatstraat op eigen grond voor f 1100 (contant voldaan f 400, rest hypotheek).

³² Toegang 1518, inv. nr. 1618, grafboek opgemaakt 1638 [d.w.z. de eerste naam is in 1638 eigenaar], vriendelijke mededeling van Henk Hartog te Groningen.

³³ GrA. RA III x 124, fol. 90.

³⁴ GrA, RA III x 124, fol. 95.

³⁵ GrA, RA III x 140, fol. 4vo.

³⁶ GrA, RA III x 141, fol. 168.

³⁷ GrA, RA III x 142, fol. 97 [gewijzigd in fol. 88].

Zwetten ten N. Leutenant Haybergen, ten O. de rector Buning met een mande muur, ten Z. de erven van de chirurgijn Ten Have met een mande muur en ten W. de straat.

Op 19 juni 1758³⁸ wordt de hypothecaire vordering ad f 700 over het huis in de Kijk in't Jatstraat overgedragen, Robert Jaxon en Agien Olthuis stemmen daarmee in. De rente wordt tevens teruggebracht van 5% naar 4%.

Commijs-generaal E. Sibinga en Robert Jaxon als gevolmachtigden van T. Nagedaal verkopen 6 mei 1757³⁹ een huis in de Heere straat, later (5 december 1757) ontvangen zij ook een deel van de koopschat.

19 april 1766⁴⁰ Aankoop van een huis door Reijnolt Knock en C Hoisinge e.l. die worden vertegenwoordigd door G. Jaxon (zo staat het in de akte) met een procuratie van 20 december 1765. In de klapper staat hij vermeld als R. Jaxon, vermoedelijk correct.

Mons. R. Jaxon vertegenwoordigt 10 april 1767⁴¹ Jan Willem baron van Imhoff bij de aankoop van een huis ZZ Zuiderdiep.

Aagie Olthuis wed. R. Jaxon en haar dochters Anna en Klaasjen verklaren 4 maart 1769⁴² schuldig te zijn aan Sijna Jaxon f 800 wegens onbetaalde intressen van 3 ordonnantiën, berekend tot op heden; alsmede f 350 contant verschaft teneinde Aagie in te kopen in het Vrouw Franssens of Geertjen Schilts gasthuis⁴³, maakt tezamen een schuld van f 1150 à 3½%. En inderdaad had Aagie die f 350 twee weken eerder aan het gasthuis voldaan:

Ontfangen 1769⁴⁴ van Aagjen Olthuis wedw Jaxon ingevolge acte in dato den 20 Febr: 1769 een somma van 350 gulden.

1769⁴⁵ Aagjen Olthuis wedw Jaxon oud 64 jaar, in 't Convent geweest dit jaar 45 weken, geniet wekelijks 1 gulden . . .

1794⁴⁶ Aagijn Olthuis wed: Jaxon ... overleden den 21 xbr: 1794 dus genoten voor 51 weken.

1795⁴⁷ Ontvangen van de erven van Aagijn Olthuis wed: Jaxon conventualinne geweest zijnde, nu overleden, wegens vrijkopinge van hunne goederen 75-0-0.

Uit dit huwelijk:

- 1 **Anna Jaxon**, geb. Poelestraat, ged. Groningen 31 mei 1740, overleden (Anna Jaxon vrouw van G. Schaapschoe, Oosterstraat, breuk betaald 14 augustus, Anna Jakson in Oosterstaat, kraam. gilde, vrouw van Gerardus Schaapschoe, lijklaken M.K.) 14 augustus 1783, otr./tr. Groningen A.K. (voor haar Jochum Hofstee neef) 4/29 november (huwelijkscontract Groningen 1 november⁴⁸) 1775 **Gerardus Schaapschoe**, geb. Ebingestraat, ged. Groningen 12 oktober 1749, overleden voor 9 juni 1790, zoon van Jannes Schaapschoe en Niesien (Niesjen) Heidemans. Gerardus Schaapschoe(ps) hertr., otr./tr. Groningen 3/21 juli (huwelijkscontract 1 juli) (voor haar Jacob van Dünen, neef) 1784 Harmina van der Marck.
Lidmaten Groningen: Anna Jakson in Jatstr. Maart 1762.
8 augustus 1783⁴⁹ Testament op langstlevende van de koopman G. Schaapschoe en Anna Jaxon, de laatste ziekelijk.
9 juni 1790⁵⁰ Harmina van der Mark wed. Gerardus Schaapschoe maakt scheiding met Jannes Schaapschoe en Klaassien Jaxon e.l.
- 2 **Claasjen Jaxon**, geb. Turftorenstraat, ged. Groningen 24 februari 1743, overleden Groningen 23 april 1819, tr. Groningen (voor haar Jochem Hofstee, neef) 12 juni (huwelijkscontract 23 mei) 1771 **Jannes Schaapschoe**, geb. Nieuwe Ebbingestraat, ged. Gro-

³⁸ GrA, RA III x 145, fol. 102vo.

³⁹ GrA, RA III x 144, fol. 97vo, 6-7-1757 en III x 144, fol. 246, 5-12-1757.

⁴⁰ GrA, RA III x 155, fol. 171.

⁴¹ GrA, RA III x 157, fol. 20vo.

⁴² GrA, Ra III x 160, fol. 33.

⁴³ Dit gasthuis bestond slechts uit 2 kamers, elk voor 2 vrouwen. Het is afgebroken en opnieuw opgebouwd in het Openluchtmuseum in Warffum.

⁴⁴ Fol. 12, conventualen.

⁴⁵ Fol. 14, conventualen.

⁴⁶ Fol. 13, conventualen.

⁴⁷ Fol. 10, conventualen.

⁴⁸ GrA, RA III ij.

⁴⁹ GrA, RA III ij.

⁵⁰ GrA, RA III ij.

ningen 17 mei 1748, overleden Groningen 15 mei 1817, zoon van Jannes Schaapschoe en Nijsien Heideman.

Lidmaten Groningen: Claasjen Jakson in Kijk in't Jatstr., lidmaat maart 1762.

Uit dit huwelijk: (geb. Nieuwe Ebbingestraat, ged. Groningen).

- a. **Roebert Jaxon**, ged. (voluit) 1 juli 1773.
- b. **Jannes**, ged. 13 juli 1775.
- c. **Aagjen**, ged. 17 december 1777.
- d. **Anna Nijsina**, ged. 11 december 1783.

Het ontstaan van de veenkolonie Rütenbrock

Lezing van de bijeenkomst van juni 2008

HEINZ MENKE

Het Bourtanger Moor

Het kerspel Rütenbrock ligt midden in het Bourtanger Moor, dat zich vroeger uitstrekte van Bentheim in het zuiden tot Oost-Friesland in het noorden en van de Eems in het oosten tot in Drenthe en Groningen in het westen. Het omvatte een oppervlakte van zo'n 150.000 ha en was ca. 75 kilometer lang en ca. 25 kilometer breed.

Het Bourtanger Moor, dat zijn naam dankt aan de gelijknamige vesting, varieerde in diepte van enkele centimeters tot meerdere meters.

Bij de afgraving van het veen heeft men meerdere veenlijken gevonden. Zo vond men in het Versener Moor en bij de sluis 68 van het Haren-Rütenbrock kanaal dergelijke menselijke resten die nog met kleding en al bewaard waren gebleven. De uit het Versener Moor afkomstige Rote Franz, zo genoemd naar zijn rossige haar, wordt in het Landesmuseum van Hannover bewaard en is intussen in meerdere landen (U.S.A. en Nederland) tentoongesteld.

Het Bourtanger Moor onstond in de loop van enkele duizenden jaren na de laatste ijstijd door afzetting van onder meer veenmossen en ander plantaardig materiaal

In de jongere steentijd waren in dit gebied al mensen aanwezig hetgeen door bodemvondsten (vuursteenbijlen, potten) wordt bevestigd die vooral aan de randen van het voormalige veen werden gevonden

In de IJzertijd, ca. 1000 voor Chr., heeft de mens de smalle zandruggen in het veen, de zgn. tangen (Hahnentange, Wessingtange)

benut als passages door het veen en waar deze natuurlijke wegen ontbraken veenbruggen uit vlechtwerk en boomstammen gebouwd. De bekendste veenbrug is de Valtherbrug, door ingenieur J.W. Karsten in 1818 ontdekt tussen Valthe en Ter Haar. Tacitus, de Romeinse geschiedschrijver, noemt dergelijke bruggen *potis longi*. Of er sprake was van een verbinding met het Romeinse wegen- en handelsnet is niet bewezen. Bodemvondsten zoals de 300 Romeinse zilvermunten uit de eerste en tweede eeuw na Chr. die gevonden zijn in het Lindloher Moor duiden echter op een dergelijke verbinding.

In geschiedenis van de ontginning en kolonisatie van het Bourtanger Moor vormt de stichting van het klooster Ter Apel een belangrijke mijlpaal. Reeds in 1216 en 1289 wordt het als Apell in oude oorkonden genoemd. In 1464 komt de plaats in bezit van de Kruisheren.

In een oorkonde uit 1517 wordt gesproken over de aankoop van een paard van het klooster voor de keurvorst: ...den convente te Ruitenbrooke vor eynen ruinen (paard) gegeven 8 Phusgulden u. 7 Schillinge...

Uiteraard wordt hier het klooster te Ter Apel bedoeld en is de naam Ruitenbrooke hier niet op zijn plaats; desondanks is dit de eerste keer dat de toponiem Rütenbrock wordt genoemd.

De naam is afgeleid van de Ruiten-A stroom: Brook/Brock staat voor het Duitse woord Bruch, Brook, een van struiken en bomen begroeide laagte.

Grensconflicten

In de Dertigjarige Oorlog (1618-1648), toen veel plunderende soldaten door het Emsland trokken was het Bourtanger Moor veelvuldig toevluchtsoord voor de bewoners van de dorpen aan de Eems. In 1624 trachtte de Spaanse generaal Spinola de vesting Bourtange te veroveren hetgeen mislukte. De 11^e februari van dat jaar trok de generaal met zijn troepen vanuit de Eems komende richting Bourtange via Rütenbrock en Ter Apel. Men werd echter door Staatse infanterie en ruitery teruggeslagen.

In 1665 en 1672 probeerde de bisschop van Münster, Christoph Bernard von Galen, bekend als bommenberend, via het Bourtanger Moor de stad Groningen te veroveren.

De omgeving van het latere Rütenbrock, Lindloh en Schwartenberg was vroeger rijk aan hout, weidegronden, plaggen en turf. Het gebied tussen de Eems en het klooster Ter Apel behoorde aan de 'Gemeinheiten' van Altharen en Ober- und Niederlangen, alle aan de Eems gelegen. In de zomermaanden, als het moeras enigszins begaanbaar was, weidden lieden van deze boermarken hier hun vee (runderen en schapen).

Na verloop van tijd kwam het echter tot conflicten met inwoners van Neu-Haren die meenden ook rechten te hebben in dit gebied. Op 28 februari 1646 werd een overeenkomst gesloten die bepaalde dat de markegenoten van Altharen de inwoners van Neu-Haren toestonden hout in hun gebied te kappen tegen betaling van een Obulus.

Hieruit blijkt wel dat 400 jaar geleden het moeras al een begeerd gebied was. In een nog ouder verdrag uit 1560 werd de inwoners van Haren door de markegenoten van Altharen en Ober- en Niederlangen verstaan te geven dat zij alleen in de marke van Altharen (Lindloh) mochten weiden en plaggen steken. In deze context moet ook de Boerenveldslag bij Hahnentange worden vermeld die plaatsvond op 1 juni 1649, en zoals deze is opgetekend door Hermann Grönniger uit Lindloh en door Vorstehar Ahlers in Oberlangen wordt verteld:

‘Ten tijde van de Dertigjarige Oorlog kwam het meermalen tot gewelddadigheden tussen herders afkomstig van de Eems en die uit Holland (Ter Haar, Weerdinge, Roswinkel)

over het recht om schapen te weiden in het grensgebied.

Zo geschiedde het dat op zaterdag 29 mei 1649 2 herders en 4 inwoners van Oberlangen met bebloede hoofden naar hun dorp terugkeerden. Zij hadden gevochten met 14 Hollanders en hadden noodgedwongen 120 schapen moeten achterlaten die de Hollanders hadden meegenomen. 's Zondags vergaderden de inwoners van Oberlangen bij Wübben Dierck over de kwestie. Wübben Dierck was soldaat geweest en had jarenlang ver van huis in de Dertigjarige Oorlog gevochten. Zijn oudste zuster was op de boerderij van de familie getrouwd. Na de vrede van Westfalen keerde de doodgewaande broeder echter terug naar zijn geboorteplaats. Omdat hij ongetrouwd bleef werd hij door zijn familie nu als Dierkohl – oom Dierk – aangeduid. Dierck sloeg voor de Hollanders een lesje te leren. Met een groep vrijwilligers uit Oberlangen, Niederlangen en Altharen zou men tegen de Hollanders te velde trekken en znodig met geweld de geroofde schapen uit de Hollandse dorpen terughalen.

Op dinsdag 1 juni 1649 verzamelden 52 mannen uit Altharen, 30 mannen uit Oberlangen en 33 mannen uit Niederlangen zich tussen Hahnentange en Wilholte voor de aanval. Wübben Dierck werd als ervaren militair tot aanvoerder gekozen. Dierck liet de mannen van Altharen als reserve verdekt opstellen in het struikgewas terwijl hijzelf met de anderen optrok tegen de vijand. De reserve zou eerst in actie komen na een afgesproken hoornsignaal. Omdat de Hollanders vanuit twee verschillende richtingen oprukten besloot Dierck de Niederlanger onder commando van Grote Kone naar het noorden te laten oprukken terwijl hijzelf met de overgebleven manschappen uit Oberlangen de strijd wilde aanbinden met de Hollanders die vanuit Hahnentange kwamen. Aangezien de Hollanders in de meerderheid waren besloot Grote Kone zich terug te trekken om zich opnieuw te verenigen met troepen van Dierck. Het gevecht ontbrandde spoedig in alle hevigheid. Geschreeuw, gejuich en gevloek werden afgewisseld met fikse uithalen van knots of degen. Dierck was als geoefende soldaat vaardig met het zwaard terwijl de anderen met een knuppel waren uitgerust. In de hitte van het gevecht vergat Dierck echter de hoornblazer het commando te geven om om

hulp te blazen. Daarom riep laatstgenoemde 'Dierkohm, schall ik noch nich tuten?'. 'Ja Junge, tute man' was het antwoord. Daarop stormde zoals afgesproken de reserve uit Althenharen het slagveld op. De volledig veraste Hollanders namen daarop de benen. De Emslanders vervolgden hen tot aan Ter Apel en wisten daarbij een deel van de gestolen schapen terug te krijgen.

Veldheer Dierkohm's commentaar op deze zege luidde: 'So moi heft in 'n dertigjoahrigen Krieg nich gaon...!'

Helaas zijn van deze roemruchte veldslag alleen de namen van Wübbem Dierck, Grote Kone en Wobken Gerd Jürgen overgeleverd. Maar het blijft een "n moi Stück um tau vertellen'.

Gedurende eeuwen kwam het steeds weer tot conflicten tussen de bewoners van de Emsdorpen en die van Westerwolde en de meer zuidelijke gebieden zoals die tussen Twist en de ingezetenen van Schoonebeek. Het woord 'Twist' spreekt boekdelen.

Ontginning en kolonisatie

In Münster was het niet onopgemerkt gebleven dat de stad Groningen rond 1600 begon de venen ten zuidoosten van de stad te ontginnen en te koloniseren. (Hoogezand, Sappemeer, Oude en Nieuwe Pekela). Teneinde toekomstige grensgeschillen te voorkomen werden in 1764 en 1784 de grenzen duidelijk afgebakend. In 1778 werd onder leiding van luitenant Hermann Flensberg, opzichter van de Munsterse troepen, de vastgestelde grenzen opgemeten en op 26 mei 1778 door een Nederlandse en Munsterse commissie goedgekeurd waardoor het uiteindelijke grensverdrag op 11 oktober 1784 kon worden gesloten. In 1824 werd de grensverloop in het zgn. Meppener Vertrag nog eens herzien.

Münster begon daarop in navolging van Groningen met de ontginning en kolonisatie van de venen aan de oostzijde de nu vastgestelde grenzen. In de zomer van 1788 werden 14 koloniën met 341 plaatsen aangelegd. Dat waren links van de Eems langs de Nederlandse grens de plaatsen: NeuRhede, NeuDersum, NeuSustrum, Rütenbrock, Lindloh, Schwartenberg, Hebelermeer, NeuVersen u. Tuntel, Twist/Hesepu. Rühlertwist, Schwarten-

pohl. Rechts van de Eems: NeuDörpen, NeuLehe, NeuAhrenberg, Gehlenburg, NeuVrees, Neubörger u. Breddenberg. Het totale areaal besloeg zo'n 3150 hectare (= 12.589 Vierup)

Het kerspel Rütenbrock - Lindloh-Schwartenberg had daarvan 92 plaatsen (dat is 27 % van het totaal aantal plaatsen). De verloting van de plaatsen in het kerspel vond plaats op 28 juli 1788, de stichtingsdatum van de veenkoloniën Rütenbrock-Lindloh u. Schwartenberg.

Hoe ging de ontginning en kolonisatie van het kerspel Rütenbrock in zijn werk?

De ontginning was een zwaar en langdurig karwei daar alles nog met de hand en schep moest worden gedaan. Eerst groef men wijken om het overtollige water te laten afvloeien richting de Eems of de Ruiten A, naar de Altenschloot of naar de Riehe in het gebied van Lindloh. Het betreft hier allemaal natuurlijke waterlopen. Daarenboven werden drie hoofdwielen gegraven naar deze natuurlijke afvoerwateren.

Aanvankelijk verbouwde men boekweit en vervolgens aardappelen, rogge en haver. Het schap was onontbeerlijk als leverancier van mest, vlees en wol.

Als woning beschikten de eerste kolonisten over plaggenhutten die pas later werden vervuld voor stenen huizen.

Vanwaar kwamen de eerste kolonisten? 'Von allen Seiten kamen die Kolonisten herangezogen: aus Holland, Brabant, Preussen, Münsterland, Hannover, Paderborn und Hildesheim' aldus Hermann Gröninger, auteur van het boek *Rütenbrock und die umliegenden Moorkolonien*. Verder schrijft hij, 'Nur mit wenig Hab und Gut - und ein grossen Kinder-schar - im buchstäblichen Sinne des Wortes arm, begonnen die ersten Kolonisten ihr neues Leben mitten im grossen Moor'.

Wanneer men de oude kerkboeken van de hier gevestigde gemeenten nauwkeuriger bestudeert blijkt dat het grootste deel van de eerste kolonisten uit Emsland en de aangrenzende gebieden kwam. Uit de oude gemeenten Ober- en Niederlangen kwam bijna 30 % van de nieuwkomers hetgeen natuurlijk niet verwonderlijk is omdat het nieuw te ontginnen gebied binnen hun markegrenzen lag. Een grote groep kwam uit Bawinkel en Lengerich (Linger Gruppe) en natuurlijk zijn ook

inwoners uit Altharen naar de venen getrokken. Bij de Hollanders, Brabanders en mensen uit Luik, Hildesheim, Münsterland en Oldenburg blijkt het steeds te gaan om één familie. Van massale emigratie uit alle windstreken is dus eigenlijk geen sprake.

De godsdienst in de nieuwe koloniën.

In de eerste decennia na de stichting van Rütenbrock waren er alleen katholieke immigranten. Dit is uiteraard logisch daar de stichter van de nieuwe veenkoloniën niemand minder dan de bisschop van Münster was, en wel in de persoon van Maximiliaan Franz, zoon van Keizerin Maria Theresia van Oostenrijk. In de eerste jaren ging men nog ter kerke naar Wesuwe, een lange moeizame weg. Alle kerkelijke handelingen zoals de doop, huwelijken en begrafenissen vonden nog in Wesuwe plaats.

In 1798 mochten de kolonisten de mis vieren op de deel van het kolonistenhuis van Nuttman. Als eerste geestelijke kwam Pater Norbertus Müller uit het Franciskaner klooster Aschendorf naar Rütenbrock. Vanaf 1799 werd de godsdienst gehouden in de nieuwgebouwde Pastoraatschuur. 1807 wordt de eerste kerk – vakwerkbouw – in gebruik genomen en deze zou tot de nieuwbouw van de St. Maximiliaankerk, 1867-69, dienst doen.

Scholen in Rütenbrock.

Al sinds 1795 werd in Rütenbrock en Lindloh onderwijs gegeven door kolonisten die het ambt van schoolmeester als bijbaantje uitoefenden. Rond 1870 werden in beide dorpen Volksscholen voor de steeds talrijker wordende leerlingen gebouwd. Deze scholen zullen tot na de Tweede Wereldoorlog dienst doen.

Na 1945 werd in Rütenmoor een derde school in gebruik genomen tengevolge van de bijna een jaar durende evacuatie van de dorpsbevolking.

De scholen in Lindloh en Rütenmoor werden in de jaren '70 van de vorige eeuw gesloten. De in Rütenbrock in 1950 gebouwde nieuwe school is thans het ondewijscentrum voor de plaatsen Rütenbrock, Lindloh, Schwartenberg, Altenberge, Erika und Fehndorf. Sedert enkele jaren is de Rütenbrocker school uitgebreid met een afdeling van de Realschule. De school telt thans ca. 350 leerlingen.

Aantal inwoners

De eerste volkstelling voor het kerspel Rütenbrock dateert uit het jaar 1831 en is het werk van de toenmalige pater B. Oeldig.

De toenmalige kolonie Rütenbrock telde 83 families met in totaal 496 inwoners. Lindloh telde 72 families met in totaal 412 individuen en Schwartenberg 36 families, in totaal 209 inwoners. Alles bij elkaar opgeteld betekende dat het gebied – veertig jaar na het begin van de ontginning – 191 families met 1117 inwoners telde. Vandaag de dag telt men in Rütenbrock ca. 2000, Lindloh ca. 800 en in Schwartenberg ca. 200 inwoners. Dat maakt een totaal van ca. 3000 inwoners.

Middelen van bestaan

Tot het einde van de 19^e eeuw vonden de meeste bewoners hun bestaan in de agrarische sector

Daarnaast waren er een aantal handwerklieden werkzaam; smeden, metselaars, timmerlieden, molenaars, bakkers, kleermakers en een enkele kastelein. Sedert 1830 waren er tevens douanebeambten in Rütenbrock alsmede een gendarme gestationeerd.

In het midden van de 19^e eeuw is er sprake van emigratie naar Nederland en de U.S.A. Opmerkelijk is vooral het ontstaan van de Nederlandse dorpen en buurtschappen als Zandberg, Horsten, Munsterscheveld, Barger Compasuum en Barger Oosterveld die allemaal overwegend bevolkt werden door (rooms-katholieke) families afkomstig uit Rütenbrock en omgeving.

Vandaag, nu de mobiliteit van de mens veel groter is, vinden veel inwoners van Rütenbrock werk in verderaf gelegen plaatsen in de omgeving (Haren, Meppen, Dörpen). De belangrijkste industriële werkgevers ter plaatse zijn; Röchling (vroeger AGO) met ca. 500 werknemers en Büter Hebeteknik met ca. 300 werknemers. Net als overal elders is ook in Rütenbrock de werkgelegenheid in de agrarische sector door schaalvergroting en mechanisatie sterk geslonken.

Heimatverein Rütenbrock e. V.

Na verscheidene eerdere pogingen werd in 1985 de Heimatverein Rütenbrock e. V. opgericht. In de oprichtingsvergadering melden onmiddellijk 40 inwoners zich als lid aan. De vereniging stelt zich ten doel de taal, zeden en

gebruiken van de streek te bewaren alsmede de conservering van meer materiële zaken als oude landbouwwerktuigen en machines. Tevens wil men de geschiedenis van de streek en hun inwoners zoveel mogelijk documenteren en vastleggen in historische publicaties. Regelmatig worden ledenvergaderingen gehouden en zijn er contacten met soortgelijke verenigingen in de omgeving waarbij de staatsgrens geen belemmering vormt. Bij het 200-jarig jubileum van het kerspel Rütenbrock in 1988 was de vereniging direct betrokken.

In de jaren 1989-1992 werd het Heimathaus op het voormalige erf Schoo gebouwd. Dit voormalige boerenhuis dat elders stond was voorheen steen voor steen afgebroken. Naast de herbouwde boerderij verzezen in de loop der jaren een wagenshuur, stookhok met turfschuur, een hoenderstal en een bakhuis met stenen oven waar men Bauernstuten bakt. Kort geleden werd op de zolder van het

Heimathaus een archief en tentoonstellingsruimte in gebruik genomen.

Momenteel is men bezig om in de oude wagenshuur van het erf Schoo een schoen- en klompenmakerij in te richten. Ook is een smederij in aanbouw. Met het Heimathaus en het omringende erf tracht men een stuk verleden voor het nageslacht te bewaren. Voor de plaatselijke bevolking en bezoekers van elders is het complex (ca. 20.000 vierkante meter groot) ter lering en verpozing zeker de moeite waard.

Literatuur:

- Herman Gröninger, Geschichte emsländischer Moorkolonien nebst einem Teil des Kreises Meppen und Hollands. Lindloh, 1910.
- Heinrich Blanke. Emsländische Moorkolonien im Kreise Meppen. Lindloh, 1938..
- Quellen und Forschungen zur Geschichte des Kirchspiels Rütenbrock. Rütenbrock 1988

Burgsteinfurt, Gravenhorst en Bevergern

Verslag van de najaarexcursie

JOCHEM ABBES

De jaarlijkse najaarsexcursie op 20 september jl. ging - evenals de meeste excursies van de afgelopen jaren - ook dit jaar weer richting het oosten. De keuze viel op het noordelijke deel van het Münsterland, niet alleen vanwege de historische bezienswaardigheden die we in gedachten hadden, maar ook omdat we weer enkele relaties met de geschiedenis van Westerwolde konden vinden. Globaal gesproken bestond de dag uit twee dagdelen: de ochtend en vroege middag in Burgsteinfurt, de middag in Gravenhorst en Bevergern.

De 'zoen van Bevergern'

Na het vertrek per bus vanuit Ter Apel (Boschhuis), namen we het dagprogramma door en doken we daarna in de geschiedenis van onze streek. Daarbij vestigden we onze aandacht op *Bevergern*, een plaats die voor de kenners van de Westerwoldse geschiedenis een bekende klank heeft. Op 7 juli 1476 werd namelijk op de burcht van Bevergern het fameuze conflict tussen de Westerwoldse inge-

zetenen en Haye Addinga van Wedde door de Münsterse bisschop Hendrik van Schwartzburg beslecht. Deze "zoen van Bevergern" betekende het voorlopige einde van een reeks (gewelddadige) incidenten, welke was geëscaleerd na de moord op Egge Addinga een jaar eerder in 1475. Zijn zoon Haye Addinga had wraak genomen en 'een golf van terreur sloeg over Westerwolde', zoals historica E. van Dijk treffend schreef in haar bijdrage in: J.G.N. Renaud en E. van Dijk, *Het Huis te Wedde* (Groningen 1959). De getergde Wester-

wolders zochten - en vonden - steun bij de bisschop van Münster, waarbij een lange klachtenlijst het bespreekstuk werd tijdens de zitting in Bevergern. Het voert te ver om in dit verband de beruchte jaren tussen 1470 en 1478 te beschrijven; men leze daarvoor de bovengenoemde publicatie nog maar eens na (m.n. de pagina's 62 t/m 65). Het is nog altijd een van de meest gedegen beschrijvingen van het gebouw en de geschiedenis van de borg in Wedde. De bisschoppelijke burcht in Bevergern vormde kortom het toneel van de voorlopige verzoening tussen de familie Addinga en de Westerwolders en vormde daarom - hoewel het slot inmiddels is verdwenen (zie verder) - voor ons reden genoeg om de plaats eens te bezoeken.

Het Bagno

Bagno

Het eerste doel van de dag was het historische *Burgsteinfurt*, dat sinds de ingrijpende 'Kommunalreform' van 1975 de officiële naam Steinfurt draagt. De oorspronkelijke naam van de stad is afgeleid van de imposante burcht ter plaatse, de oudste bewaard gebleven waterburcht van Westfalen en nog steeds een der residenties van de vorstelijke familie van Bentheim-Steinfurt. Tegenover de brug met de in vakwerk opgetrokken toegangspoort staat de oude *Schlossmühle* - tegenwoordig een restaurant - waarin we werden ontvangen met 'Kaffee und Kuchen'. De molen, waarschijnlijk even oud als het slot zelf, heeft een zeer pittoreske uitstraling waarbij de fraaie bovenverdieping in vakwerkstijl in de jaren 1921/22 tot stand kwam naar een ontwerp van prinses Victoria van Bentheim-Steinfurt. Na een korte toelichting gingen we per bus (vanwege de afstand) rich-

ting het uitgestrekte park, dat sinds 1769 bekend staat als het *Bagno*. Het woord verwijst naar het latijnse 'bagnum' en het Italiaanse 'bagno', wat 'bad' betekent, een mode-woord voor het badhuis (en een later Marmorbad) dat de (toen nog) graven van Bentheim-Steinfurt in het park lieten oprichten. Het park bezit een zeer bijzondere cultuurhistorische schat, namelijk een concertzaal uit het jaar 1774. De toenmalige graaf Karl van Bentheim-Steinfurt ondernam in zijn leven vele buitenlandse reizen, die hem o.m. herhaaldelijk naar Frankrijk voerden. De Franse tuinen die hij daarbij bezichtigde (en dan met name Versailles), inspireerden hem om in Steinfurt iets vergelijkbaars te creëren. De graaf - zelf een verdienstelijk fluitist - had in Bentheim een heuse hofkapel met 35 instrumentalisten en zangers in dienst, die hij een belangrijke rol liet spelen bij vele hofbijeenkomsten. Naar voorbeeld van het Grand Trianon in Versailles, bouwde hij deze 'Grande Galerie pour les Concerts' in de vorm van een galerij met pavilloendeuren, waardoor - bij goed weer - ook de buiten staande bezoekers de hofkapel konden beluisteren. Het is een uniek gebouw - de oudste vrijstaande concertzaal op het Europese continent - met rijke stucdecoraties, grotvormige wandnissen, spiegelwanden en plafondspiegels in Lodewijk XVI-stijl. De opvolger van graaf Karl, graaf Ludwig van Bentheim-Steinfurt bezocht in 1783 enkele weken Engeland, waarbij hij o.m. de tuinen van Windsor bezichtigde. Hij veranderde in de jaren na 1793 het park in Burgsteinfurt in een Engels landschapspark, waarvan een groot gedeelte van het bomenbestand nog altijd aanwezig is. Na een korte wandeling langs de Wache naar de weidse allée - met als blikpunt het slot - gingen we opnieuw met de bus terug naar de binnenstad, waar het volgende onderdeel ons wachtte.

de Grote Kerk

Het volgende onderdeel was de hoofdkerk van Burgsteinfurt, de Evangelisch-reformierte Grosse Kirche aan de rand van de oude binnenstad. Een groot gebouw, oorspronkelijk de parochiekerk van de boerschappen Sellen, Veltrup en Hollich, *niet* van de stad. Dit verklaart waarom de kerk buiten de oude stadsmuren en niet in het centrum

van de stad ligt. Hoewel de oudste geschiedenis van het imposante gebouw zeer complex is, staat vast dat de Johannieten in 1270 de 'bediening' van de kerk in handen hadden. Rond 1370 werd de romaanse voorganger in gotische trant omgebouwd, waarbij de wanden werden verhoogd, een rechtzijdig gesloten koor en de noordelijke zijbeuk werden gebouwd (de muur werd daarvoor in de vorm van vier grote bogen geopend). In 1426-30 kwam de korte toren met de trapgevels tot stand. Het vermoedelijk oudere noordelijke dwarsschip - ook Georgskapel genoemd - werd in 1487 bij de ruimte betrokken, terwijl in hetzelfde jaar ook het prachtige oxaal tot stand kwam. Dit oxaal ('Lettner') vormt een open afscheiding tussen het priesterkoor en de lekenkerk, waarbij de zandstenen galerij is gedecoreerd met een fraaie reeks cirkels met drie roterende visblazen (Christusmotief). Het is een van de weinige compleet bewaarde oxalen uit de katholieke tijd, die in Steinfurt zelfs tot in onze tijd wordt gebruikt voor de Evangelielezingen tijdens de dienst. Dit is een opmerkelijke traditie in een kerk die sinds 1591 als 'reformierte' (Hervormde) kerk wordt gebruikt. De sobere Calvinistisch-gereformeerde kerkinrichting weerspiegelt de kerkgeschiedenis van de graafschappen Bentheim en Steinfurt, lange tijd gereformeerde enclaves in het omringende katholieke gebied (tot op de dag van vandaag). Een aantal opmerkelijke interieurstukken vormen de kansel (1671) met daarvoor de Avondmaalstafel en de doopvont uit jongere tijd, het orgel (kas 1658, binnenwerk nieuw) en vele grafzerken (soms met namen die ook bij ons bekend klinken). Op de noordelijke galerij bevindt zich nog het gravengestoelte (voort uitstekende gedeelte van de galerij), waarvan de kerkelijk meelevende familie nog steeds gebruik maakt. Bijzonder is, dat het huidige hoofd van de familie - vorst Christian zu Bentheim und Steinfurt - nog steeds het patronaatsrecht van de kerk (en enkele tientallen andere kerken in voormalige Bentheim-Steinfurtse heerlijkheden) uitoefent.

Pauze & de Hohe Schule

Van 12.30 tot 14.00 uur stond de vrij te besteden pauze gepland. Iedereen kon zijn of haar gang gaan, waarbij in de kerk nog even de aandacht werd gevraagd voor de Hohe

Schule. Dit markante gebouw uit de jaren 1591-93 vormde de eerste universiteit in Westfalen en werd opgericht in het jaar dat graaf Arnold IV tot het Calvinisme overging. De universiteit - naar haar oprichter ook wel

De Hohe Schule

het Arnoldinum genoemd - vormde lange tijd het bruggenhoofd van de gereformeerde theologie in Noordwest-Duitsland en stond een tijdlang in hoog aanzien. Het Arnoldinum vormde een der eerste gereformeerde universiteiten, waaraan ook verschillende eerste-generatie-predikanten uit de provincie Groningen hun opleiding ontvingen. Bekend is bijvoorbeeld Adolpus Molanus, predikant te Sellingen van plm. 1607 tot plm. 1640, stamvader van het bekende Westerwoldse predikantengeslacht, die geboren werd in Tecklenburg en ook aan het Arnoldinum studeerde. Alleen de buitenkant van het gebouw is origineel en fraai gerestaureerd (met de oorspronkelijke smeedijzeren windvaan nog op het torentje), van het interieur is weinig over.

Kloster Gravenhorst

Nadat een ieder de historische binnenstad op eigen houtje had verkend en iets aan de inwendige versterking had gedaan, vertrokken we weer vanaf de Schlossmühle. Na een

mooie rit van ruim een half uur bereikten we Gravenhorst, waar het voormalige klooster op het programma stond. In 1256 stichtte ridder Konrad van Brochterbeck samen met zijn vrouw Amalgarde van Budde op deze plek een klooster en voorzag het van landerijen, een visvijver, bossen, weiden en andere bezittingen. Hun enige dochter Ada werd de eerste abdis en zij verstond het, de kloosterstichting van haar ouders tot een succes te maken. Als denominatie werd de orde der Cisterciënzerinnen gekozen, een vrouwenklooster dus, dat echter nooit officieel erkend werd maar toch de eeuwen heeft doorstaan en tot in de 19de eeuw zelfstandig bleef. Steen des aanstoots voor het generale kapittel van de Cisterciënzers was de grote zelfstandigheid van de Gravenhorster nonnen en de nauwe contacten met de 'wereldlijke' omgeving. Het kloostercomplex werd in de loop der tijd meerdere keren verwoest en weer opgebouwd waarbij de eerste jaren van de Dertigjarige Oorlog (1618-1623) - toen het klooster 13 keer werd overvallen en geplunderd - wel het dieptepunt vormden. Eeuwenlang zongen de nonnen de getijden en leefden hun leven volgens de kloosterorde tot de grote usurpator uit Parijs hieraan in 1803 (Reichsdeputationshauptschluss) een einde maakte. De nonnen - die sinds 1764 een meisjesinternaat voor adellijke kinderen dreven - werden nog een paar jaar geduld, maar moesten in de jaren na 1808 definitief vertrekken. Hoewel de kloostergebouwen sinds die tijd in verschillende handen zijn gekomen, is het complex opmerkelijk gaaf bewaard gebleven. Hoogtepunt van het geheel vormt echter de kloosterkerk, gewijd aan de grote heilige van de orde: St. Bernardus van Clairvaux. In de kerk gaf ondergetekende uitleg over de geschiedenis van het klooster en het interieur van de kerk. De kerk - met haar rechtgesloten koor en een eenvoudige dakruiter onmiskenbaar van Cisterciënzer bouwsnit - is gebouwd in de jaren rond 1300 en is het oudste onderdeel van het complex. Van binnen heeft de kerk een prachtig, rijk interieur met onderdelen uit alle grote periodes van de kunstgeschiedenis variërende van de grafsteen van het stichtersechtpaar (13de eeuw) tot een indrukwekkend hoogaltaar uit 1641 van Heinrich Meiering uit Rheine. Vele interieurstukken vertegenwoordigen een hoge kunsthistorische waarde en we stonden stil bij

enkele hoogtepunten zoals het altaar, het koorgestoelte (plm. 1500) verschillende sculpturen, de relikwieënkasten en verschillende liturgische onderdelen. De uitleg werd besloten met een orgelbespeling op het fraaie orgel (kas 1777, binnenwerk 1964, 20 registers), waarna men op eigen gelegenheid het klooster kon verkennen. De gebouwen dateren uit verschillende periodes, het hoofdgebouw is bijvoorbeeld in 1817 herbouwd na een brand, waarbij oudere onderdelen weer werden gebruikt. Resten van een gotische kruisgang konden we zien, net als de kapittelzaal, de enige ruimte van het klooster in originele toestand. Verschillende buitengebouwen zoals het brouw- en bakhuis (deels middeleeuws, deels 17de eeuws) en de molen zijn ook bewaard gebleven. Bij diversiteit aan bouwperiodes en -stijlen overheerst toch de achttiende eeuw.

Bevergern

In 1643 kochten de kloosternonnen in het naburige Bevergern een stadswoning, die zij in tijden van gevaar via het *Nonnenpättken* konden bereiken en als toevluchtsoord konden gebruiken. Dit prachtige historische vakwerkhuis in Bevergern - tegenwoordig café *Klosterhof* - was het einddoel van de dag, waar we het diner zouden gebruiken. Voordat het zover was, en we om 16.30 uur waren vertrokken vanuit Gravenhorst en een kwartier later in Bevergern aankwamen, parkeerden we de bus vlakbij de plek waar eens de grote burcht van Bevergern had gestaan. Na een korte wandeling, waarbij onderweg op verschillende plekken tal van brokstukken van de oude burcht te zien waren (met nog een klein stukje muur op het aangrenzende schoolplein) liepen we naar het centrum van dit zeer schilderachtige dorpje. Voordat we naar de *Klosterhof* zouden gaan, stond nog een kort bezoek aan de *St. Marienkirche* gepland. Deze kerk konden we eigenlijk niet laten liggen: een prachtig gebouw, zowel voor wat betreft de architectuur en het - ook hier - zeer rijke interieur. Bevergern heeft een zeer oude geschiedenis, kreeg al in 1125 plaatselijk recht en in 1366 stadsrechten. Al in 1400 - tijdens de Münsterse Stiftsfehde - veroverde bisschop Otto IV von Hoya de plaats en het ambt Bevergern en wist de rechtmatige heren van Tecklenburg te verslaan. In de jaren

daarna bouwde de bisschop de oorspronkelijke burcht uit tot een imposante vesting met vier hoektorens en een grote wachttoren. Tevens werd de burcht één van de residenties van de vorstbisschoppen van Münster, die vaak in Bevergern verbleven om uiteenlopende redenen. In de Nederlandse geschiedenisboeken wordt de burcht nog wel eens genoemd als de plaats waar de Wederdoper Jan(tje) van Leiden in 1535 zijn proces onderging alvorens hij (met zijn voornaamste medestanders) in Münster op gruwelijke wijze werd terechtgesteld. Gedurende de Dertigjarige Oorlog werd Bevergern door de Zweden ingenomen en werd het ambt aan de Hollandse Oranjes toebedeeld. In 1652 maakte bisschop Christoph Bernhard van Galen hier een einde aan en herstelde zijn gezag in dit gebied. De politieke situatie bleef echter dermate instabiel, dat in 1680 de toenmalige vorstbisschop Ferdinand van Fürstenberg de burcht om politieke redenen liet opblazen. Bevergern verloor zijn betekenis en de bisschoppelijke ambtsetel werd naar Rheine verplaatst. Hoewel de burcht niet meer bestaat, weerspiegelt het interieur van St. Marien nog altijd de hoge status van Bevergern in het verleden. Tijdens de uitleg in de kerk stonden we stil bij enkele hoogtepunten, om te beginnen bij een schilderij in het koor (rechts van het altaar), voorstellende de Opwekking van Lazarus (Nicolaus Lüers, begin 17de eeuw), waarop als achtergrondtafereel

een waarheidsgetrouwe afbeelding van de Bevergerner burcht is te zien. Verder het grote hoogaltaar, een geschenk van Christoph Bernhard von Galen uit het jaar 1655, de vele zeer belangwekkende sculpturen in de kerk (m.n. uit de late Middeleeuwen), de rijke kansel uit 1727 en tot slotte - wel heel bijzonder! - het persoonlijke reisaaltaar van Bommenberend, dat in een nis in de zuidwand is te zien. De vraag ging velen door het hoofd of hij dit reisaaltaar ook tijdens zijn twee veldtochten in Groningerland bij zich zou hebben gehad (Eerste en Tweede Münsterse Oorlog, 1665/66 en 1672). Nadat een ieder nog de gelegenheid kreeg om in de kerk rond te kijken, wachtte ons daarna het diner in de fraaie historische ambiance van de Klosterhof. Rond de klok van zeven braken we op en keurig volgens planning waren we rond 20.30 uur weer terug in Ter Apel.

Geraadpleegde literatuur

Beermann, S., *Ort der Stille. Kloster & Kunsthaus Gravenhorst 1256-2006* (Hörstel 2004).
 Breuing, R., e.a., *Unterwegs im Kreis Steinfurt* (Steinfurt/Greven 1984).
 Duinkerken, W., *Sinds de Reductie in Stad en Lande* (s.l. 1969).
 Renaud, J.G.N. en Dijk, E. van, *Het Huis te Wedde* (Groningen 1959).

Meer foto's van deze excursie vind u op www.verenigingwesterwolde.nl

Tijdschriften en Jaarboeken.

Het archief van de vereniging is geplaatst in het Streekhistorisch Centrum te Stadskanaal (naast de watertoren).

Inlichtingen: dhr. B. Roossien tel. 0599-612649

Tijdschriften en boeken worden in geen geval uitgeleend, maar zijn uitsluitend ter inzage.

Tijdschriften

Threant: NGV afd. Drenthe 2008. Jaargang 19, nr. 3

A. Stikma	Genealogie Lammert Beerends
H.D.J. Krikke	Kwartierstaat vaandrig Jan Claes Reutgen
T. Drent	Emigratie U.S.A. (vervolg)

Threant: NGV afd. Drenthe 2008. Jaargang 19, nr. 4

T. Drent	Kwartierstaat Ten Brink
J. Visch	Matrilineaire reeks van Merel de Haan
A. Luten	Naar Karel de Grote in 38 stappen

J. Pol Stamreeks Jan Duinkerken
 T. Drent Emigratie U.S.A. (vervolg)
 H. Klooster-Spanjer Stamreeks Eggens/Boer/Meinders

Roots@Groningen (voorheen Huppeldepup) NGV afd. Groningen 2008. Jaargang 15, nr. 3

W.G. Doornbos Oprichting van een schippersgilde te Pekela, 1740
 J. van Klinken Stamlijnen van Karel de Grote naar A.B. van Klenk (van Klinken) en Wildervanck.
 P.J.C. Elema Strasheim (Winsum e.o.)
 R. van Wijk Aanvulling op genealogie Keur.
 M. Glas Genealogie Van der Dong.

Twenthe Genealogisch. NGV afd. Twenthe. Jaargang 24, nr. 2, 2008.

T. Ankone Bewoners aan de Grote Markt te Oldenzaal (1800-2000)
 J. oude Munnik Desertie in 1819 (Gerrit Jan Olde Reuver)
 J. oude Munnik Boedelverkoop Erve Hoge Bavel in De Lutte

Twenthe Genealogisch. NGV afd. Twenthe. Jaargang 24, nr 3 2008.

J. oude Munnik De brand van Enschede van 7 mei 1862
 G.J. Welberg Wel gedoopt maar niet ingeschreven.
 J. oude Munnik Een bijzonder bidprentje
 H. Quinten Uit het landgericht van Enschede
 J. oude Munnik Medische verzorging in 1819

Gens Nostra: Maandblad der Ned. Genealogische Vereniging jrg. 63 nr. 6, juni 2008.

P. de Clerck Hollantsche soldaeten gestorven in het Groot Gasthuys te Leuven (1691-1697)
 H.M. Kuypers Op zoek naar Pleuntje (Abrahams Brievingh) in het land van Altena.
 A.J. Stasse Kwartierstaat illustrator/schilder Rien Poortvliet (1932-1995)

Gens Nostra. Maandblad der Ned. Genealogische Vereniging jrg. 63 nr 7/8 juli/augustus 2008

C.M. Hogenstijn De Deventer gilden en hun leden in en na de Patriottentijd.
 A. Negers Mgr. Cornelius van de Ven (1865-1932), bisschop van Alexandria (U.S.A. Louisiana) en zijn voorouders
 L.M. van der Hoeven Verzoek oprichting kerkenraad te Deurne, Liessel en Vlierden (1767)

Gens Nostra. Maandblad der Ned. Genealogische Vereniging jrg. 63 nr. 9, september 2008.

A.J. Stasse e.a. Kwartierstaten van KLM-gezagvoerder en auteur Viruly (1905-1986) en zijn vrouw, actrice Mary Dresselhuijs (1907-2004)
 P.J.C. Elema De scheepstimmerliedenfamilie Van Bergen (Groningen)
 R.J. de Redelijkheid Bömer is Beumer, een geslacht in de Veluwezoom

Gens Nostra. Maandblad der Ned. Genealogische Vereniging jrg. 63 nr. 10, oktober 2008.

P. D. Meijer en A.M.L. Genealoog Jan van Wieringen (1638-1719) en zijn familie.
 van Wieringen.
 B. van Dooren Kwartierstaat van Jenneken Goris uit Zwolle.
 J. Kaldenbach Willem de Graaf in 1789 gered door EHBO-methode
 A. Hoekstra Kwartierstaat van W.F. Duisenberg (1935-2005)
 T. Hokken Gemeente Rhooen, kohier van de 200^e penning (1646)
 H.M. van der Meulen-Schregardus Schregardus in Grand Rapids (U.S.A.)
 Schregardus

Genealogie. Kwartaalblad van het Centraal Bureau voor Genealogie. Jrg14, nr. 3, september 2008.

S.C. Dudok van Heel Parenteel Claes Heijn Claesznszn als spiegel van de Gouden Eeuw.
 R.G. de Neve Regenten en aristocratisering tijdens de Republiek
 J. Nieuwenhuijse De lange reis van twee hutkoffers
 A. Kersten Het pooiersleven van Engelbertus Knuvelde.
 L. de Bruijn Familieorganisaties in Nederland.
 K. Kulken De middeleeuwse oorkonde als historische bron.

Stad en Lande: cultuurhistorisch tijdschrift voor Groningen. Jrg 17, nr 2, 2008

M. Resink	50 jaar buurthuis van Beerta
IJ. Botke	De rijkdom van de Groninger boeren.
J. van Keulen	Inteviuw met Egge Knol
S. van der Veen	Johan Willem Ripperda (1682-1737)
L. Slooten en T. Slooten Brouwer.	Romanauteur Rein Brouwer (1910-1983)
S. Steenhuis	Wonen op een boerderij te Stadskanaal

Stad en Lande: cultuurhistorisch tijdschrift voor Groningen. Jrg.17, nr. 3, 2008

P. de Nijs	Tentoonstelling 'Godshuisjes – religieus erfgoed in Groningen'
J.E.A. Kroesen	Het aanschouwen van de hostie in de late Middeleeuwen.
J. Rietveld	Interview met M. van Dijken (coördinator Biebelvertoalkerwaai)
S. van der Poel	Honderd jaar Folkingestraat-synagoge
R. Mulder	Fotoreportage 'Godshuisjes',
T. Smid	Over de commissie roerende goederen van de Stichting Oude Groninger Kerken
A. Broekhuizen	Domies Toen, een eeuwenoude pastorietaun.

Waardeel, Drents Historisch Tijdschrift. Jaargang 28, nr.3, 2008

M. Goslinga	Stereofotografie in Drenthe 1860-1930
M. Roelfsema	Een droevige nieuwjaarsgroet uit Vledder
A. Eggens	Recensie 'politieke veranderingen in drie Drentse gemeenten'
W. Kerkmeijer	Rolpalen in Drenthe.

Kroniek. Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. Jaargang 17, nr. 3, 2008

P. Naber	150 jaar Oranjedorp
M.A. Bulte	De bijker of imker
T. Engelsman	De kerktoren van Emmen als richtpunt
W. Visscher	Gerrit Jan Wilms 1887-1979
W. Visscher	Over de waaivormige perceelsindeling van Schoonebeek - Nieuw Schoonebeek

Emsländische und Bentheimer Familienforschung. Juli/September 2008, Heft 95/96, Band 19

B. Kollen	Jan Gerhardus Kronemeijer. Von der Grafschaft Bentheim nach Michigan in die Gemeinde Filmore
J. Ringena	Ahenliste Jan Berent Meijer, Lage
L. Remling	Die kirchlichen Haushalte in Haselünne im Jahre 1761.

Emsländische und Bentheimer Familienforschung. Band 18 Jahrgang 2007 Index hefte 88-92.

Volkscultuur Magazine, Jaargang 4, nr. 2, zomer 2008

Cultuurbeleid/ Parlevinker/ Brabantse dag/ Draaiorgels van Perlee/
Verhalen van Nederland.

Volkscultuur Magazine. Jaargang 3, nr. 3, najaar 2008.

Verleden van Nederland/ Religie en Humor/ Oer Hollands/ Koninklijk Oudheidkundig genootschap.

Boeken

Nieuwe boeken in onze bibliotheek:

Memoriale. 100 jaar kerkgeschiedenis in Musselkanaal, 1905-2005. De R.K.

Parochie van de Heilige Antonius van Padua. Geschonken door de heer T.

Schomaker uit Apeldoorn.

Groninger Volksalmanak 1839-1851, 1890-1929 facsimile uitgave. Geschonken

door de heer T. Schomaker uit Apeldoorn.